

VILNIAUS GEDIMINO TECHNIKOS UNIVERSITETAS

Indrė GUDELYTĖ-RAČIENĖ

NEĮGYVENDINTŲ PROJEKTŲ REIKŠMĖ LIETUVOS ARCHITEKTŪROJE

DAKTARO DISERTACIJA

HUMANITARINIAI MOKSLAI,
MENOTYRA (03H)

LEIDYKLA
Vilnius TECHNIKA 2018

Disertacija rengta 2011–2018 metais Vilniaus Gedimino technikos universitete.

Vadovai:

prof. dr. Rimantas BUIVYDAS (Vilniaus Gedimino technikos universitetas, menotyra – 03H) (2011–2017),

prof. dr. Almantas Liudas SAMALAVIČIUS (Vilniaus Gedimino technikos universitetas, menotyra – 03H) (2017–2018).

Vilniaus Gedimino technikos universiteto Menotyros mokslo krypties disertacijos gynimo taryba:

Pirmininkas

doc. dr. Jūratė JUREVIČIENĖ (Vilniaus Gedimino technikos universitetas, menotyra – 03H).

Nariai:

prof. dr. Ugis BRATUŠKINS (Rygos technikos universitetas, menotyra – 03H),

doc. dr. Jonas JAKAITIS (Vilniaus Gedimino technikos universitetas, menotyra – 03H),

doc. dr. Vytautas PETRUŠONIS (Vilniaus Gedimino technikos universitetas, menotyra – 03H),

prof. dr. Kęstutis ZALECKIS (Kauno technologijos universitetas, menotyra – 03H).

Disertacija bus ginama viešame Menotyros mokslo krypties disertacijos gynimo tarybos posėdyje **2018 m. gegužės 21 d. 10 val.** Vilniaus Gedimino technikos universiteto senato posėdžių salėje.

Adresas: Saulėtekio al. 11, LT-10223 Vilnius, Lietuva.

Tel. (8 5) 274 4956; faksas (8 5) 270 0112; el. paštas doktor@vgtu.lt

Pranešimai apie numatomą ginti disertaciją išsiųsti 2018 m. balandžio 20 d.

Disertaciją galima peržiūrėti VGTU talpykloje <http://dspace.vgtu.lt>, Vilniaus Gedimino technikos universiteto bibliotekoje (Saulėtekio al. 14, LT-10223 Vilnius, Lietuva) ir Klaipėdos universiteto bibliotekoje (K. Donelaičio al. 3, LT-92144 Klaipėda, Lietuva).

VGTU leidyklos TECHNIKA 2018-014-M mokslo literatūros knyga

<http://leidykla.vgtu.lt>

ISBN 978-609-476-102-7

© VGTU leidykla TECHNIKA, 2018

© Indrė Gudelytė-Račienė, 2018

igudelyte@gmail.com

VILNIUS GEDIMINAS TECHNICAL UNIVERSITY

Indrė GUDELYTĖ-RAČIENĖ

THE SIGNIFICANCE OF UNIMPLEMENTED PROJECTS IN LITHUANIAN ARCHITECTURE

DOCTORAL DISSERTATION

HUMANITIES,
HISTORY AND THEORY OF ARTS (03H)

LEIDYKLA

Vilnius TECHNIKA 2018

Doctoral dissertation was prepared at Vilnius Gediminas Technical University in 2011–2018.

Supervisors:

Prof. Dr Rimantas BUIVYDAS (Vilnius Gediminas Technical University, History and Theory of Arts – 03H) (2011–2017),

Prof. Dr Almantas Liudas SAMALAVIČIUS (Vilnius Gediminas Technical University, History and Theory of Arts – 03H) (2017–2018).

The Dissertation Defence Council of Scientific Field of History and Theory of Arts of Vilnius Gediminas Technical University:

Chairman

Assoc. Prof. Dr Jūratė JUREVIČIENĖ (Vilnius Gediminas Technical University, History and Theory of Arts – 03H).

Members:

Prof. Dr Ugis BRATUŠKINS (Riga Technical University, Latvia, History and Theory of Arts – 03H),

Assoc. Prof. Dr Jonas JAKAITIS (Vilnius Gediminas Technical University, History and Theory of Arts – 03H),

Assoc. Prof. Dr Vytautas PETRUŠONIS (Vilnius Gediminas Technical University, History and Theory of Arts – 03H),

Prof. Dr Kęstutis ZALECKIS (Kaunas University of Technology, History and Theory of Arts – 03H).

The dissertation will be defended at the public meeting of the Dissertation Defence Council of History and Theory of Arts in the Senate Hall of Vilnius Gediminas Technical University at **10 a. m. on 21 May 2018**.

Address: Saulėtekio al. 11, LT-10223 Vilnius, Lithuania.

Tel.: +370 5 274 4956; fax +370 5 270 0112; e-mail: doktor@vgtu.lt

A notification on the intend defending of the dissertation was send on 20 April 2018.

A copy of the doctoral dissertation is available for review at VGTU repository <http://dspace.vgtu.lt> and at the Library of Vilnius Gediminas Technical University (Saulėtekio al. 14, LT-10223 Vilnius, Lithuania) and the Library of Klaipėda University (K. Donelaičio al. 3, LT-92144 Klaipėda, Lietuva).

Reziumė

Disertacijoje nagrinėjama neįgyvendintų architektūros projektų reikšmė Lietuvos architektūros raidai šalies istorijos ir sociopolitinių, kultūrinių reiškinių kontekste. Tyrimo objektas – pastatų architektūros projektai, kurie dėl tam tikrų aplinkybių neįgijo užbaigto statinio pavidalo. Darbo tikslas – atskleisti šių projektų reikšmę, atsižvelgiant į jų sąsajas su visuomeniniais, sociokultūriniais ir politiniais reiškiniais. Šiuo tikslu keliama uždaviniai: išanalizuoti teorinių tyrimų įvairovę ir jų taikymo galimybes, suformuluoti svarbiausias sąvokas; atskleisti neįgyvendintų projektų kilmę, sudarant architektūros projektų tipologinį modelį ir nagrinėjant architektūros proceso struktūrą; apžvelgti neįgyvendintų projektų raidą ir jos istorinį kontekstą XVIII a. pab.–XX a. pab. Lietuvoje; atskleisti visuomeninę nerealizuotos architektūros svarbą XXI a. pr. ir anksčiau; išryškinti nerealizuotų projektų, kaip tiesioginio ir atvirkštinio socialinių-ekonominių ir politinių struktūrų rodiklio, savybes; ištirti architektūros projektų neįgyvendinimo priežasčių ir aplinkybių įvairovę; suformuoti gaires, kaip sumažinti kokybiškos architektūros neįgyvendinimo riziką, nustatyti neįgyvendintų projektų objektyviasias ir subjektyvias vertes ir pateikti teorinio ir praktinio jų taikymo galimybes.

Disertacijoje pasiekti šie menotyroje nauji rezultatai: kompleksiskai ištirta menkai nagrinėta neįgyvendintų projektų Lietuvos architektūroje tema; suformuluoti iki šiol netyrinėti šiai temai aktualūs terminai; išskirti pagrindiniai neįgyvendintų projektų tipai; neįgyvendintų projektų reiškinys išryškintas kaip nutraukto architektūros proceso rezultatas; išaiškintos projektų neįgyvendinimo priežastys, leidžiančios vertinti nerealizuotą architektūrą ir kaip tiesioginį, ir kaip atvirkštinį istorinių struktūrų identifikatorių; įrodyta, kad neįgyvendinti projektai turi įtakos iškeliant visuomenei aktualias problemas ir gali būti naudojami kaip politinis-ideologinis įrankis; projektų neįgyvendinimas atskleistas kaip nuolatinis architektūros istorijos reiškinys, atspindintis sociokultūrinės, politinės ir ekonominės tendencijas; kaip meninių bei techninių idėjų ir sprendimų visuma, neįgyvendinti projektai gali būti pritaikyti mokslo teorijoje ir praktikoje.

Tyrimo rezultatai gali paskatinti plėsti tiriamųjų objektų spektrą architektūrologijoje, architektūros sociologijoje ir nagrinėjant architektūros istorijai aktualius klausimus, dažniau įtraukti neįgyvendintų projektų, kaip integralios architektūros raidos dalies, atvejus. Tema aktuali siekiant aiškiau suprasti projektavimo procesą, didinti šio proceso efektyvumą, skatinti visuomenės aktyvumą architektūros formavimo procese, mažinti kokybiškų projektų nerealizavimo riziką. Disertacijoje išryškinti terminai ir sąvokos sudaro prielaidas atkreipti dėmesį ir į menotyros terminiją apskritai.

Abstract

The thesis explores the subject of unimplemented architectural projects in the context of Lithuanian architecture, the country's history and socio-political and cultural phenomena. The object of this research is architectural projects that, due to certain circumstances, did not result in completed buildings. The purpose of the thesis is to reveal the significance of unimplemented projects through their connections with social, sociocultural and political phenomena. In order to fulfil this objective, the following tasks were set: defining the concepts important to this research; constructing a typological model of unimplemented projects and uncovering the origin of the phenomenon of unimplemented projects through examining the structure of the architectural process; reviewing the development of unimplemented projects and the corresponding historical context between the end of the 18th c. and the end of the 20th c. in Lithuania; examining the societal significance of unimplemented projects of the 21st c. and before; uncovering the relationship between unbuilt projects and social-economic and political structures; analysing the reasons behind the non-implementation; formulating the guidelines on how to reduce the risk of non-implementation in high-quality architecture; identifying objective and subjective values of unbuilt projects and providing theoretical and practical possibilities for their application.

The thesis achieved the following outcomes new for art criticism: an integrated analysis was conducted on the previously scarcely-studied subject of unimplemented projects in Lithuanian architecture; previously unexamined terms relevant to this subject were formulated; the main types of unimplemented projects were defined; the phenomenon of unbuilt architecture was revealed as resulting from an interrupted architectural process; the reasons behind the non-implementation of projects were explained, making it possible to view unimplemented architecture as a both direct and inverse identifier of the state of historical structures; it was proven that unimplemented projects bear some influence when relevant public issues are being raised and that they may be used as a political-ideological tool; the non-implementation of projects was shown to be a constant phenomenon in the history of architecture that reflects the sociocultural, political and economic tendencies; as an entity of artistic and technical ideas and solutions, unbuilt projects can provide theoretical and practical benefits.

The outcomes of this research may encourage architecture theorists to widen the range of research objects studied and to involve cases of unimplemented projects as an integral part in the development of architecture when researching issues relevant to the history of architecture.

Žymėjimai

Aktualių terminų žodynas

Architektūros procesas – disertacijoje terminas vartojamas kaip sąvokos *architektūros objektų projektavimo ir įgyvendinimo procesas* trumpinys.

Architektūriniai procesai – visi su architektūros kūrimu, formavimu, reguliavimu, sklaida, švietimu susiję procesai: teisinės bazės konstravimas, visuomenės informavimas ir švietimas architektūriniais klausimais, architektūros specialistų rengimas ir pan.

Architektūrinis sumanymas – terminas vartojamas išskirtinai nerealizuotos (kitaip – neįgyvendintos, koncepcinės) architektūros darbams apibūdinti. Kitaip nei architektūros projektai, neįgyvendinti projektai turi didesnę idėjinę, o ne praktinę pagrindą, kuriam atskleisti nėra būtinas techninis projektas ar brėžiniai. Δ išreikšti gali būti pasitelkiamos įvairios meninės priemonės, socialiniai, politiniai, kultūriniai dirgikliai.

Neįgyvendintas projektas (sin. *nerealizuotas projektas, neįgyvendinta* arba *nerealizuota architektūra*) – tai architektūrinis projektas, atliktas pagal konkrečią projektavimo užduotį, skirtas realizuoti konkrečioje vietoje (sklype), tačiau:

- 1) nepradėtas statyti (*neįgyvendintas*);
- 2) įgyvendintas su esminiais nukrypimais (*iš dalies įgyvendintas*);
- 3) pradėtas įgyvendinti, bet statybos nebaigtos (*iš dalies įgyvendintas*).

Tai meninių ir techninių sprendimų visuma, neįgavusi pastato pavidalo, arba įgyvendinta ne taip, kaip numatyta autoriaus. Prie Δ priskirtini ir architektūrinių konkursų darbai. Vengiant sąvokos Δ pasikartojimo, tekste sinonimiškai vartojama sąvoka *neįgyvendinta archi-*

tektūra (angl. „unbuilt architecture“, isp. „arquitectura no construida“). Tai labiau apibendrintas Δ sinonimas, vartojamas daugelio užsienio autorių: Chupin, Cucuzzella, Helal 2015 (cit.: „<...> *unbuilt architecture* can sometimes be as influential as built projects“); Bailey, Gardiner 2010 (cit.: „Interactions with digital reconstructions open the possibility to test hypothesis about <...> *unbuilt architecture* <...>“); Salucci, A. 2016 (cit.: „Designing *unbuilt architecture*. Projects by Mario Ridolfi between two wars“); Sevilla, L.; Santatecla, J.; Salvador, N. 2016 (cit.: „Mies en Bruselas 1934. Síntesis de una *arquitectura* expositiva no construida“) ir kitų.

Neįgyvendintinas projektas (sin. *nerealizuotinas, koncepcinis*) – projektas, neskirtas įgyvendinti, taip nusprendus jo autoriui. Tai vizionieriniai, utopiniai, eksperimentiniai darbai.

Visuomenė – disertacijoje terminas vartojamas tiek plačiaja, tiek siaurąja prasme. Bendruoju atveju Δ atspindi socialinių grupių, individų visumą. Vienas iš bendriausių apibrėžimų – tai „istorinė žmonių santalka, kuriai daro įtaką vieta ir laikas, bendruomenė“ arba „tokios žmonių santalkos dalis“ („Bendrinės lietuvių kalbos žodynas“). Siauroji prasmė pasitelkiama nagrinėjant ryšį tarp neįgyvendintų projektų ir visuomenės dalyvavimo architektūros procesuose – šiuo atveju Δ suvokiama kaip formalizuota ar neformaluota visuomenės (bendroji prasme) dalis (fiziniai ir juridiniai asmenys, jų grupės, organizacijos ir t.t.), interesų atžvilgiu priešinama valstybinėms institucijoms ir jų vykdomai politikai.

Visuomenės dalyvavimas – daugiau ar mažiau organizuotas procesas, kai neformaliomis aktyvumo formomis (žiniasklaida, piketai ir t.t.) visuomenė siekia daryti įtaką valdžios institucijoms, organizacijoms ir jų priimamiems sprendimams, ginti visuomenės daugumos interesus (Arnstein 1969; Juarez, Brown 2008). Δ gali būti *formalus* ir *neformalus* (Jakaitis 2013). *Visuomenės dalyvavimas, pilietinis*, arba *piliečių, dalyvavimas* (angl. *citizen participation*), *viešasis dalyvavimas* (angl. *public participation*) – daugeliu atvejų sinonimiškai vartojami terminai, tačiau disertacijoje terminologiniai šio reiškinio aspektai nenagrinėjami.

Santrumpos

a. – 1) amžius; 2) aikštė;

al. – alėja;

angl. – angliškai;

AP – architektūros projektavimo ir įgyvendinimo procesas;

arch. – architektas;

aut. – autorius;

aut. past. – autorės pastaba;

cit. – citata;

deš. – dešimtmetis;

g. – gatvė;

GEM – Guggenheim-Hermitage muziejus;

gr. – graikiškai;

et al. – lot. *et alii* (liet. – *ir kiti*);
etc. – lot. *et cetera* (liet. – *ir kita, ir taip toliau*);
 ir kt. – ir kiti, ir kita;
 isp. – ispaniškai;
 it. – itališkai;
 JAV – Jungtinės Amerikos Valstijos;
 KPD – Kultūros paveldo departamentas;
 LAR – Lietuvos architektų rūmai;
 LAS – Lietuvos architektų sąjunga;
 liet. – lietuviškai;
 lot. – lotyniškai;
 NATO – *North Atlantic Treaty Organization* (Šiaurės Atlanto sutarties organizacija);
 NP – neįgyvendinti ir (arba) nerealizuoti projektai(-as) (ši santrumpa taikoma tik pirmajame darbo skyriuje);
 pab. – pabaigoje, pabaiga;
 pav. – paveikslėlis;
 PP – projektiniai pasiūlymai;
 PPSC – Pašalpų ir pensijų skaičiavimo centras;
 p. – puslapis;
 pr. – 1) pradžia; 2) prospektas;
 proj. – projektas;
 pus. – pusė;
 psl. – puslapis;
 pranc. – prancūziškai;
 pvz. – pavyzdžiui;
 r. – rajonas;
 rus. – rusiškai;
 stud. – studentas;
 švč. – švenčiausioji;
 t. y. – tai yra;
 t. p. – taip pat;
 TSR – Tarybų Socialistinė Respublika;
 TSRS – Tarybų Socialistinių Respublikų Sąjunga;
 sin. – sinonimas;
 var. – variantas;
 VAUET – Vilniaus architektūros ir urbanistikos ekspertų taryba;

VDA – Vilnaus dailės akademija;

vert. – vertimas;

VG TU – Vilniaus Gedimino technikos universitetas;

VDU – Vytauto Didžiojo universitetas;

žr. – žiūrėti.

Turinys

IVADAS	1
Problemos formulavimas.....	1
Darbo aktualumas.....	2
Tyrimo objektas	2
Darbo tikslas.....	2
Darbo uždaviniai	3
Tyrimo metodika	3
Darbo mokslinis naujumas	4
Darbo rezultatų praktinė reikšmė	4
Ginamieji teiginiai.....	5
Darbo rezultatų aprobavimas.....	5
Disertacijos struktūra.....	6
1. NEĮGYVENDINTOS ARCHITEKTŪROS GENEZĖ IR TIPAI	7
1.1. Teorinės tyrimo prielaidos.....	7
1.2. Tipologiniai ir terminologiniai aspektai	21
1.3. Architektūros tipų samprata ir ypatybės	29
1.4. Neįgyvendinti projektai – nebaigto architektūros proceso rezultatas	35
1.5. Pirmojo skyriaus išvados ir disertacijos uždavinių formulavimas.....	39

2. NEĮGYVENDINTŲ PROJEKTŲ ISTORINĖ RAIDA LIETUVOJE	
XVIII A. PAB.– XX A. PAB.	43
2.1. Rusiškosios monarchijos laikotarpis Lietuvoje	44
2.2. Pirmosios Respublikos tarpsnis Lietuvoje.....	59
2.3. Sovietinio režimo metai Lietuvoje	75
2.4. Pirmasis Lietuvos nepriklausomybės atkūrimo dešimtmetis: Antroji Respublika.....	94
2.5. Antrojo skyriaus išvados	99
3. NEĮGYVENDINTŲ PROJEKTŲ VAIDMUO SOCIOKULTŪRINIAME, ARCHITEKTŪROS MENO IR MOKSLO KONTEKSTE.....	101
3.1. Nerealizuotos architektūros visuomeninė svarba	102
3.2. Neįgyvendinti projektai – socialinių-ekonominių ir politinių struktūrų rodiklis	114
3.3. Nerealizuotų projektų neįgyvendinimo rizikos mažinimo, verčių ir jų pritaikymo klausimai.....	117
3.4. Trečiojo skyriaus išvados	124
BENDROSIOS IŠVADOS	127
LITERATŪRA IR ŠALTINIAI.....	131
AUTORĖS MOKSLINIŲ PUBLIKACIJŲ DISERTACIJOS TEMA SĄRAŠAS.....	141
SUMMARY IN ENGLISH.....	143
PRIEDAI ¹	157
A priedas. Autorės sąžiningumo deklaracija	157
B priedas. Autorės mokslinių publikacijų disertacijos tema kopijos.....	158

¹ Priedai pateikiami pridėtoje kompaktinėje plokštelėje.

Contents

INTRODUCTION	1
Problem Formulation.....	1
Relevance of the Thesis.....	2
Research Object.....	2
Aim of the Thesis	3
Tasks of the Thesis	3
Research Methodology.....	3
Scientific Novelty of the Thesis	4
Practical Value of the Research.....	5
Defended Statements.....	5
Approval of the Research Findings	6
Structure of the Thesis.....	6
1. GENESIS AND TYPES OF NON-IMPLEMENTED ARCHITECTURE	7
1.1. Theoretical Approaches of the Research	7
1.2. Typological and Terminological Aspects	21
1.3. The Concepts of Architectural Types and Their Features	29
1.4. Unimplemented Projects as a Result of Unfinished Architectural Process	35
1.5. Conclusions of Chapter 1 and Formulation of Research Tasks	39
2. HISTORICAL DEVELOPMENT OF UNIMPLEMENTED PROJECTS IN LITHUANIA BETWEEN THE LATE 18TH C. AND THE EARLY 20TH C..	43

2.1. The Period of Russian Monarchy in Lithuania.....	44
2.2. The First Republic Era	59
2.3. The Years of Soviet Regime in Lithuania	75
2.4. The 1st Decade of Restored Lithuanian Independence: the Second Republic	94
2.5. Conclutions of Chapter 2.....	99
3. THE ROLE OF UNBUILT PROJECTS IN THE SOCIOCULTURAL CONTEXT, THE ART AND THEORY OF ARCHITECTURE.....	101
3.1. The Social Significance of Unbuilt Architecture.....	102
3.2. Unimplemented Projects as an Indicator of Social-economic and Political Structures	114
3.3. The Issues of Non-implimentation Risk Reduction, Value and Application of Unrealized Projects	117
3.4. Conclutions of Chapter 3.....	124
GENERAL CONCLUTIONS	127
REFERENCES	131
LIST OF SCIENTIFIC PUBLICATIONS BY THE AUTHOR ON THE TOPIC OF THE DISSERTATION	141
SUMMARY IN ENGLISH.....	143
ANNEXES ¹	157
Annex A. Declaration of academic integrity	157
Annex B. Copies of scientific publications by author on the topic of the dissertation	158

¹ The annexes are supplied in the atached compact disc

Įvadas

Problemos formulavimas

Lietuvos architektūros istorijos šaltiniuose nerealizuoti projektai, kaip tyrimo objektas, neanalizuojami arba mažai nagrinėjami, o įvairių autorių išvalgos nerealizuotos architektūros tema stokoja detalesnės analizės, pagrindimo. Iki šiol neatlikta jokių nuoseklesnių studijų, siekiant atskleisti neįgyvendintų projektų reikšmę Lietuvos architektūroje, pabrėžti jų išliekamąją meninę vertę ir sociokultūrinę svarbą. Greta įgyvendintų projektų istorijos, įprastai vadinamos „architektūros istorija“, egzistuoja ir neįgyvendintų projektų – kaip baigtinių architektūros kūrinių – istorinė raida, tačiau šis faktas kol kas nėra aktualus.

Siaura tyrimų aprėptis lemia, kad nepakankamai ištirta neįgyvendintų architektūrinių projektų raida, šių projektų santykis su atitinkamų laikotarpių meninėmis, sociokultūrinėmis tendencijomis, šalies politika; nesigilinama į projektų teikiamas vertes, o analizuojamas tik galutinis projektavimo proceso rezultatas – pastatas.

Menkai tyrinėjamas reiškinys paprastai turi silpnai išvystytą terminologinę bazę – iki šiol neatlikta aktualių terminų ir sąvokų analizė šia tema, neabejota terminų vartojimo tinkamumu šiame diskurse ir plačiau netyrinėti kalbiniai aspektai, kurie yra svarbūs atliekant neįgyvendintos architektūros fenomeno studijas.

Darbo aktualumas

Tyrimo problematika yra tiesiogiai susijusi su dabartine architektūros raida, nes neįgyvendintų projektų pasitaikė visoje architektūros istorijoje – taip pat ir šiais laikais.

Vis aktualesni tampa architektūros ryšio su sociokultūriniais procesais, architektūros reprezentatyvumo ir politinio-ideologinio poveikio klausimai, jos santykis su istoriniu kontekstu. Neįgyvendinti projektai tik epizodiškai patenka į šių tyrimų lauką, nors projekto, kaip svarbios architektūros proceso pakopos, vaidmuo yra reikšmingas atskleidžiant iki šiol neišryškiną santykį tarp architektūros ir sociokultūrinių, meninių, politinių ir ekonominių reiškinių.

Už Lietuvos ribų neįgyvendintų architektūrinių projektų tema jau tapo svarbia ne tik architektūros mokslo ir praktikos dalimi, mokslinių tyrimų objektu, bet ir kultūros reiškiniu. Nors Lietuvoje atsiranda vis daugiau su neįgyvendintos architektūros sklaida susijusių iniciatyvų, tačiau tai daugiausia informacinio pobūdžio, populiariosios kultūros atvejai. Šis tyrimas – tai siekis neatsilikti nuo vakarietiškos kultūros ir mokslo tendencijų neįgyvendintos architektūros klausimu, prisidėti prie neįgyvendintų projektų temos viešinimo.

Tyrimo objektas

Tyrimo objektas – neįgyvendinti architektūriniai projektai.

Darbe analizuojami pripažintų architektų projektai, tačiau pateikiama ir keletas ne tokių žymių autorių ar menine prasme neišsiskiriančių darbų, kurie yra svarbūs kontekstui atskleisti. Disertacijoje dėmesys sutelkiamas į visuomeninės svarbos, reprezentacinius pastatus, tam tikru laikotarpiu sulaukusius dėmesio; į objektus, esančius urbanistiškai reikšmingoje vietoje; architektūrinės raiškos prasme išskirtinius projektus.

Geografiškai tyrimas aprėpia didžiųjų Lietuvos miestų – Vilniaus ir Kauno – architektūrą ir istorinę raidą, neįtraukiant Klaipėdos, kaip ilgai (iki 1923 m.) kultūriškai ir politiškai nuo Lietuvos izoliuoto krašto su savita architektūros raida, verta savarankiško tyrimo.

Darbo tikslas

Darbo tikslas – atskleisti neįgyvendintų projektų reikšmę parodant jų meninę, sociokultūrinę, istorinę ir taikomąją vertę.

Darbo uždaviniai

Tiksliui įgyvendinti keliama šie uždaviniai:

1. Išanalizuoti su tema susijusių teorinių tyrimų įvairovę ir jų taikymo galimybes, išnagrinėti tyrimui aktualius terminus.
2. Atskleisti neįgyvendintų projektų kilmę sudarant architektūrinių projektų tipologinį modelį ir nagrinėjant architektūros proceso struktūrą.
3. Apžvelgti neįgyvendintų projektų raidą ir jos istorinį kontekstą XVIII a. pab.–XX a. pab. Lietuvoje.
4. Atskleisti visuomeninę neįgyvendintų projektų svarbą.
5. Išryškinti nerealizuotų projektų, kaip tiesioginio ir atvirkštinio socialinių-ekonominių ir politinių struktūrų rodiklio, savybes.
6. Ištirti architektūrinių projektų neįgyvendinimo priežasčių ir aplinkybių įvairovę.
7. Suformuoti gaires, kaip sumažinti kokybiškos architektūros neįgyvendinimo riziką, išskirti neįgyvendintų projektų objektyviasias ir subjektyvias vertes ir pateikti teorinio ir praktinio jų taikymo galimybes.

Tyrimo metodika

Pagrindiniai tyrimo metodai yra tradiciškai naudojami menotyros moksle ir pasirinkti atsižvelgiant į darbo tikslą, kuris lėmė teorinį tyrimo pobūdį.

Pirmasis darbo skyrius skirtas teorinių tyrimų apžvalgai, hipotezių paieškai – jis sudarytas remiantis metaanalizės metodu. Šiuo principu analizuojamos skirtingos neįgyvendintų projektų ir koncepcinės architektūros sampratos, jų kilmės giminingumas, skirtumai, tipai, tarpusavio ryšiai. Grupavimo ir tipologizavimo metodu sudarytas tipologinis architektūrinių projektų modelis, kuriame išryškėjo nerealizuotų ir kitų (iš dalies įgyvendintų, įgyvendintų) projektų tipų genezės giminiškumas. Struktūrinė analizė taikyta siekiant schematiškai pavaizduoti architektūros procesą, jo komponentų tarpusavio ryšius ir atskleisti neįgyvendintų projektų genezę. Šio skyriaus įžvalgos tapo tyrimo hipotezių pamatu.

Antrajame darbo skyriuje pasitelkiant istorinį-chronologinį metodą nagrinėjama neįgyvendintų architektūrinių projektų raida XVIII a. pab.–XX a. pab. Lietuvoje. Ši darbo dalis konstruojama remiantis laikotarpių periodizacijos modeliu pagal vyrausias politines struktūras. Toks tyrimo principas sietinas su ikonologiniu analizės metodu, kurio tikslas – atskleisti neįgyvendintų projektų meninės raiškos bruožus ir jų santykį su tam tikru sociokultūriniu kontekstu, išryškinti prasminius, stilistinius meninės raiškos niuansus. Tyrimo tikslas, keliama uždaviniai ir plati nagrinėjamų projektų imtis lėmė, kad ikonologinis metodas taikytas iš

dalies, tačiau nuoseklus ikonologinio metodo taikymas galėtų būti sėkmingai atliekamas toliau tiriant šią temą.

Trečiasis – analitinis – darbo skyrius konstruojamas remiantis istoriniu-diachroniniu, lyginamuoju, ir apibendrinimo metodu. Struktūrinės analizės principu sudarytose schemose atsispindi analizuojamų reiškinių sandara, tarpusavio sąsajos ir sąveikos.

Kaupiant ir atrenkant analizei tinkamus objektus, siekiant įvertinti istorines jų kūrimo aplinkybes, pasitelktas interviu metodas.

Išvados pateikiamos susisteminus ir apibendrinus gautą medžiagą ir įvertinus tyrimo rezultatus.

Darbo mokslinis naujumas

Disertacijoje pasiekti šie menotyroje nauji rezultatai: kompleksškai ištirta menkai nagrinėta neįgyvendintų projektų Lietuvos architektūroje tema; suformuluoti iki šiol netyrinėti šiai temai aktualūs terminai; išskirti pagrindiniai neįgyvendintų projektų tipai; neįgyvendintų projektų reiškinys pateiktas kaip architektūros proceso etapas ir šio proceso dalis; nustatytos priežastys, dėl kurių projektai neįgyvendinti – šios priežastys leidžia vertinti nerealizuotą architektūrą ir kaip tiesioginį, ir kaip atvirkštinį istorinių struktūrų rodiklį; įrodyta, kad neįgyvendinti projektai turi įtakos iškeliant visuomenei aktualias problemas ir gali būti naudojami kaip politinis-ideologinis įrankis; projektų neįgyvendinimas atskleistas kaip nuolatinis architektūros istorijos reiškinys, atspindintis sociokultūrinės, politinės ir ekonominės tendencijas; pateiktos gairės, kaip galima sumažinti architektūrinių projektų neįgyvendinimo riziką ir pritaikyti neįgyvendintų projektų objektyviasias ir subjektyvias vertes.

Tyrime pasitelkta Lietuvos architektūrologijoje iki šiol netaikyta subjektyviosios ir objektyviosios vertės teorija. Nors ši teorija tiesiogiai sietina su ekonomikos mokslu, joje glūdi filosofinis pagrindas – tokia šios teorijos savybė sudarė prielaidas ją panaudoti neįgyvendintos architektūros analizės kontekste.

Darbo rezultatų praktinė reikšmė

Tyrimo rezultatai gali paskatinti plėsti tiriamųjų objektų spektrą architektūrologijoje, architektūros sociologijoje ir nagrinėjant architektūros istorijai aktualius klausimus dažniau įtraukti neįgyvendintų projektų, kaip integralios architektūros raidos dalies, atvejus. Disertacijoje išryškinamos terminologinės problemos sudaro prielaidas atkreipti dėmesį ir į kitose menotyros srityse vartojamą terminiją

bei jos trūkumus. Atskleistas neįgyvendintų projektų ryšys su visuomeniniais procesais aktualus nagrinėjant architektūros sociologijos klausimus. Neįgyvendintų projektų istorinės analizės duomenys kai kuriais atvejais gali padėti atlikti projektų autorinę atribuciją. Nustačius neįgyvendintų projektų teikiamas vertes ir atsižvelgus į jų praktinio panaudojimo ir teorinio pritaikymo gaires, galima didinti ekonominį architektūrinių procesų efektyvumą, optimizuoti darbo sąnaudas, skatinti visuomenės aktyvumą, architektūros profesionalų tobulėjimą, kelti šiuolaikinės architektūros kokybę ir taip prisidėti prie ekonominės gerovės kūrimo.

Ginamieji teiginiai

1. Neįgyvendinta architektūra gali būti vertinama dvejopai: kaip realizuotinių projektų tipas ir kaip architektūros proceso dalis – tai paaiškina, kodėl daugelis savybių būdingos ir neįgyvendintiems projektams, ir materialiai architektūros formai, bei leidžia neįgyvendintus projektus laikyti integralia architektūros istorijos dalimi.
2. Neįgyvendintų projektų raida yra nuolatinis reiškiny, savitas architektūros istorijos atspindys, susijęs su tam tikrų laikotarpių sociokultūriniu kontekstu, o neįgyvendinimo priežastys – esminis rodiklis, leidžiantis atskleisti nerealizuotų projektų ir sociokultūrinių tendencijų neatitikimą.
3. Neįgyvendinti projektai gali būti visuomenės dalyvavimą architektūros procesuose skatinančiu veiksniu ir pasaulėžiūrą formuojančia priemone – taip atskleidžiama visuomeninė šių projektų svarba.
4. Sumažinus projektų nerealizavimo priežasčių atsiradimo tikimybę, galima minimizuoti kokybiškos architektūros neįgyvendinimo riziką; net tais atvejais, kai įgyvendinimas nebeįmanomas, tikslinga nagrinėti architektūrinių projektų vertes ir jų naudojimo galimybes.

Darbo rezultatų apibavimas

Disertacijos tema paskelbti keturi moksliniai straipsniai: vienas – „Peter Lang“ leidžiamame serijiniame straipsnių rinkinyje, trys – užsienio duomenų bazėse referuojamuose mokslo žurnaluose. Tyrimo rezultatai pristatyti mokslinėse konferencijose:

- „Struktūra ir forma šiuolaikinėje Lietuvos architektūroje“. Tarptautinė jaunųjų mokslininkų konferencija „*K. Šešelgio skaitymai – 2012*“, Rokiškis, 2012 m. gegužės 18 d.

- „Lietuvos modernizmas Europos architektūros kontekste“. Respublikinė mokslinė konferencija, Vilnius, 2013 m. lapkričio 8 d.

Disertacijos tema nagrinėta autorės monografijoje „Architekto Justino Šeiboko kūryba“ (poskyris – „Neįgyvendinti darbai“).

Disertacijos struktūra

Disertaciją sudaro: įvadas, trys skyriai, bendrosios išvados, naudotų šaltinių sąrašas, autorės mokslo publikacijų disertacijos tema sąrašas ir 2 priedai.

Darbo apimtis yra 158 puslapiai, tekste panaudoti 66 paveikslai. Rašant disertaciją buvo remtasi 148 šaltiniais.

Neįgyvendintos architektūros genezė ir tipai

Skyriaus tikslas – atlikti su disertacijos tema susijusių tyrimų apžvalgą ir atskleisti teorines prieigas, kurių pagrindu formuluojamos darbo hipotezės; sudaryti architektūrinių projektų tipologinį modelį, kuriame išryškėtų NP dėmuo, ir nustatyti NP genezę architektūros proceso kontekste. Skyriuje išskiriamos pagrindinės galimos architektūrinių projektų rūšys, keliama iki šiol retai svarstyti terminologiniai klausimai, analizuojamos aktualios sąvokos, pabrėžiami ir pagrindžiami esminiai kai kurių terminų skirtumai, taip pat apžvelgiama istoriškai susiklosčiusi jų suvokimo kaita.

Skyriaus medžiaga paskelbta autorės publikacijoje, kurioje nagrinėjami kai kurie neįgyvendintos architektūros terminologijos ir tipologijos bruožai (Gudelytė-Račienė 2015).

1.1. Teorinės tyrimo prielaidos

Apibrėžiant tyrimo objektą, nustatytas trejopas sąvokos *architektūrinis projektas* aiškinimas:

- architektūrinis projektas – kaip baigtas meno kūrinys (Cook 2016; Ostwald, Tucker, Chapman 2007 ir kt.);
- architektūrinis projektas – kaip utopinė idėja, vizionierinis sumanymas, koncepcija (Spiller 2006, Coleman 2005 ir kt.);
- projektas – kaip architektūros proceso (toliau – AP) dalis; šio proceso tikslas – pagal konkretų sumanymą pastatytas pastatas (Chupin, Cucuzzella, Helal 2015; Холодова, Александров 2005; Jones 2009; Александров 2006 ir kt.).

Formuluojant tyrimo objekto apibrėžtį remtasi paskutiniame teiginyje apibrėžtu projektų tipu, nes būtent tokiam kontekste projekto neįgyvendinimas tampa probleminiu reiškiniu. Kaip teigia Liudmila Kholodova (rus. Людмила Холодова) ir Andrei Aleksandrov (rus. Андрей Александров), architektūrinio projekto tikslas – statyba, materializacija. Tik tada galima konstatuoti sumanymo, idėjos įgyvendinimą ir atsipirkimą, ir tik tokiu atveju ši idėja įgyja prasmę. Ant- raip visas idėjų, sprendimų ir kitų išteklių kompleksas traktuotinas kaip nereali- zuotas potencialas (Холодова, Александров 2005).

Vienas pagrindinių išteklių, kuriame centruotai pateiktos teorinės įžval- gos tapo atraminėmis kai kurių šio darbo hipotezių idėjomis – studija „Unbuilt America: Forgotten Architecture in the United States from Thomas Jefferson to the Space Age“ (Sky, Stone 1976). Leidinyje abėcėline tvarka pateikiama XIX– XX a. amerikiečių architektų sudarytų projektų ikonografinė medžiaga, papildyta glausta kiekvieno objekto analize. Studijos įžangoje (aut. George Collins) lako- niškai, detaliau neanalizuojant, formuluojamos neįgyvendintos architektūros te- mai aktualios problemos:

1. Neįgyvendintos architektūros fenomeno aktualizavimo būtinybė: au- toriaus teigimu, architektūros istorija susideda iš įgyvendintų ir nerea- lizuotų projektų, todėl jie turi būti vertinami ir analizuojami kaip ly- giareikšmiai.
2. Architekto sąvokos supratimo klausimas: „architektas“ = „statytojas“? Ar statytojas, kuris nestato, negali būti laikomas architektu? G. Collins iškelia retorinį klausimą, kuris susijęs su NP meninės, išliekamosios vertės aspektu – toliau darbe jis neplėtojamas.
3. Architektų skatinimas įsitraukti į NP temos aktualizavimą traktuoja- mas kaip paskira problema.
4. NP tipologizavimo gairės: pastatyti su esminiais keitimais, nebaigti statyti, sukurti be intencijos įgyvendinti, nerealizuoti dėl nežinomų priežasčių.
5. Projektų neįgyvendinimo priežastiniai ryšiai, aplinkybių kompleksiš- kumas.

6. Vertingos projektinės informacijos atrinkimo, antrinio idėjų panaudojimo ir jų pakartotinio įvertinimo galimybė bei būtinybė, efektyvus archyvavimo, išsaugojimo ir sklaidos užtikrinimo klausimai.

Panašius klausimus kelia W. Jones (Jones 2009), A. Aleksandrov, L. Kholodova (Александров, Холодова 2005), Jean-Pierre Chupin, Carmela Cucuzzella, Bechara Helal, nagrinėję architektūrinių konkursų, kaip kultūrinės ir kokybinės produkcijos rezultato, problemas (Chupin, Cucuzzella, Helal 2015).

G. Collins teigia, kad paviešintas projektas net ir neįgyvendintas teoriškai gali pasiekti daug didesnių skaičių žmonių, nei realus pastatas, galintis daryti įtaką palyginus nedaugeliui individų, nes tai riboja geografinės, finansinės ir kitos priežastys. Autorius konstatuoja: nepastatyta architektūra gali būti tiek pat reikšminga istorijos kontekste, kiek ir ta, kuri buvo įgyvendinta (Collins *in* Sky, Stone 1979) – šią G. Collins mintį savaip formuluoja kiti autoriai (Chupin, Cucuzzella, Helal 2015, Ostwald, Tucker, Chapman 2015; Bailey, Gardiner 2010). M. J. Ostwald į neįgyvendintą architektūrą žvelgia kaip į vertingą tiriamąjį reiškinį, per kurį galimas savitas istorijos pažinimas; nerealizuoti projektai išryškinti kaip teorinė, koncepcinė, kultūrinė, politinė, rezistencinė priemonė (Ostwald, Tucker, Chapman 2007). Abiejų autorių tezės Lietuvos architektūros istorijos tyrimų kontekste dar nebuvo nagrinėtos ir tapo viena iš bendrų teorinių prieigų formuluojant disertacijos tyrimo uždavinius.

Will Jones sudarytame albume “Unbuilt Masterworks of the 21st Century“ (Jones 2009) publikuojami XX a. architektų NP projektai, skirti įgyvendinti įvairiose pasaulio vietose. Objektų analizės struktūra vykdoma pagal projektų tipologiją, o ne chronologiniu ar priskyrimo tam tikram stiliui pagrindu. Pastatų planus papildė skaitmeninės vizualizacijos, kurių daugelis nebuvo viešintos anksčiau; kiekvienas objektas nagrinėjamas atskleidžiant konkretaus projekto sumanymo esmę, meninę vertę. Darbe autorius kelia dvi pagrindines problemas, išsamiau jų nekomentuodamas:

- NP – kaip kultūrinis ir ekonominis praradimas;
- NP – kaip netinkamai organizuotų architektūrinių projektų konkursų rezultatas.

Analizuojant NP reiškinį neišvengiama jo sąsaja su nerealizavimo priežastimis ir aplinkybėmis. Remdamasis konkrečiais pavyzdžiais, W. Jones formuluoja projektų neįgyvendinimo priežastis, pabrėždamas, jog dažniausiai vyrauja kelios jų, arba neįgyvendinimo aplinkybės apskritai lieka neaiškios. Remiantis kai kuriomis W. Jones išvalgomis, daroma prielaida (hipotezė), kad visais laikais pagrindinės projektų neįgyvendinimo priežastys buvo šios:

- finansinės-ekonominės;
- asmeninis konfliktas tarp užsakovo ir architekto;
- nepagrįstai griežtos projektavimo normos ir biurokratiniai procesai;
- valstybinių institucijų, politikų įsikišimas į projektavimo procesą;

- visuomenės įsitraukimas;
- technologinės ribos.

Kitaip nei pirmtakai, W. Jones įžvelgia ir teigiamą projektų nerealizavimo pusę: atsitiktinis projektų žlugimas verčia kūrėjus siekti dar geresnių rezultatų, tapti apdairesniais. Autorius pasako, jog projektų neįgyvendinimas yra natūralus reiškiny visoje architektūros istorijoje – ši įžvalga tapo viena iš prielaidų nagrinėti projektų neįgyvendinimo reiškinio tęstinumo klausimą.

Atskleidžiant NP raidą istoriniame kontekste, pasitelkti architektūros istorijos, istorijos ir dailės tyrimai, nemokslinio pobūdžio publikacijos profesinėje spaudoje. Iki XX a. pab. architektūros istorijos objektu buvo egzistuojanti arba konkrečiu laikotarpiu egzistavusi, tačiau neišlikusi architektūra, todėl NP čia minimi kaip menka architektūros istorijos dalis, tačiau kontekstualiai nagrinėjama Lietuvos architektūros istorija tapo naudinga informacijos šaltikliu.

XX a. pab. architektūros raida vis dažniau imta atskleisti naudojant istorinį naratyvą. Vieni pirmųjų nuodugnesnės konteksto analizės architektūroje ėmėsi Rimantas Buivydas, Nijolė Lukšionytė, Almantas Samalavičius, Morta Baužienė, vėliau – Marija Drėmaitė, Liutauras Nekrošius, Vaidas Petrulis, Audrius Novickas, Julija Reklaitė ir kt. – daugelis tyrėjų labiausiai gilinasi į XX a. architektūros problematiką. Šiame darbe taip pat atskleidžiamas glaudus neįgyvendintų architektūrinių projektų santykis su socialinėmis-ekonominėmis struktūromis, visuomeniniais procesais – šiuo klausimu remtasi istorijos, menotyros, sociologijos tyrėjų darbais: dailėtyrininkų – Kristinos Endriukaitytės, Lijanos Šatavičiūtės; istorikų – Rimanto Vėbros, Alfredo Bumblausko, Egidijaus Aleksandravičiaus, Antano Kulakausko; filologo Vytauto Kubiliaus ir kitų. Kaupiant NP fondą, nagrinėjant sociokultūrinius, politinius tam tikrų laikotarpių ypatumus, remtasi vertinga architektūros istorijos tyrimų medžiaga (Lukšionytė-Tolvaišienė ir kt. 1994, 2000 b; Lukšionytė-Tolvaišienė 2000 a, 2001 b; Drėmaitė, Petrulis, Tutlytė 2012, Frampton 1996; Ibelings 2012 ir kt.), asmenybių biografijomis (Lukšionytė-Tolvaišienė 2002; Kančienė, Minkevičius 1993; Nakas 1997; Vaitys, 2003, 2005, 2007, 2008; Budreika 1954, 1998; Mačiulis 2011 ir kt.).

Naujausi Lietuvos architektūros istorijos tomai, apibendrinantys laikotarpį nuo 1795 m., buvo išleisti 1994 m. ir 2000 m. Poskyriuose apie įvairių laikotarpių architektus ir jų kūrybą autoriai epizodiškai aprašo ir kelis nerealizuotus pastatus, turėdami siekį atskleisti jų meninę vertę ir indėlį į tam tikrą Lietuvos architektūros etapą.

Atrenkant analizei aktualius objektus, vienu iš pagrindinių šaltiklių tapo kūrybinės architektų biografijos. Išleidžiant monografiją apie architekto kūrybą, kai kurie jų įtraukiami į leidinio turinį tam dedikuojant paskirą skyrį, o apie kitus tyrimo autoriai tik užsimena. Viena pirmųjų lietuvių architektų biografijų – E. Budreikos monografija apie architektą Lauryną Gucevičių (Budreika 1954).

Knygoje projektai nagrinėjami chronologine tvarka, neatsižvelgiant į jų įgyvendinimo faktą. Iš nerealizuotų architekto darbų minimi, bet detaliau neanalizuojami Nežinomųjų rūmų ir Apvaizdos bažnyčios su korintinio orderio peristiliu Varšuvoje projektai.

XX a. pab.–XXI a. pr. studijų apie žymių architektų gyvenimą bei kūrybą akivaizdžiai pagausėjo – nuo 1993 m. jų išleista per 30. Pagal nerealizuotos architektūros temų nagrinėjimo lygį publikacijas galima skirstyti į keturias grupes:

- neįgyvendinti darbai, paminėti svarbesnių projektų sąraše;
- NP, analizuojami nagrinėjant architektūrinį autorių palikimą (Kančienė, Minkevičius 1993; Nakas 1997; Vaitys 2008 ir kt.);
- skiriamas poskyris ar teksto dalis, kurioje NP nagrinėjami juos detalizuojant, pabrėžiant vertingiausius bruožus ir vaidmenį konkrečios architektos kūrybos raidai (Lukšionytė-Tolvaišienė 2002; Vaitys 2007; Mačiulis 2008, 2013; Gudelytė-Račienė 2013 ir kt.);
- pateikiami nepastatytų darbų brėžiniai ir maketai jų neanalizuojant (Vaitys 2003, 2005 ir kt.).

Architektų asmenybių biografijų kontekste pateikta informacija buvo naudinga atrenkant analizuotinus nerealizuotos Lietuvos architektūros pavyzdžius, atskleidžiant menotyrines jų vertes, formuojant istorinį-chronologinį tyrimo naratyvą.

Užsienio architektūros istorijos tyrimų autoriai NP nagrinėti skiria daugiau dėmesio: Kenneth Frampton, sudarydamas moderniosios architektūros istoriją, nevengė įtraukti ne tik utopinių, futuristinių projektų, bet ir daugelio neįgyvendintų žymių architektų darbų (Adolf Loss, Vladimir Tatlin, Frank Lloyd Wright, Boris Iofan ir kt.) – priklausomai nuo jų reikšmės konkrečios kūrėjo biografijai ar architektūros istorijai (Frampton 1996).

Siekiant maksimaliai ištirti NP reiškinių mastą įvairiais laikotarpiais, renkant tyrimui vertingus nerealizuotos architektūros pavyzdžius, kaip naudingas informacijos šaltinius buvo pasitelkti ir įvairaus pobūdžio nemoksliniai leidiniai. Nors pirmoji periodinė spauda Lietuvoje pasirodė dar XVII vid. („Kurier Litewski“) (Bulota 1992), tikrasis žiniasklaidos suklestėjimas įvyko 1918 m., atgavus nepriklausomybę. Dėl permainingos politinės situacijos, leidiniai ėjo epizodiškai, trumpą laiką. Nepriklausomybės laikotarpiu 1922–1923 m. yra išėję 5 „Statybos menas ir technika“ numeriai, 1932 m. buvo pasirodę ir 5 „Mūsų meisteris“ numeriai, kur daugiau aptariami technologiniai statybų klausimai, taip pat pateikiami tipiniai projektai. Gana ilgą laiką, pamečiui 1929–1940 m. periodu, Kaune buvo leidžiamas „Lietuvos architektorių sąjungos organas ir leidinys“ – „Technika ir ūkis“ (36 numeriai). Pabiro ir kitų, labiau kultūrinės pakraipos žurnalų – „Meno kultūra“, „Menas“, „7 meno dienos“, „Gaisai“, „Židiny“ ir t. t. Okupacijos pe-

riodu ėjo keletas autoritetingų kultūrinių laikraščių ir žurnalų (nuo 1942 m. – „Literatūra ir menas“, nuo 1949 m. – „Švyturys“, nuo 1965 m. – „Kultūros barai“ ir kt.).

Daugelis aktualių tarpukario tekstų buvo rasti internetu viešinamuose fonduose (*epaveldas.lt*, *autc.lt* ir kt.), taip pat antriniuose šaltiniuose. Remiantis sukaupta tekstine medžiaga, pavyko kokybiškai papildyti ne vieno NP analizę.

Vienu iš pagrindinių išteklių, kaupiant medžiagą apie neįgyvendintus projektus Lietuvoje, tapo žurnalas „Archiforma“. 1996–2003 m. (su pertraukomis) skirsnyje „Mirę projektai“ skirtingi autoriai aprašė įvairių laikotarpių, architektūrinių stilių ir paskirties NP. Straipsnius šia tema publikavo lietuvių menotyrininkai, architektai, dailėtyrininkai, istorikai: M. Baužienė, Jovita Kančienė, M. Drėmaitė, Jonas Minkevičius, V. Petrulis, Leonardas Vaitys, Leonidas Ziberkas, Vaida Almonaitytė-Navickienė, Algis Vyšniūnas, Tomas Grunskis, Edita Riaubienė ir kt. Chronologinės analizuojamų objektų ribos svyruoja nuo XIX a. pab. iki 2003 m. – daugiausiai tai sutampa ir su tyrimo ribomis. Daugelis autorių daugiau ar mažiau stengėsi iškelti vieną ar kitą neįgyvendintos architektūros klausimo Lietuvoje aspektą: sociokultūrinės, politinės-ekonominės, politinės-ideologinės kaitos įtaką nerealizavimo reiškiniui; NP – kaip kūrybinių ir technologinių idėjų šaltinio egzistavimą; meninę ir istorinę projektų vertę ir architektūrinės raiškos trūkumus. Dėl ribotos teksto apimties autoriai neturėjo erdvės gilesnei diskusijai ir tik bendrai užčiuopė kai kuriuos aktualius klausimus, tačiau analizuojant publikacijas išryškėjo keletas besikartojančių įžvalgų:

- ne visada įgyvendinama buvo tai, kas geriausia architektūrine prasme – dažnai realizavimą lemdavo politiniai-ideologiniai motyvai;
- egzistuoja ryšys tarp socioekonominės, istorinės ir politinės šalies situacijos bei projekto neįgyvendinimo;
- NP – natūralus architektūros istorijos reiškinys, kurio egzistavimą ir tęstinumą lemia įvairios priežastys;
- NP – architekto mąstymo atspindys; tai yra ne tik autoriaus, bet ir profesinės bendruomenės, kuriam jis priklauso, tam tikro veiklos etapo rezultatas.

Šie teiginiai, kartojami ir kitų autorių darbuose, buvo panaudoti kaip pagrindas formuluojant darbo hipotezes.

Kaupiant ir atrenkant analizei tinkamus objektus, siekiant įvertinti istorines jų kūrimo aplinkybes, pasitelktas interviu metodas – sakytinės istorijos šaltiniai: pokalbis su buvusio Architektūros muziejaus direktore Morta Baužiene suteikė medžiagos atrandant ir analizuojant XVIII a. pab.–XX a. pr. neįgyvendintus projektus; Jonas Minkevičius padėjo atliekant sovietinio laikotarpio architektūrinių projektų raidos analizę; interviu su architektais Justinu Šeiboku, Leonidu Merkinu, Audriumi Ambrasu, Gintaru Kuginiu, Tomu Grunskiu, Vyteniu Ūsu suteikė

informacijos apie kai kuriuos XX a. II pus.–XXI a. pr. sukurtus savo ir kolegų autorių kūrinius.

Antrojo darbo skyriaus pagrindas – istorinė-chronologinė nerealizuotos architektūros analizė. Ji atlikta siekiant įgyvendinti vieną iš disertacijos uždavinių – atlikti ir pateikti struktūrišką, susistemintą istorinės NP raidos tyrimą. Informacijos apie neįgyvendintus projektus Lietuvoje iki XIX a. aptikta mažai – tai lėmė tyrime analizuojamų objektų chronologinių ribų nustatymą. Priėmus sprendimą medžiagą dėstyti chronologiškai, iškilo poreikis remtis aiškiu, logiškai pagrįstu architektūros, meno ar politinės istorijos periodizavimo modeliu. Tačiau iki šiol nėra pasiūlyta universalus metodo, kaip tai padaryti, kad būtų išvengta antikontekstualumo, paviršutiniškos reiškinių interpretacijos ar datavimo netikslumų. Tikslus laikotarpio pradžios ir pabaigos nustatymas yra pagrindinė problema, su kuria susiduriama kalbant apie daugelio sociokultūrinių reiškinių periodizaciją.

Bendriausiais aspektais periodizavimas gali būti atliekamas pagal:

- kultūrinės epochas (antika, viduramžiai, renesansas ir t. t.);
- estetines epochų sampratas (klasicizmas, barokas, modernizmas ir t. t.);
- politines epochas (Karolingų, Tudorų, Viktorijos, *socrealizmas* ir t. t.).

Periodizaciją pagal estetines epochas architektūroje trumpiau siūloma vadinti *stiline periodizacija* – tai tam tikrų meno kūrinių priskyrimas konkrečiam laikotarpiui pagal analizuojamam meno kūriniui būdingus visuminius meninės raiškos bruožus – stilių. Žvelgiant į meno istorijos literatūros bibliografiją matyti, kad Europoje buvo praktikuojama iki XX a. 8-to deš. stilinė meno istorijos periodizacija ir siekis tam tikrą periodą kuo tiksliau apibrėžti ir aprašyti. Vienas pirmųjų XX a. 7-tame deš. periodizacijos ir klasifikavimo problemišumą meno istorijoje išryškino Ernst H. Gombrich. Viena reikšmingiausių E. Gombrich studijų šiuo klausimu – “Norm and Form: The stylistic categories of art history and their origins in renaissance ideals“, 1966 m. Tyrėjas stilinę klasifikavimą laikė per daug apibendrinančiu įrankiu, o stiliams apibūdinti vartojamas sąvokas – netiksliomis, ribotomis. Nuo to laiko imta giliau domėtis meno istorijos sąsajomis su visuomene, kultūra, rasėmis, psichologija ir t. t.

Thomas D. Kaufmann pabrėžė du esminius periodizavimo principus, kurie kartu gali būti traktuojami ir kaip šio metodo trūkumai:

- kūrinio atitikintis tam tikriems bruožams laikoma svarbesne nei jo individualios savybės, nepatenkančios į stilistines tam tikro periodo ribas – unifikavimas, nuasmeninimas;
- prielaida, kad tam tikru istorijos momentu, tam tikrame geografiniame regione yra įmanoma tik viena dominuojanti meninės raiškos forma (Kaufmann 2010).

Geografinio regiono veiksnys apsunkina stilinės periodizacijos universalumą: nagrinėti skirtingų šalių meno istoriją ir jas lyginti tarpusavyje vadovaujantis bendrais eropietiškosios tradicijos vertinimo kriterijais būtų netikslu, net jei

tos šalys neperžengtų geografinės Europos ribų (juk klasicizmas Italijoje tuo pačiu metu buvo tebesitęsiantis barokas Lietuvos architektūroje).

T. Kaufmann formuluoja periodizavimo būtinybės ir galimumo klausimą dar globaliau: ar apskritai yra įmanomas bet koks meno istorijos skirstymas pagal kategorijas ir jos tipologizavimas (Kaufmann 2010: 4). Meno istorijos aprėpties didėjimas tiek geografiniu, tiek laiko, tiek raiškos formų įvairovės aspektu lemia vis sudėtingesnę jos periodizavimo galimybę.

Architektūros stilių priskyrimas tam tikriems periodams, jų norminimas iš anksto programuoja dar vieną problemą: nustatyto periodo pradžioje ir pabaigoje tipiškai stiliaus bruožai gali būti išreikšti silpnai, o kai kuriais atvejais išvis nepasireikšti ar net prieštarauti nustatytiems stiliaus kriterijams. Išskyla ir kalbinių nesutapimų, nes architektūros istorijos šaltiniuose iki šiol vyrauja sąvokų perteklius: *romantizmas, istorizmas, eklektika, neorenesansas, neoromantizmas* ir kt. Daugelis terminų dubliuoja vienas kitą, tas pats žodis vartojamas apibūdinti ir XVIII a. pab., ir XX a. pr. stiliaus bruožus, nors socialinis, kultūrinis ir politinis kontekstas yra jau visai kitas.

A. Bumblauskas primena dar vieną iš periodizavimo teorijų principų, teigiančių, kad naują istorinį laikotarpį būtų tikslinga datuoti nuo tada, kai tam tikra naujovė tampa dominuojanti, o ne nuo tada, kai pasirodo (Bumblauskas 2004: 17). Tačiau tai nustatyti taip pat neretai yra problemiška.

Tiriant Lietuvos architektūros istoriją iki šiol dažniausiai taikyti du periodizacijos metodai: *įvykinis* (politinis) ir *stilinis*. Kaip pagrindinė teorinė tyrimo prieiga šis metodas Lietuvoje yra taikomas ir dabar (A. Mačiulis, A. Mačiulis (jaunesnysis), J. Minkevičius ir kt.).

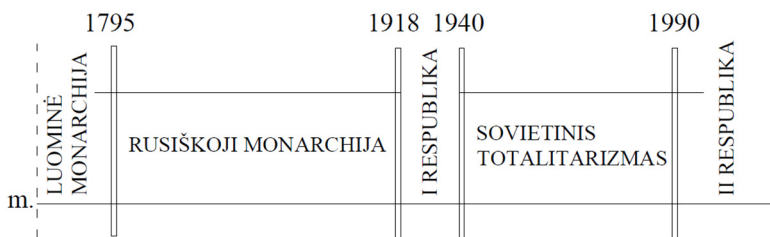
Įvykinė periodizacija žinoma iš istorinio tyrimų lauko. Šiuo terminu, kurį pirmasis pavartojo A. Bumblauskas (Bumblauskas 2004: 10), apibūdinamas periodizacijos modelis, kurio principas remiasi svarbių politinių faktų (įvykių) išryškiniu chronologinėje istorijos skalėje. Istorikai – Jūratė Kiaupienė, A. Bumblauskas – pirmieji iškėlė Lietuvos istorijos periodizacijos ribotumo klausimus. Svarbiausiu įvykinės periodizacijos modelio trūkumu laikoma tai, kad, remiantis juo, neįmanoma paraleliai palyginti skirtingų šalių atvejų: Lietuvos istorijos įvykių identifikavimas tampa sudėtingas Europos istorijos kontekste (Bumblauskas 2006: 25). Tas pats pasakytina ir kalbant apie pastangas periodizuoti architektūros istoriją pagal konkrečias įvykių datas ar stilių raiškos cezūras.

Atrasti universalų periodizacijos modelį nėra šio darbo uždavinys. Vienintelė konstanta yra meno kūrinio sukūrinio data ir vieta. Tačiau norėta pabrėžti, kad periodizacija, nors ir sąlyginė, su apytikslėmis ar sutartinėmis ribomis, architektūros istorijoje nėra bereikšmė – tai įrankis, padedantis išdėstyti, susisteminti, palyginti, išryškinti architektūros, socialinių ir politinių reiškinių egzistavimą laiko ir erdvės skalėje, identifikuoti jų kaitos lūžius, tarpusavio sąveikas.

Atliekant tyrimą, nerealizuotų projektų analizė Lietuvoje apima XVIII a. pab.–XXI a. pr. laikotarpį, kuriame taip pat išskleidžiami daugeliu aspektų vieni su kitais tiesiogiai susijusių Lietuvai reikšmingų socialinių, politinių ir kultūrinių lūžių. Kadangi politinių procesų laiką apibrėžti yra paprasčiau, nei kultūrinių ar socialinių virsmų, laikotarpio analizė atlikta remiantis *politinių struktūrų periodizavimu* (1.1 pav.), kurio idėją pasiūlė A. Bumblauskas.

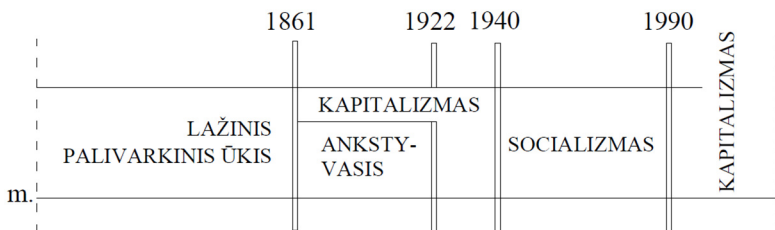
Siekių periodizuoti Lietuvos istoriją skirtingais aspektais būta ir daugiau: savo periodizavimo versijas siūlė Zenonas Ivisnskis, Zigmantas Kiaupa, J. Kiaupienė, Albinas Kuncevičius, Adolfas Šapoka ir kiti istorikai, tačiau šių mokslininkų siūlyti modeliai neapėmė disertacijos chronologinių ribų arba neatitinka užsibrėžtų uždavinių.

Nerealizuotų architektūrinių projektų raida darbe analizuojama paraleliai su *socialinių struktūrų* ir *kultūrinės raidos* kontekstu, kurių raida atsispindi 1.2 pav. ir 1.3 pav. vaizduojamose schemose.

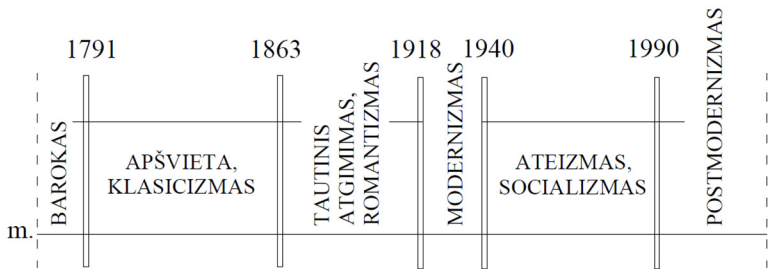
1.1 pav. Politinių struktūrų istorijos Lietuvoje periodizacija: XVIII–XX a.

Fig. 1.1. Historical timeline of the political structures in Lithuania during XVIII–XX c.

1.2 pav. Socialinių-ekonominių struktūrų istorijos periodizacija: XVIII–XX a.

Fig. 1.2. Historical timeline of the social-economic structures in Lithuania during XVIII–XX c.

1.3. pav. Kultūros raidos Lietuvoje periodizacija: XVIII–XX a.

Fig. 1.3. Historical timeline of the cultural development in Lithuania during XVIII–XX c.

Šios schemos parodo, kad „<...> XVIII a. pabaigos ir XX a. 2–3-čiojo deš. permainos yra lūžiai visais istorinio proceso lygmenimis. Būtent jie ilgam nulėmė Lietuvos visuomenės pavidalus“ (Bumblauskas 2006: 20). Daroma prielaida, kad šie lūžio momentai buvo svarbūs ir architektūros raidai.

Terminai *socialinė, politinė, kultūrinė struktūra* A. Bumblausko nėra detalizuojami – autorius juos pasitelkia kaip gana abstrakčias sampratas, siekdamas pateikti Lietuvos istorijos lūžių išvalgų schemą, dekonstruojant istorinį procesą į tris svarbiausius jo lygmenis: socialinį ir ekonominį, socialinį ir politinį bei socialinį ir kultūrinį (Bumblauskas 2006: 18). Tyrime šie terminai taip pat vartojami apibendrintai: jie aprėpia bruožų, tendencijų visumą, atitinkamu periodu vyravusią šalies politiniame, socialiniame, ekonominiame ir kultūriniame būvyje. Pirmosios socialinių, ekonominių, politinių struktūrų studijos apėmė institucijų, kultūros, socialinių ir ekonominių ryšių, istorijos lauką. Laikoma, kad pirmasis pavartojęs sąvoką *socialinė struktūra* – Alexis de Tocqueville. Vėliau terminus vartojo Karl Marx, Herbert Spencer, Max Weber, Ferdinand, Emile Durkheim, tyrinėję struktūrinius sociologijos konceptus, rinkos dėsnius, moderniosios visuomenės sandarą, politiką ir t. t.

Pažymėtina, kad šio darbo tikslas nėra užbrėžti ar tikslinti atitinkamų stilių ir meninių krypčių bruožus, chronologines ribas, nagrinėti istorinių įvykių svarbos subordinacijos ar gilintis į terminologinius aspektus. Tačiau operavimas meniniais stiliais ir kryptis charakterizuojančiomis sąvokomis yra būtinas atliekant neįgyvendintų darbų meninės raiškos analizę, kalbant apie kultūrinius laikotarpių kontekstus.

Architektūros stilių raida XVIII a. pab.–XXI a. pr., kaip ir visoje Europoje, pasižymi įvairove, daugialypiškumu, persisluoksniavimu. Per maždaug 200 m. Lietuvos architektūroje pereita iš klasicizmo į romantizmą, istorizmą, modernizmą, būta moderno, postmodernizmo ieškojimų. Itin sudėtingą stilistinę raidą

lėmė politinis ir kultūrinis Lietuvos nevientisumas. Kyla ir terminologinių neaiškumų: pavyzdžiui, iki šiol neaišku, ar romantizmas XX a. pr. turėtų būti vadinas *romantizmu* ar *neoromantizmu*? Raiškos priemonės įvairiais laikotarpiais skyrėsi, tačiau idėjos liko giminingos. Prieštaringas *postmodernizmo* termino vartojimas – jis labai abstrahuotas, apimantis visą spektrą skirtingos raiškos architektūros pavyzdžių. Susiduriama ir su filosofine dilema: ar galima postmodernizmu laikyti architektūrą, kurios autorius tik imitavo Vakaruose madingas architektūros formas, tačiau nebuvo susipažinęs su gilesnėmis postmodernizmo šaknimis, pamatinėmis idėjomis? Panašių klausimų kyla kalbant beveik apie visus architektūros stilius.

Istorinis-chronologinis metodas disertacijoje taikomas kartu su ikonologinio analizės metodo principu, kurio tikslas – atskleisti neįgyvendintų projektų meninės raiškos ypatybes ir jų santykį su atitinkamu sociokultūriniu kontekstu, išryškinti prasminius, stilistinius meninės raiškos niuansus. Istoriskai ikonologija (gr. „eikōn“ – *vaizdas* + „logos“ – *žodis*) – tai mokslas apie atvaizdus, tiriantis vaizdinės ir žodinės kalbos jungtį ikonografijos pavyzdžių (alegorijų, simbolių, personifikacijų) rinkiniuose (Mickūnaitė 2012: 89). Nors šie principai buvo kurti ir tiesiogiai taikytini dailės kūrinių analizei, tačiau gali būti aktualūs ir nagrinėjant architektūrinius projektus – taip pat ir neįgyvendintus.

Nors architektūra yra utilitarus menas, analizuojant neįgyvendintų projektų istoriją, yra svarbu ištirti šių projektų „turinį“, kurį E. Panofsky traktuoja kaip pamatinę tautos, laikotarpio, religinių ar filosofinių įsitikinimų nuostatą, nesąmoningai įsisavintą kuriančiojo asmens ir sutelktą į kuriamąjį objektą (Panofsky 2002: 23) – tai gali būti perskaityta iš simbolių ir alegorijų. Architektūroje šios nuostatos yra įprasminamos tam tikromis pastato architektūros detalėmis ar bendra forma. Skirtingais istoriniais laikotarpiais tam tikros detalės turėjo savo prasmę – tai mėgstama vadinti *architektūros kalba*. Čia vėl susiduriama su sąvoka *stilius* – kaip meninės raiškos priemone, kurią lemia, pasak Heinrich Woelfflin, individualus, liaudies ir epochos kontekstas (Woelfflin 2000: 18) – tai taikytina ir architektūrai. Stilius leidžia identifikuoti ir grupuoti objektus pagal jų formaliąją raišką. Tačiau, kaip minėta, stiliaus teorija yra problemiška: „viena vertus, ji paranki dėl kultūrinio kapitalo: kai sakome „renesansinis koklis“, ne tik nusakome formą, bet ir charakterizuojame laikotarpį. Kita vertus, būtent šis kapitalas riboja objekto interpretacijas“ (Mickūnaitė ir kt. 2012: 29).

Ikonografinė medžiaga (projektų brėžinių, eskizų, maketų fotografijos) – tai medija, dažnai perteikianti tik tam tikrą dalį autoriaus idėjos. Architektūroje, kitaip nei dailėje, vizualioji projekto pusė yra tik viena iš priemonių, padedanti suvokti ir įvykdyti galutinį autoriaus sumanymą, ir realizuotinių projektų atžvilgiu ji pati savaime nėra autoriaus galutinis tikslas. Architekto tikslas – tai pastatas materialiu savo pavidalu, įkomponuotas konkrečioje erdvėje ir naudojamas pagal

paskirtį arba per grafinę išraišką perduodama gilesnė idėja. Tačiau šis faktas nesudaro kliūčių interpretuoti architektūros kūrinio fasadų brėžinių, eskizo ar maketo stadijoje. Taikant ikonologinį tyrimo metodą, rezultatas yra tuo geresnis, kuo įvairesne vaizdine medžiaga disponuojama: fasadų brėžiniai, pastato perspektyvos piešinys, planai, pjūviai, maketas ir dar skaitmeninė vizualizacija, analizuojami bendrai, visada duos geresnių rezultatų, nei tiktai nagrinėjamas pastato piešinys ar planas – tuo architektūros interpretavimas skiriasi nuo, pavyzdžiui, paveikslo analizės. Architektūrinis projektas turi ir aiškinamąjį raštą, kuris yra faktinė paralelė, leidžianti suvokti architekto idėjos esmę ir turinį.

XX a. ikonologijos metodo pradininku laikomas Ervin Panofsky – jo ikonologinio tyrimo principai tapo orientyrais, aprašant analizei atrinktus XVII–XXI a. nerealizuotus projektus. Remiantis E. Panofsky, ikonologinis metodas yra susijęs su kūrinio turinio interpretacija, pasitelkiant tris analizės lygmenis, kuriuose identifikuojama:

- pirminis siužetas – ikiikonografinės kūrinio ypatybės;
- antrinis siužetas – ikonografinis siužetas;
- vidinė reikšmė (turinys) – ikonologinė interpretacija.

Architektūrinių projektų analizės kontekste tai gali būti traktuojama kaip:

- pastato priskyrimas tam tikrai tipologinei grupei, jo tūrio suvokimas, architektūros detalių, meninių motyvų identifikavimas – (pseudo-) formaliąją analizę;
- simbolių, suvokiamų naudojant architektūros raiškos priemones, identifikavimas;
- konkrečios architektūros kontekstualizavimas: galimų to laikotarpio estetinių, politinių, kultūrinių, socialinių, religinių, ideologinių nuostatų atpažinimas iš projekto architektūros formos.

Pabrėžtina, kad menotyroje šis metodas įvairių autorių yra skirtingai interpretuojamas. 1986 m. William J. T. Mitchell ikonologijos principą apibrėžė trimis sąvokomis: *vaizdas*, *tekstas*, *ideologija* (Mitchell 1986). Šiuolaikinės ikonologijos pradininkas Hans Belting šią triadą perfrazuoja: vaizdas, medija, kūnas. Tyrėjo nuomone, ankstesnieji ikonologiniai metodai šiandien turi būti traktuojami naujai ir pritaikomi ne tik dailėje, bet visų vizualiųjų menų objektams apskritai. Autorius sureikšmina kūrinį stebinčiojo ir paties autoriaus santykį su kūriniu (Belting 2005: 303, 319).

Ikonologinio metodo esmė šaltiniuose praktikuojama siekiant ištirti tiek projektų formą, sandarą, tiek iš pirmo žvilgsnio nežvelgiamas prasmes ir jų kūrimo aplinkybes. Tokią analizę arba jos principą taiko daugelis autorių.

A. Novickas – galimai vienintelis lietuvių mokslininkas, H. Belting metodą iš dalies pritaikęs architektūros objektų prasmėms atskleisti (Novickas 2014). Autorius pabrėžia medijuoto architektūros vaizdo, kaip savarakiškos pažinimo priemonės, svarbą: „<...> architektūra pirmiausia iškyla architekto vaizduotėje kaip

vaizdas, įtakotas jo kultūrinės patirties, kuri neatsiejama nuo matytų ir suvoktų vaizdų. Tik išreikštas piešinyje, brėžinyje, vėliau pačiame tūriniame-erdviniame objekte, dar vėliau užfiksuotas fotografijose ir t. t. vaizdas tampa regimas išoriškai, suvokiamas ir komunikuojamas“ (Novickas 2014: 107).

Samuel Johnson detaliai nagrinėjo kelis žymesnius koncepcinius El Lissitzky darbus (Johnson 2017). Tyrėjas atlieka savitą ikonologinę analizę, skaidydamas ją į kelis segmentus:

- *struktūra* (pirminis siužetas): analizuojama menininko darbų atlikimo technika, kompozicinė sandara, daugiasluoksniškumas, tam tikrų elementų pasikartojimas juose (lyginamoji analizė) ir kt.;
- *genezė* (antrinis siužetas): ieškoma ryšių tarp sukūrimo laikotarpio menininkui įtaką dariusių judėjimų (konstruktyvizmo) ir jų sąsajų su E. Lissitzky projektų raiška; tiriant kitus to paties menininko darbus, įžvelgiama bendra formos ir prasmės linija;
- *paradigma* (ikonologinė analizė): remiantis kitų tyrėjų išvalgomis ir išlikusiais autentiškais rašytiniais šaltiniais, nagrinėjama, kaip projekto autorius siekė įprasminti ir ką pasakyti savo darbu.

Nors tiek S. Johnson, tiek A. Novicko analizės struktūra ir interpretacijos pobūdis skiriasi nuo klasikinių šaltiniais paremtos ikonologinio metodo formos, savo turiniu ji yra galima ikonologinio metodo versija, nes čia pasitelkiami esminiai ikonologijos principai: pirminis siužetas – antrinis siužetas – analizė.

Tyrimo tikslas, keliama uždaviniai ir plati nagrinėjamų projektų imtis lėmė, kad ikonologinis metodas taikytas iš dalies, tačiau nuoseklus ikonologinio metodo taikymas galėtų būti sėkmingas atliekant tolesnius architektūrologijos tyrimus.

Vienas iš esminių darbo uždavinių – išryškinti, apibendrinti NP vertę. Vertės paradigma – filosofijos, sociologijos, ekonomikos mokslų objektas, paprastai vartojama paraleliai su *vertybės*, *reikšmės*, *naudos* ir *svarbos* konstruktais: etikos objektas – moralinės vertės (vertybės), individo pozicija; ekonomika tyrinėja tai, kas yra naudinga visuomenei ir sietina su materialinėmis vertėmis. Abi šios sampratos yra bendros gerovės ir vertės teorijos formantai.

Laikoma, kad atliekant šį tyrimą netikslinga analizuoti visas galimas šių žodžių sampratas ir gilintis į semiotinius jų aspektus. Tyrimui struktūrizuoti pasitelkta *subjektyviosios* ir *objektyviosios* vertės teorijos idėja yra tiesiogiai sietina su ekonomikos mokslu, tačiau turi ir užkoduotą filosofinį pagrindą – tokia šios teorijos savybė sudarė prielaidas ją panaudoti NP analizės kontekste. Architektūra – tai ne tik teorinis, bet ir praktinis mokslas (menas + statyba) – viena iš nedaugelio meno šakų, turinčių išreikštą ekonominės gerovės kūrimo potencialą.

Objektyviosios darbo vertės teorijos šalininkai ir utilitaristai teigia, kad daikto vertę nustato tik jam sukurti skirtų išteklių visuma, bet ne tai, kiek pasitenkinimo

jis suteikia jo naudotojui. Įprastai siejama su marksizmu, bet panašus vertės teorijos aiškinimas aptinkamas liberalizmo pirmtakų Adam Smith (Smith 1789), David Richardo (Richardo 1817) ir kt. traktatuose.

Subjektyviosios vertės teorija susiformavo XIX a. pab. – jos pradininkais laikomi William Stanley Jevons (Jevons 1871), Leon Walras (Walras 1874) ir Carl Menger (Menger 1883). Pagrindinė teorijos idėja – kad *subjektyvioji* vertė daugiausiai formuoja daikto vertę rinkoje. Iš esmės tam pritarė A. Meinong, jis įrodė, kad ekonominės vertybės nėra vienintelės: egzistuoja vertingi dalykai, neturintys ekonominės vertės“ (Norkus 1995: 23). Ši tezė gali būti perkelta į meno kontekstą: įsigyjant meno kūrinių dažnai jo vertę formuoja asmeninis emocinis įspūdis, o ne darbui panaudotų priemonių kaina.

Remiantis Rūtos Vainienės *vertės* termino apibendrinimu: „Vertės fenomenas aiškinamas remiantis subjektyviu arba objektyviu požiūriu. *Subjektyviosios* vertės šalininkai teigia, kad vertė yra vertintojo požiūris į vertinamąjį daiktą <...>. *Objektyviosios* vertės šalininkai teigia, kad vertę lemia daikto savybės, jo naudingumas, naudojimo galimybės (utilitaristai) arba šiam daiktui sukurti sunaudotas darbo kiekis (darbo vertės teorija)“ (Vainienė 2005).

Subjektyviosios ir *objektyviosios* vertės teorija savaip interpretuota šio tyrimo kontekste: daroma prielaida, kad NP gali turėti tiek *subjektyviąją*, tiek *objektyviąją* vertę. NP meninės savybės, sociokultūrinė, istorinė reikšmė laikytina *subjektyviąja*, o resursai, ekonominę naudą visuomenei arba atsipirkimą galinčios teikti kiekybinės NP savybės suteikia jiems *objektyviąją* vertę. Laikoma, kad šių verčių visuma formuoja architektūros *reikšmę* (svarbą).

NP vertė gali būti atskleidžiama galimais jų panaudojimo būdais: *materialiuju-praktiniu* ir *idėjiniu-meniniu* (Холодова, Александров 2005). Toks skirstymas iš principo atitinka anksčiau suformuluotus *subjektyviosios* ir *objektyviosios* vertės aiškinimus: tiek projektinėje medžiagoje užfiksuota konkreiti techninė informacija – technologiniai, kompoziciniai aspektai, architektūros ir konstrukcinės detalės, fragmentai, tiek ir meninė idėja to paties arba kito autoriaus gali būti pritaikomi kituose projektuose arba tapti kūrybinių idėjų šaltiniu. NP gali būti naudojami kaip naudingų techninių sprendimų bankas, o juose įžvelgiamos meninės vertės gali būti įtraukiamos į menotyros tyrimų lauką, naudojamos edukaciniais tikslais. Autorius pabrėžia, kad projektas – tai *tiesioginis*, o pastatas – *netiesioginis* informacijos nešėjas.

Įvairūs autoriai nagrinėja tiek *subjektyviasias*, tiek *objektyviasias* architektūrinių projektų vertes, nepriklausomai nuo to, ar jie yra realizuoti, ar neįgyvendinti, – šiuo tikslu yra išleista studijų, albumų, monografijų. Šiuose leidiniuose siekiama atskleisti nepastatytų arba nugriautų pastatų meninę vertę, atkūrimo galimybes, projektų informacinio potencialo kaupimo ir sklaidos naudą. Architektūrinių konkursų kultūrinės ir kokybinės reikšmės studijoje (Chupin, Cucuzzella,

Helal 2015: 11) autoriai teigia, kad architektūriniai konkursai – tai paieškų laboratorijos, kultūros ir žinių pažinimo šaltinis – ši įžvalga gali būti tiesiogiai taikytina ir visiems architektūriniams projektams, kurie buvo neįgyvendinti ne dėl prastos architektūros kokybės, o dėl kitų priežasčių. Praktinės pritaikymo galimybes detalai, moksliniu lygiu yra nagrinėję A. Aleksandrov, L. Kholodova, Dalius Linartas, Jean-Pierre Chupin su bendraautoriais, Chris Bailey su Hazel Gardiner ir kt.

1.2. Tipologiniai ir terminologiniai aspektai

Išsami nerealizuotos architektūrinių projektų tipologija, kuri apimtų ir apibendrintų visas jų rūšis, iki šiol nėra parengta, o esamus siūlymus, kaip klasifikuoti nerealizuotus architektūrinius projektus ir sumanymus pagal tam tikrus bruožus, reiktų tobulinti. Toliau minimi keletas svarbesnių šaltinių, kuriuose pateikiami siūlymai, kaip galima būtų skirstyti neįgyvendintus architektūrinius projektus.

A. Sky ir M. Stone (Sky, Stone 1976) išskiria tris pagrindines NP grupes:

- 1) neįgyvendinti sąmoningai;
- 2) neįgyvendinti dėl nenumatytų aplinkybių;
- 3) nebaigti statyti pastatai.

Pirmosios dvi grupės suformuotos atsižvelgiant į projektavimo metu turėtą tikslą realizuoti arba nerealizuoti konkretų projektą. Trečioji grupė neatitinka šio loginio pagrindo ir yra kitokios prigimties – ji apibūdina tam tikrą projekto materializacijos stadiją. Ko gero, autoriai šį aspektą laiko svarbiu, todėl įvardija šalia kitų dviejų, nors tik iš dalies su jais besisiję.

Apibendrinant minėtų autorių mintis, galima išskirti tokius nerealizuotos architektūrinių projektų tipus, kurių kiekvienas detalizuojamas, įvardijamas kai kurios jų atsiradimo priežastys:

- 1) neįgyvendinti dėl nenumatytų aplinkybių: autoriaus ar užsakovo mirtis, „force majeure“ ir kt.:
 - nesėkmingi architektūrinių konkursų darbai. Kai kurie jų turėję tokios istorinės vertės, kad iki šiol publikuojami kaip išskirtinės architektūrinės vertės pavyzdžiai;
 - architektūriniai projektai, nuo pat savo atsiradimo neturėję konkretaus užsakovo ir (arba) statytojo. Tai – architektų pasiūlymai, turėję sulaukti potencialių užsakovų dėmesio dėl savo puikios perspektyvos galimybių. Pvz., XX a. pasaulinių parodų paviljonai;
 - projektai, kurie buvo neįgyvendinti dėl tam tikrų kompozicinių parametrų: antimasteliškumo, antikontekstualumo;
 - kiti aspektai: sklypo panaudos pokyčiai (pakeičiama sklypo panaudos funkcija arba statybos vieta), radikalūs finansinės situacijos pokyčiai,

biurokratiniai stabdžiai, vietinės visuomenės pasipriešinimas projektui, estetinis, technologinis projekto radikalumas, nesutarimai su užsakovu, architekto emocinė krizė, architekto ar užsakovo mirtis;

- realus pastatas iš esmės neatpažįstamai nutolęs nuo pirminės architekto idėjos, projekto.

2) neįgyvendinti sąmoningai.

Šiam tipui priklauso ne mažiau reikšmingi, brandūs, apgalvoti, tačiau abstraktesni ar labiau idealizuoti projektai. Pastariesiems paprastai nebūna numatyta konkreti statybos vieta ar užsakovas, o objekto neįgyvendinamumas – vienas iš kūrėjo tikslų. Šiai kategorijai priskiriami:

- daugelis urbanistinių projektų, miestų ar regionų planų, ypač – idealių miestų, utopijų;
- vizionieriniai projektai – saviti savo naujumu, radikalumu. Tokiems darbams būdinga ieškoti nūdienos problemų sprendimų pasitelkiant prototipus, modelius, ekstrapoliuojant juos į hipotetinę ateitį. Vizionierinius projektus autoriai siūlo skirstyti į utopinius, technologinius, futuristinius, visiškai fantastinius;
- prototipai – tai pasiteisinę modeliai, kurių laikantis gali būti dauginami dublikatai. Su šiuo tipu autoriai sieja tokius projektus, kaip: teoriniai pasiūlymai, hipotetiniai pasiūlymai, galimybių studijos, eskiziniai tyrimai. Kaip pavyzdžiai pateikiami Frank Lloyd Wright „Broadacre City“, F. Kiesler „Tooth House“ serija;
- koncepcinė (idealioji) architektūra – kaip conceptualiojo meno judėjimo dalis, kurio viena iš tendencijų yra nesureikšminti paties meno objekto;
- kursiniai studentų darbai. Kai kurie jų, ypač diplominiai projektai, moderniaisiais laikais turėjo daugiau įtakos negu daugelis jau pastatytų objektų. Pvz.: Tony Garnier „Cité Industrielle“ (1901–1904 m.); rusiškojo avangardo etalonas – Ivan Leonidov (rus. Иван Леонидов) Lenino institutas Maskvoje (1927 m.) ir kt.

3) sustabdytos statybos, nebaigti statyti pastatai.

A. Sky ir M. Stone pateiktas grupavimas pasižymi kai kuriais trūkumais. Pavyzdžiui, tipologizuojant projektus, vienu atveju tipologizavimo pagrindu imama jų skirtinga kilmė (konkursiniai, studentų, conceptualūs darbai, urbanistiniai, vizionieriniai projektai, prototipai), kitu atveju – neįgyvendinimo priežastys (konkreto užsakovo nebuvimas, kompozicinių parametrų netikimas, kiti trukdžiai), trečiu – materializavimo stadija (nebaigta statyti). Ne iki galo išvystyti projektų nerealizavimo priežasčių tipologiniai aspektai – jos sugrupuotos be aiškaus pagrindo (šiuo atveju W. Jones tai atliko aiškiau).

Terminų vartojimas taip pat kelia abejonių. Pavyzdžiui, terminas *prototipas* čia jungia iš esmės du iš prigimties skirtingus architektūros žanrus: *prototipas* –

kaip pavyzdinis projektas ir *prototipas* – kaip teoriniai architektūros siūlymai. Pastarųjų priskyrimas prototipams yra abejotinas.

Autoriai išskiria vizionierinius ir urbanistinius projektus. Prie pastarųjų minimi idealūs miestai, utopijos. Vizionierinė architektūra, pateikiama kaip savarankiškas koncepcinės architektūros tipas, pasak autorių, taip pat apima utopinius (nors ir ne urbanistinius) projektus.

Taigi, siūloma nerealizuotos architektūros tipologizacija turi esminių loginių bei terminologinių nebaigtumų. Pabrėžtina, kad studijos autoriai, gana detalai sugrupavę NP pagal įvairius kriterijus, juos pateikė ne pagal tipologinius principus, o vadovaudamiesi autorių pavardžių rodykle.

Darius Linartas, analizuodamas Lietuvos ir pasaulio architektūrinių projektų konkursų praktiką, suskirsto projektus į tris šių projektų įgyvendinimo lygmenis (Linartas 2011: 157):

- laimėjęs projektas įgyvendinamas be esminių pakeitimų;
- įgyvendinamas kitas projektas arba laimėjęs darbas įgyvendinamas su esminiais keitimais;
- projektas nerealizuojamas.

Tam tikras NP klasifikavimo gairės įvardijo A. Aleksandrov. Autorius teigia, kad egzistuoja grupė projektų, kurie nuo pat pradžių nėra skirti tiesiogiai įgyvendinti – tai įvairios architektūros fantazijos ir įžvalgos (popierinė architektūra), idėjiniai, dar kitaip – koncepciniai projektai ir jų konkursai (Александров 2006).

Eksperimentinės architektūros tipologinius ypatumus, kai sąmoningai neįgyvendinama didžiulia projektų, nagrinėjo kitas lietuvių autorius – Tomas Grunskis. Jo nuomone, eksperimentinės architektūros tipologizacija esti veiksminga tik remiantis tikslingumo kriterijumi, t. y. realistinis ar idealistinis yra projektas, o visi kiti aspektai (formos, metodo, technologiniai kriterijai) būtų per daug paviršutiniški ar painūs, nes „<...> beveik visuose eksperimentinės architektūros kūriniuose yra kiekvieno iš čia paminėtų kriterijų dalis“ (Grunskis 2011b). Taigi, minėtame straipsnyje T. Grunskis suformuluoja du terminus eksperimentinei architektūrai apibūdinti: realistinę (arba įgyvendinimo) ir idealistinę. Toks principas, pagrįstas tikslingumo kriterijumi, iš dalies siūlomas ir A. Sky bei M. Stone (jei ignoruotume trečiąjį tipą – nebaigti statyti pastatai). Tad teoriškai jis galėtų būti taikomas ir grupuojant nerealizuotus projektus. Šis neįgyvendintos architektūros skirstymas būtų pats bendriausias ir logiškai pagrįščiausias.

Atliekant tipologinę neįgyvendintų ir neskirtų įgyvendinti architektūrinių projektų ir sumanymų analizę, susidurta ir su terminijos problema. Pavyzdžiui, populiarūs būdvardžiai *vizionierinis*, *utopinis*, apibūdinantys kai kuriuos NP, tarsi visiems suprantami. Tačiau pasitaiko, kad jie vartojami kaip sinonimai arba skirtingi autoriai tapačius terminus vartoja turėdami omenyje netapačias sąvokas.

Lietuvių kalba problemą dar paryškina: prasminių iškreipimų pavojus atsiranda verčiant menotyros terminus iš kitų kalbų, kai tai daroma neįsigilinus arba

neturint pakankamų žodžių darybos žinių, kai per daug manipuluojama tarptautiniais žodžiais, todėl poskyryje siūlomi kuo paprasčiau vartojami terminai.

Terminų asimiliacijos, jų kaitos, netinkamo vartojimo ir apskritai vartojimo architektūros mokslo diskurse problema užsienio tyrėjų jau buvo pastebėta, todėl esama įvairių publikacijų, kuriose bandoma aiškinti minėtus aktualius terminus, jų kilmę ir tarpusavio skirtumus. Reikšmingesnės jų apžvelgiamos šiame darbe.

Siūlomas terminas *idealistinis projektas*, vartojamas nerealizuotiniams eksperimentiniams projektams apibūdinti, autoriaus T. Grunskio grindžiamas visuomenės idealiųjų siekių reprezentavimu įvairių utopijų pavidalu (apimančių ir architektūrą, ir miestą) (Grunskis 2011a: 6).

Žodžio *idealistinis* prasmė iš esmės skiriasi nuo žodžio *idealus*, kurio paprasčiausias sinonimas būtų *tobulas*, o filosofiniu aspektu idealo koncepcija pirmiausia siejama su Platono Idėjų teorija: realiame gyvenime visa esti tik tobulo prototipo atspindys. Šis tobulumas neva yra tai, ko turi siekti menininkas. Koncepcija atgijo Renesanso epochoje, kai meninio tobulumo pavyzdžiu buvo laikomi klasikinė skulptūra ir meno akademijos visoje Europoje buvo užvaldžiusi idealo siekimo idėja (Clarke, Clarke 2010).

Kasdienėje kalboje sąvokos *idealistinis* ir *realistinis* dažniausiai vartojamos tokiomis prasmėmis, kaip: siekiantis idealo – idealistinis, materialus – realistinis. Pagal žodžių darybos principus *idealistinis* ir *realistinis* yra darybiškai skaidūs ir esti žodžių *idealizmas* ir *realizmas* vediniai.

Literatūroje egzistuoja daugybė žodžio *idealizmas* ir *realizmas* paaiškinimų, kuriais remiantis galima suprasti *idealistinis* ir *realistinis* reikšmę, tačiau dažniausiai jie yra pateikiami grynai filosofiniame kontekste. Tokius daugiaprasmius, įvairiai interpretuotinus žodžius *idealistinis* ir *realistinis* architektūros diskurse galima būtų iš dalies pakeisti atitinkamais lietuviškais būdvardžiais: *neįgyvendintini* (sin. *nerealizuotini*, t. y. *be tikslo realizuoti*) ir *įgyvendintini* (sin. *realizuotini*, t. y. *su tikslu realizuoti*).

Būdvardis *neįgyvendintini* fonetiškai labai panašus į *neįgyvendinti*, be to, yra gana ilgas, todėl, atsižvelgiant į terminų kūrimo ekonomiškumo principą, patogumo dėlei jį galima būtų keisti tarptautinės kilmės žodžiu – *nerealizuotini*, arba trumpiau – *koncepciniai*.

Būdvardžiai *įgyvendintini*, *realizuotini* tik iš dalies atskleidžia norimą išreikšti NP, kurie buvo kurti turint tikslą statyti, esmę – šiuo atveju galėtų padėti žodis *suzlugęs*. Nors dėl savo vaizdingumo, literatūrinio atspalvio šis būdvardis nėra labai tinkamas vartoti moksliniame kontekste, tačiau jis bene taikliausiai apibūdina neišsipildymo faktą, kai, tarsi esant visoms prielaidoms, galiausiai projektas būna fiziškai neįgyvendintas (statinys nepastatytas). Kita šaltiniuose neretai aptinkama sąvoka yra dar alegoriškesnė – tai *mirę projektai*. Architektūros apž-

valgos žurnale „Archiforma“ kelis metus su pertrūkiais gyvavo skiltis „Mirę projektai“, kurioje buvo aprašomi ir nagrinėjami neįgyvendinti įvairių laikotarpių projektai Lietuvoje.

Tyrimo metu neretai vartojamas būdvardis *vizionierinis*. Pagal lietuvių kalbos gramatikos žodžių darybos principus būdvardis *vizionierinis* kilęs iš daiktavardžio *vizija*.

Vizija (pranc. „*vision*“ < lot. „*visio*“ – *vaizdas, reginys*): 1) tariamas vaizdas, regėjimas, vaizduotės paveikslas; 2) svajonė (Vaitkevičiūtė 2001).

Žodžio *vizionierius* „Tarptautinių žodžių žodyne“ nėra, nes pagal ankstesnes Lietuvių kalbos darybos taisykles tai yra neteiktinas kalbinis darinys. Tačiau į žodynus įtraukiant žodžius, ne visada, bet dažniausiai nespėjama atsižvelgti į kalbos permainas, todėl net ir naujaisiuose lietuvių kalbos leksikografijos darbuose negalima rasti daugelio vartojamų neseniai atsiradusių ar net jau įsitvirtinusių žodžių. Tai taikytina ir sąvokai *vizionierius*: nors žodynuose nėra, bet ji jau įrašyta elektroniniame Lietuvių kalbos naujažodžių duomenyje². Čia *vizionierius* – tai *vizijų kūrėjas* („Lietuvių kalbos naujažodžių...“).

Terminus *vizionierinė architektūra, vizionieriniai projektai* galima keisti lietuviškais sinonimais, pavyzdžiui: *vaizduotės architektūra* arba *projektai, numatančioji architektūra* arba *projektai*. Juk išties – daugelis šios architektūrinių projektų kuriami remiantis ne tiek technologine tikrove, kiek kūrėjo fantazija, t. y. struktūros dažnai pranoksta bet kokias technologines galimybes arba tampa įmanomos įgyvendinti tik atsiradus inovacijoms technologijų srityje. Užtektų peržiūrėti iškilnesnį vaizduotės architektūros kūrėjų darbus, kurie labiau primena meniinius ieškojimus, patrauklias spalvines, grafines, erdvines kompozicijas, o ne realizuoti orientuotus projektus. Pavyzdžiui, „Future Systems“ projektą „Blob“ (1985 m.), Peter Cook („Archigram“) „Layer City“ (1986 m.) – projektuojamam periodu techninių galimybių įgyvendinti panašius projektus neegzistavo. Vėlesnis P. Cook darbas – „The Swiss Cottage Tower“ – kaip rašo autorius, jam buvo tarsi architektūrinės kalbos įkvėptas žaidimas, kurio metu išsivystė daugialypė aukštybinė struktūra: iškreipta, grubi, pastovi, glotni, žaliuojanti ir skaldanti vienu metu (Cook 2016: 28). Marcos Novak „AlloBio“ ar daugelis „Asymptote Architecture“ idėjinių projektų ne tik primena atraktyvias skulptūrines kompozicijas – ten yra ryškus fantastiškasis, ateitį piešiantis kūrybinis pradas. Tokio tipo architektūrinė

² Lietuvių kalbos naujažodžių duomenynas pradėtas kurti Lietuvių kalbos institute (Vilnius, Petro Vileišio g. 5), jo padalinyje – Bendrinės kalbos skyriuje, nuo 2015 m. kuriamas šio instituto Bendrinės kalbos tyrimų centre. Žinyne kaupiami nuo XX a. pabaigos lietuvių kalboje atsiradę ir dabartinėje viešojoje vartosenoje atsirandantys nauji žodžiai (skoliniai ir naujadarai), žodžių junginiai ir santrumpos, naujos žodžių reikšmės, taip pat informacija apie naujažodžių kilmę, vartojimą ir norminimą (Lietuvių kalbos naujažodžių duomenynas [interaktyvus]. Prieiga per internetą: <http://naujazodziai.lki.lt/>).

raiška kartais vadinama *architektūra už architektūros ribų* (Рябушин 1973: 132), arba *architektūra be architektūros* (Sadler 2005).

Tarptautiniai žodžiai *vizionierius*, *vizionierinis* šiame darbe retai bus keičiami galimais lietuviškais sinonimais, nes būtent tarptautinė sąvokos forma jau yra prigijusi menotyros ir populiariojoje terminijoje ir nėra vienas lietuviškas atitikmuo iš esmės neatspindi šio žodžio prasmės. Almantas Samalavičius, daiktavardį *vizionieriai* pasirinkęs savo eseistikos rinkiniui pavadinti („XX amžiaus vizionieriai“), juo apibūdina neeilines, toliareges, veiklias ir kritiškas asmenybes, sugebančias įvardinti mūsų epochos žmogaus pastangas suvokti civilizacijos ir kultūros procesų prasmę, ateities perspektyvas (Samalavičius 1997).

Kai kurie užsienio autoriai, nagrinėdami įvairius su nerealizuotos architektūros tema susijusius klausimus, taip pat linkę vartoti vaizdingus būdvardžius, imasi kurti naujadarus arba taikyti iki šiol kitame kontekste vartotus žodžius. Pavyzdžiui: „the unbuiltism“ (angl. *nepastatyvizmas*) (Collins in Sky, Stone 1976), „potential architecture“ (angl. *potenciali architektūra*) (Chupin, Cucuzzella, Helal 2015), „forgotten architecture“ (angl. *pamiršta architektūra*), „dissipative architecture“ (angl. *iššvaistyta architektūra*) (Sprecher, Leblanc 2013), „paper architecture“ (angl. *popierinė architektūra*) (Ostwald, Tucker, Chapman 2007), „бумажная архитектура“ (rus. *popierinė architektūra*) (Александров 2006), „arquitecturas ausentes“ (isp. *nesamoji architektūra*) (Marquez 2005) ir t. t.

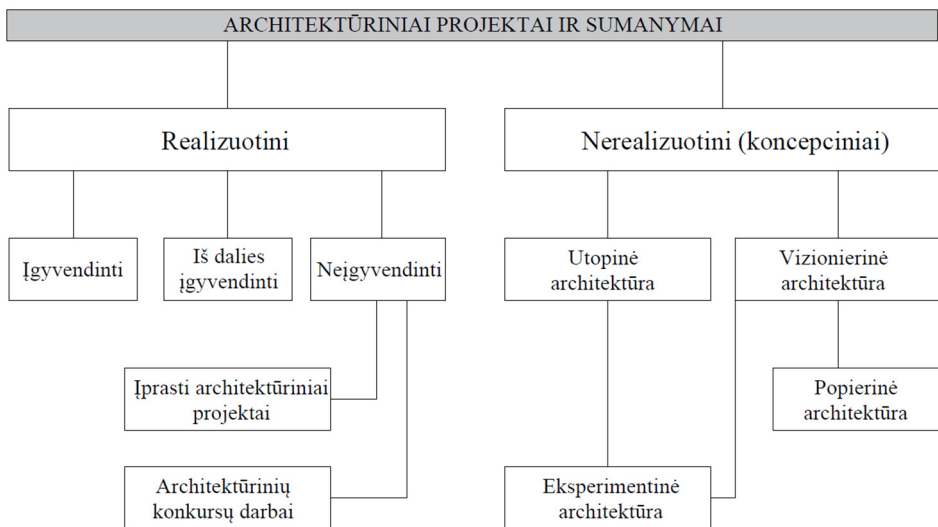
Tekste jau vartotas terminas – *eksperimentinė architektūra*. Dažnai taip vadinama architektūrinė kūryba, išbandanti pačios architektūros galimybes, eksperimentuojanti formomis, medžiagomis, technologijomis, statybos metodologijomis ir kvestionuojanti socialines struktūras. Tai – gana naujas terminas, pirmą kartą panaudotas P. Cook 1970 m. išleistai knygai pavadinti – „Experimental architecture“. Knygos autorius prie eksperimentinės architektūros puoselėtojų priskyrė Yona Friedman, Bruce Goff, Frei Otto, Paolo Soleri, Kenzo Tange ir architektų grupes „The Smithsons“, „Archigram“ bei „Haus-Rucker Co“, taip pat kitus metabolistus (Curl 2006b).

Architektūrinių projektų (realizuotinių ir nerealizuotinių) tipus, ryšius, jų atsiradimo scenarijus galima iliustruoti ir toliau juos analizuoti pasitelkiant schemą (1.4 pav.). Apibendrinamasis schemos dėmuo, esantis jos viršuje, – tai įvairaus pobūdžio *architektūriniai projektai ir sumanymai*, kuriami su arba be išankstinio autoriaus siekio juos įgyvendinti (arba pastatyti).

Atsižvelgiant į tikslingumo kriterijų, iš bendros projektų sąvokos atsišakoja du architektūrinių projektų ir sumanymų tipai:

1. *Realizuotini projektai* (sin. *įgyvendintini*).

Terminas aprėpia tiek *įgyvendintus*, tiek ir *neįgyvendintus* projektus. *Neįgyvendintų* (angl. *unimplemented*, *unrealized*³, *unbuilt*; rus. *не внедренные*; vok. *nicht realisiert*) projektų tipui priskiriami įprasti architektūros ir urbanistiniai projektai, taip pat architektūrinių konkursų projektai-nugalėtojai, kurie, būdami pripažinti kaip realizuoti, įgyvendinti nebuvo; tai darbai, kuriuos autoriai kuria su intencija realizuoti fiziškai (pastatų, statinių pavidalu), tačiau dėl įvairių aplinkybių to padaryti nepavyksta. Šioje atšakoje figūruoja ir *iš dalies įgyvendintų* projektų tipas – tai yra nebaigti statyti pastatai arba baigti statyti iš esmės pakeitus projektą. *Realizuotinas* projektas įgauna NP savybes tik susiklosčius nepalankioms aplinkybėms, o daugelį realizuotinių projektų yra planuojama įgyvendinti ir paprastai tai įvyksta.

1.4 pav. Architektūrinių projektų ir sumanymų tipologinė schema

Fig. 1.4. The typological scheme of architectural projects and concepts

2. *Nerealizuotini projektai* (sin. *neįgyvendintini, konceptiniai*).

Terminas apima utopinę, vizionierinę, eksperimentinę architektūrą. Vietoje *nerealizuotini* sinonimiškai būtų galima vartoti terminą *konceptiniai projektai*. Pastarasis terminas „Tarptautinių žodžių žodyne“ apibūdintas taip: „kūrinio, veiklos sumanymas, mintinis projektas, planas“, o tai iš esmės neprieštarauja utopinių,

³ Anglų kalbos žodis „unrealized“ turi ir kitą prasmę, t. y. „nesuvoktas“. Tačiau literatūroje šį būdvardį yra taip pat įprasta vartoti ir neįgyvendintam daiktui ar reiškiniui apibūdinti.

vizionierinių, eksperimentinių projektų sampratai – su kai kuriomis išimtimis (istorijoje būta ir labai detalių utopijų projektų, kurie tarsi peržengia koncepcijos ribas).

Visi šie architektūriniai sumanymai taip pat gali būti tiek techniškai neįgyvendinami, tiek įgyvendinami statiniai, tačiau dažnai kuriami be tikslo statyti. Taigi nerealizuotini, koncepciniai projektai faktiškai gali būti priskirti neįgyvendintiems. Nerealizuotinas, arba koncepcinis, projektas kuriamas iš idėjinių pasakutų kaip meninis objektas (sumanymas), neskirtas įgyvendinti fiziškai, t. y. jį pastatyti, arba pagal autoriaus įsivaizdavimą jo įgyvendinti neleidžia techninės galimybės. Šiuo atveju laikoma, kad neįgyvendintinas projektas pats savaime ir yra baigtinis kūrybos rezultatas. Taigi, daugelis neskirtų įgyvendinti projektų kartu būna ir technologiškai neįgyvendinami.

Kaip vizionierinės architektūros atšaka traktuojama *popierinė architektūra*. Tai architektūros kūryba, realizuojama tik popieriuje meniniu grafiniu pavidalu, siekiant tam tikro socialinio atsako, meninės iškrovos ir kūrybinio pasitenkinimo, o ne statybinės ar bet kokios kitos materializacijos formos.

Eksperimentinės architektūros termino laukelis pavaizduotas kaip utopinę ir vizionierinę architektūrinę kūrybą jungiantis dėmuo. Pagal savo prigimtį ji gali turėti tiek vizionierinių, tiek utopinių bruožų, tačiau yra vienas skirtumas: esama kai kurios eksperimentinės architektūros, kuri yra kuriama su aiškia intencija įgyvendinti, net jei tuometinės technologinės galimybės to neleidžia. Tokių projektų tikslas yra architektūrinė realizacija kuo artimiausiu laiku, dėl to labai dažnai šios grupės eksperimentinės architektūros kūriniai būna įgyvendinti pagal to laikotarpio technologines galimybes (Grunskis 2011a: 161). Prie tokių galima priskirti tokius architektūros pavyzdžius kaip Richard Rogers ir Renzo Piano „Pompidou“ centrą (1971–1977 m.), Norman Foster Honkongo ir Šanchajaus banką (1979–1985 m.), „Dimaxion“ būstus ir kt.

Terminas *futuristinė* ir (arba) *futurizmo architektūra* dažnai siejamas su XX a. pr. ir XX a. 7-to deš. futuristiniais judėjimais, tačiau tyrimo kontekste šis žodis patenka ir į vizionierinių bei utopinių projektų analizės lauką kaip viena iš tokių kūrybai būdingų savybių, todėl kaip atskiras veiksnys schemoje nefigūruoja. Šaltiniuose būdvardis *futuristinis* neretai pasitelkiamas novatoriškumo, naujumo, nerealumo, fantastiškumo įvaizdžiui apibūdinti, numatančiosioms savybėms įvardinti.

Į schemą neįtrauktas, tačiau egzistuojantis reiškiny – *neįgyvendinamas* (sin. *nerealizuojamas, neįmanomas įgyvendinti*) projektas. Tai projektas, kurio neįmanoma įgyvendinti dėl technologinių ar finansinių priežasčių. Toks sumanymas turi galimybę būti įgyvendintas tas priežastis pašalinus. Šis bruožas išimtinai būdingas nerealizuotiniams projektams. Kadangi terminas *neįgyvendinami projektai* nepaklūsta bendram tipologizavimo kriterijui (t. y. koku tikslu autorius kūrė projektą),

jis schemeje nefigūruoja, tačiau čia paaiškintas, kad būtų išvengta lingvistinių nesusipratimų dėl šio žodžio fonetinio panašumo su būdvardžiais *neįgyvendintinas* ir *neįgyvendintas*.

1.3. Architektūros tipų samprata ir ypatybės

Vienas iš anksčiau aptartų architektūrinių projektų tipų – *nerealizuotini (konceptiniai) projektai*. Jiems priskirta vizionierinė, utopinė, eksperimentinė architektūra.

Veiksmažodžių *vizionierinis* ir *utopinis* išaiškinimas iki šiol nėra visuotinai sutartas. Vieni tyrėjai šiuos fenomenus subendravardiklina, kiti atvirkščiai – linkę griežčiau skirti vizionierinę ir utopinę architektūrą.

Etimologiškai terminas *utopija*, verčiant iš graikų kalbos, reiškia *neegzistuojanti vieta*. Renesanso epochoje Thom More pateikta išplėstinė Utopijos samprata reiškė ne tik nepasiekiamą ir neįgyvendinamą *vietą niekur*, bet ir tolimą salą su idealia santvarka, teisėtvara, papročiais – visuomene (Coates ir kt. 2000: 161).

XVIII a. pabaigoje *utopijos* sąvoka tapo dar labiau siejama su sociopolitiniu pokyčiu, kurio poreikį skatino esamos socialinės tvarkos netobulumo kritika. Utopija buvo kaip savotiška žinia, kurios įgyvendinimas pasidarė įmanomas pašalinus tam tikras kliūtis. Tokią sąvokos įvaizdžio transformaciją, pasak Antoine Picon, iš dalies lėmė filosofo Nicolas de Condorcet veikalas „Esquisse d'un Tableau des Progrès de l'Esprit Humain“ (iš pranc. k. „Žmogaus dvasios pažangos schema“ – aut. vert.), nurodęs mąstymo kryptį įvairiems XIX a. utopijų kūrėjams – pavyzdžiui, Karl Heinrich Marx.

Iki tol buvusi beveik tik literatūrinis žanras, XVIII a. pab.–XIX a. pr. utopija tapo politinių, ideologinių judėjimų ir socialinio eksperimento sinonimu. Vis labiau imta vystyti architektūrinę utopinės schemos pusę – ji tapo artima architektūriniam projektui, o ne tik filosofiniam ar fantastiniam veikalui. Antoine Picon pamini, jog Robert Owen, Charles Fourier ir kitų utopistų dėka utopijos santykis su architektūrine, urbanistine mintimi iš esmės pakito: socialinės transformacijos projektai įgijo erdvės matmenį, architektūrinį bei urbanistinį detalumą. Imta kritiškai žvelgti ne tik į esamą sociopolitinę santvarką, bet ir į architektūros netobulumus – lūšnynus mieste ir pramoninius priemiesčio rajonus – siekiant sukurti naują ir harmoningą architektūros tradiciją (Picon 2013: 18–19).

XX a. utopijos samprata vėl kito. Nors iš esmės utopinės architektūros siekis liko tas pats – harmoningos aplinkos ir visuomenės sukūrimas, sąsajos su šiuo laikotarpiu išryškėjusiomis ir nepasiteisusiomis komunistinėmis, kolektyvistinėmis, fašistinėmis ir kapitalistinėmis idėjomis pakeitė iki tol idealizuojamą utopijos įvaizdį.

XX a. 8-tame deš. tokie architektūros ir kultūros teoretikai kaip Fredric Jameson, Charles Jencks ir Manfredo Tafuri deklaravo modernybės ir utopijos baigtį, o dar vėliau utopija apskritai buvo eliminuota iš architektūrinės kultūros lauko (Contandriopoulos 2013). Šiais laikais ir vėl atsigręžiama į utopijos fenomeno tyrimus: jo reikšmės, prasmės paieškas ir perspektyvos klausimą.

Utopijų įvairovė nuolat vertė teoretikus abejoti šio termino tinkamumu ir ieškoti tikslesnių apibrėžimų. Vienas tokių autorių – Constantinos Apostolou Diotiadias, vietoje žodžio *utopija* siūlęs vartoti *entopijos* arba *eutopijos* terminus, reiškiančius *gerą vietą*. Jo nuomone, utopija iš esmės negali būti traktuojama kaip veiksmų planas, užmojis, skirtas kurti miestą, nes žodis iš anksto programuoja negalimybę (išvertus iš graikų kalbos, utopija – tai neegzistuojanti vieta) (Samalavičius 2008: 29).

Vėliau *utopijos* sąvoką architektūroje nuodugniai nagrinėjo Nathaniel Coleman. Jo požiūriu, *utopijos* sąvoka architektūroje turėtų būti taikoma bent jau pagal šiuos keturis egzistuojančius projekte elementus:

- socialinio ir politinio turinio, aktualumo;
- aukšto detalizavimo lygio, konkretumo;
- vienas iš esminių tikslų turi būti teigiamo sociopolitinio gyvenimo pokyčio, kaip rakto į tai, kas yra siūloma, konstruojama įgyvendinti, siekis;
- etiniu ir estetiniu požiūriu konstruktyvi dabartinės situacijos kritika (atsižvelgiant į istoriškai susiklosčiusį kontekstą) yra kaip motyvacija jos transformacijos siekiui (Coleman 2005).

Vadovaujantis šiomis sąlygomis, tam, kad architektūros ar urbanistinis projektas būtų laikomas utopiniu (ar turinčiu utopijos bruožų), jis privalo aprėpti tiek socialinio proceso problematiką, tiek erdvinio-teritorinio išdėstymo klausimus.

N. Coleman akcentuoja skirtingą prasminę žodžių *utopinis* ir *vizionierinis* prigimtį. Anot jo, *utopinis projektas* ir *vizionierinis projektas* netinkami vartoti greta vienas kito ar kaip terminai vienas kitam papildyti.

Architektūros istorikas ir kritikas Hans Ibelings teigia, kad galimi du ateities modeliai: ateities, kuri tėra dabarties ekstrapoliacija (vizionierinis ateities piešimas remiantis dabartine patirtimi ir numatant, kaip ji vystysis toliau), ir idealios būsimybės, kuriai įgyvendinti reikalinga esminė socialinė (utopinė) pertvarka. Pasak autoriaus, utopijos natūraliai pasmerktos neišsipildymui ne tik dėl savo organizacinio mechanizmo, bet ir dėl konstrukcinių principų (Ibelings 2011).

Moderniosios XX a. utopijos bene ryškiausiai atsiskleidė urbanistiniu lygmeniu, kur prielaidos įgyvendinti totalią socialinių ir erdvių santykių revoliuciją yra geriausios. Reinhold Martin termino *utopija* tiesiogiai nesieja su tobulais pasauliais ar idealiaisiais miestais. *Idealus* arba *idealusis miestas* miestas – tai urbanistinio-socialinio (ekonominio, politinio ir t. t.) idealo prototipas. Tokiais galima laikyti geometriškų, simetriškų planų miestus, kurtus Renesanso epochoje,

jų kūrėjai dažnai rėmėsi Vitruvijaus aprašytais architektūros planavimo principais. Renesanso „città ideale“ (it. *idealus miestas*) projektuotojai idealistiniais sprendimais siekė įkūnyti tvarką, nustatyti idealus, kurti įspūdingų matmenų struktūras, kurias dažnai vainikuodavo pagrindinis miesto pastatas – socialinės tvarkos simbolis (Curl 2006a). Rašydamas apie utopiją, R. Martin akcentuoja galimo pokyčio, pjūvio, lūžio, revoliucijos, dramatiškos struktūrinės transformacijos galimybes svarbą. Tyrėjas pabrėžia istoriškumo, istorinės sąmonės reikšmingumą, o ne idealios vietos būtinybę (taip, pavyzdžiui, yra Platono respublikos atveju) (Singh 2013).

Vizionierinės architektūros sąvoką A. Sky ir M. Stone vartoja neįgyvendintos architektūros kontekste, tačiau, kitaip nei kiti autoriai, jie kalba apie utopinius ir vizionierinius projektus kaip apie vienas kitą papildančias sąvokas (Sky, Stone 1976). Iš esmės toks požiūris prieštarauja anksčiau minėtoms N. Coleman bei H. Ibelings sampratom.

James Stevens Curl sudarytame architektūros ir kraštovaizdžio architektūros terminų žodyne vizionierinė architektūra apibūdinama taip:

1) neoklasicistinės architektūros meistrų darbai, ypatingai Boullée, Ledoux, and Lequeu. Gigantiškų Boullée struktūrų schemas išsiskyrė savo masteliu ir stereometrinio grynumu; tai – „architecture parlante“, t. y. *kalbanti architektūra*;

2) bet kokia įsivaizduojamus objektus vaizduojanti grafinė schema, turinti fantastinių, futuristinių struktūrų elementų; daugelis jų sukurta XX a. (Curl 2006).

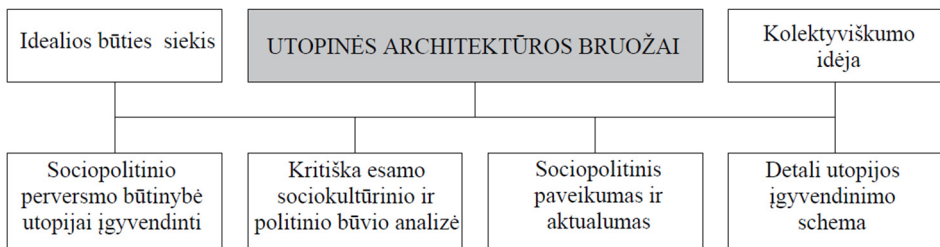
Šiuo atveju *vizionierinės architektūros* sąvoka aprėpia visus bet kokį fantastikos, negalimumo elementą turinčius projektus, tiesiogiai neatskiriant jos nuo utopinės ar futuristinės architektūros.

Vienas iš pagrindinės utopinės architektūros tikslų – sukurti tobulesnį pasaulį. Iki atsirandant kinui, architektai buvo vieni tų, kurie sugebėjo priartinti ateitį, pateikti grandiozines drąsaus ir naujo pasaulio schemas bei modelius, o tam, kad jie veiktų, turėjo būti įgyvendinta daugybė šalutinių sąlygų (pinigai, laikas, politika, klimatas, geologija ir t. t.), veikiančių išvien projekto labui (Coates ir kt. 2000: 6). N. Coleman utopinės architektūros sampratą išreiškė dar kitaip – tai socialinė vizija (Coleman 2005: 3).

Kalbant apie utopiją, neišvengiama tokių sąvokų kaip *idėja*, *idealas* ar *ideologija* vartosenos. Utopija paprastai ir įsivaizduojama kaip ideali vieta. Kadangi idealas normaliomis sąlygomis egzistuoti negali, tai ir utopija iš anksto įgauna tik neįgyvendinamos vizijos įvaizdį. Tad utopija – iš anksto pasmerkta neįgyvendinti. Kitu atveju tai jau nebėra utopija.

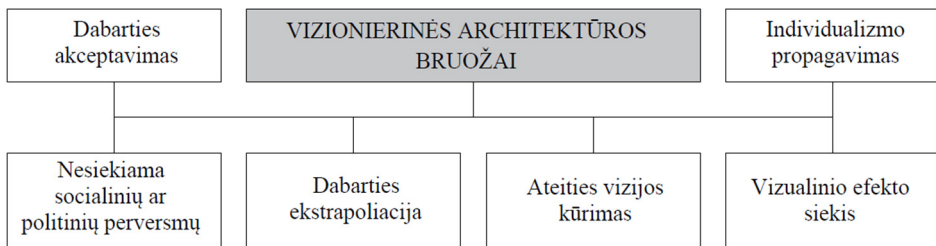
Norint sukonkretinti ir apibendrinti kai kurių šiuolaikinių autorių įžvalgas, galima išskirti pagrindines utopinės ir vizionierinės architektūros ypatybes, kurios 1.5 pav. ir 1.6 pav. yra išdėstytos atsitiktine tvarka ir nėra viena nuo kitos priklausomos, nors tarpusavyje gali būti susijusios.

Remiantis šaltinių analize, galima daryti išvadą, kad terminas *vizionierinė architektūra* apima ne tik XVIII a. vizionierių C. N. Ledoux, E. L. Boullée, J. B. Piranesi darbus, bet ir visą architektūrinę kūrybą, kuriai būdinga išvardytų bruožų visuma, t. y. konstruktyvistų I. Leonidov, Iakov Chernikhov (rus. Яков Чернихов), Vladimir Tatlin (rus. Владимир Татлин); avangardistų „Team 10“, „Archigram“, „Archizoom“, „Asymptote“, „Future-Systems“, Lebbeus Woods, Mark Novak ir kt.

1.5 pav. Utopinės architektūros bruožai

Fig. 1.5. The features of utopian architecture

1.6 pav. Vizionierinės architektūros bruožai

Fig. 1.6. The features of visionary architecture

XX a. atsiranda naujadaras vizionierinei architektūrai apibūdinti – *popierinė architektūra*. Šį fenomeną vienareikšmiškai apibūdinti būtų sunku – tai akivaizdu ir nagrinėjant skirtingų autorių mintis. Pavyzdžiui, M. J. Ostwald kaip „paper architecture“ apibūdina bet kokią architektūrinį projektą („design“), kuris kol kas nėra pastatytas, o tai gali būti ir architektūrinių konkursų projektai, ir darbai, kol kas nepatvirtinti užsakovo, ir dėl bet kokių kitų priežasčių nerealizuoti projektai, esantys brėžinių stadijoje – šiuo atveju tai tiesiog atitinka anksčiau suformuluotą *neįgyvendintų projektų* sąvoką. Autorius *popierinei architektūrai* priskiria ir tuos architektų darbus, kurie ir yra kuriami tik tam, kad liktų popieriuje; tokiems projektams paprastai nebūtinai užsakovas, jie – kūrėjo meninės išraiškos priemonė,

kūrybinis ar techninis ieškojimas. M. J. Ostwald kalba apie architektūrą, kuriai negalioja įprasti konstrukciniai, gravitaciniai, atsparumo klimato sąlygoms ar funkcionalumo dėsniai. Būtent dėl nepavaldumo įprastiems fizikos dėsniams, *popierinei architektūrai* taikomi kiti kriterijai: kokią prasmę ji koduoja, ką ja norima pasakyti, ką pakeisti, kokias politines, filosofines, etines vertybes ji teigia (Ostwald, Tucker, Chapman 2007: 257) – šiuo atveju tarsi kalbama apie nerealiizuotinus vizionierinius projektus.

XX a. pr. *popierinė architektūra* pradėti vadinti neįgyvendinami, atitolę nuo realybės, projektai. Tuo metu šis terminas buvo sietas su avangardistiniais judėjimais ir turėjo niekinantį atspalvį. Visai kitokią prasmę *popierinė architektūra* įgavo 9-to deš. pr., kai Maskvos architektūros instituto absolventai rado būdą dalyvauti tarptautiniuose architektūrinių utopijų konkursuose ir juose išskirtinai pasirodydavo, mat kitur savo idėjų ir laisvo kūrybinio mąstymo realizuoti tiesiog nebuvo galimybių. Taigi, terminas įsitvirtino ir apibūdino atskirą conceptualios architektūros žanrą (Аббакумов 2010).

T. Grunskis teigia, kad *popierinei architektūrai* yra būdinga Ezopo kalba, iššifruojama tik suvokiant socialinę bei politinę šios architektūros atsiradimo kontekstą (Grunskis 2011a: 163). Be to, jai artimas rezistencinis charakteris, sąmoningai ignoruojama taikomoji architektūros funkcija – šiuos bruožus galima taikyti daugeliui vizionierinės architektūros projektų.

Tam tikrą dalį koncepcinės ir neįgyvendinamos architektūros tipų įvairovės sudaro *eksperimentinė architektūra*. Ji tarsi apima architektūrinę kūrybą plačiąja prasme: architektūrines vizijas, urbanistines utopijas, idėjas, bandančias spręsti tam tikru laikotarpiu aktualias visuomenės problemas, teorinius pasiūlymus ir kt. Kaip vieną svarbiausių tokios architektūros savybių galima įvardyti jos neįgyvendinamumą – tai projektai, kurių technologiškai neįmanoma arba ekonomiškai neracionalu įgyvendinti.

Bendrai eksperimentinei architektūrai būdinga: inovatyvumas, konceptualumas, utopiškumas; tai architektūrinė kūryba su aiškia ideologija, stipria sąsaja su laiko kontekstu, įtampomis. Tai – idėjų architektūra, netradicinėmis priemonėmis kurianti kitokios tikrovės vaizdinius – t. y. vizionieriniai, utopiniai, futuristiniai projektai. Vis dėlto tik bendrais bruožais galima nusakyti eksperimentinio kūrinio sampratą. T. Grunskis apibendrina: tai idealistinė pakraipa ir labai ryškus inovacijos elementas (Grunskis 2011a: 166).

Reikia pasakyti, jog, ilgą laiką buvę utopiniais, vizionieriniais, avangardistiniais, eksperimentiniais projektais, pasikeitus technologinėms ar kitoms aplinkybėms, dėl kurių nepalankaus susiklostymo iki tol šiuos projektus nebuvo įmanoma įgyvendinti, jie gali tapti įgyvendinamais.

Koncepcinių projektų priešybė – *realizuotini projektai*. Nors visi projektų tipai išeina iš vieno – architektūrinių projektų ir sumanymų – lauko, anksčiau aptartas tikslingumo kriterijus *koncepcinius* ir *realizuotinus projektus* verčia antoniminėms sąvokomis.

Neįgyvendinti, iš dalies įgyvendinti ir įgyvendinti projektai – tai skirtingi *realizuotinių projektų* tipai. Kaip minėta, *realizuotinais* įvardijami visi architektūriniai projektai, parengti su intencija įgyvendinti. NP – tai dėl tam tikrų priežasčių iki statinio pavidalo neišvystyti architektūriniai sumanymai, likę brėžinių forma. Tuo atveju, kai projektas įgyvendinamas ne taip, kaip grafinėje dalyje buvo numatęs autorius, t. y. su esminiais keitimais arba nebaigtas statyti, jis vadinamas *iš dalies įgyvendintu*. Ši dramatiškos prigimties architektūros darbų kategorija siejama su nepateisintais architekto, užsakovo, visuomenės lūkesčiais, nusivylimu ir paprastai kitomis negatyviomis neįgyvendinimo faktą supančiomis aplinkybėmis.

Specifinė neįgyvendintų projektų rūšis – *architektūrinių konkursų projektai*, užėmę pirmąją vietą, tačiau neįvykdyti – nepradėti arba nebaigti statyti, arba kai konkursų laimėtojų projektų vietoje buvo įgyvendinti kitų autorių sumanymai. Tokių projektų autoriai turi visas prielaidas tikėti savo kūrybinio rezultato įgyvendinimu: jiems pateikiama konkreti projektavimo užduotis, realus sklypas, sąmata, aiškus užsakovas. Visgi dėl įvairių priežasčių (finansinės užsakovo situacijos supaprastėjimo, politinių aspektų, visuomenės reakcijos ir t. t.) kartais konkursų lyderiai savo projekto realybėje neišvysta arba jiems tenka atlikti esminius projekto pakeitimus – taip atsiranda *iš dalies įgyvendintų projektų* sąvoka. Lietuvos architektūros istorija itin gausi tokių pavyzdžių: Šv. Jėzaus širdies bažnyčia Vilniuje, architektas Antanas Vivulskis (1907–1915 m.) (projektas keistas, pastatas nebaigtas statyti, jo konstrukcijos pritaikytos naujam statiniui); Kauno Prisikėlimo bažnyčios projektas, architektas Karolis Reisonas (1930 m. var.); Kauno autobusų stoties projektas, architektas Algimantas Alekna, Gintautas Telksnys, Leonardas Vaitys (1978 m.); „Swedbank“ centrinės būstinės Vilniuje projektas (iš esmės pakeistas), „Ambraso architektų biuras“ (2005 m.); Modernaus meno centras, „A0/1 architektai“ (2010 m.) ir kt.

Pasauliniu mastu vienas žinomiausių atvejų, kai originalus projektas, laimėjęs architektūriniame konkurse aukščiausią vietą, galiausiai buvo įgyvendintas su esminiais pakeitimais – tai Pasaulio prekybos centro kompleksas, architektai – „Studio Libeskind“ (2003 m.).

Sovietiniu periodu nebuvo realizuojama daugelis architektūrinius konkursus laimėjusių projektų. Darius Linartas pabrėžia, kad konkursai sovietiniais metais dažnai tapdavo savotiška sklypo galimybių studija ar pasitikrinimu dėl būsimąjo objekto būtinumo (Linartas 2011: 95). Taigi architektai tapdavo situacijos įkaltais, kai dalyvaujant buvo tikimasi realaus sumanymų įgyvendinimo, o iš tiesų konkursai apsiribodavo architektūrinių idėjų paieška. Tai įrodo sovietiniais metais vyravusią kūrybinio darbo nuvertinimo tendenciją.

Daugelis žinomesnių architektūrinių konkursų projektų pasižymi išliekamąja menine verte ir yra įrašyti į architektūros istoriją. J. P. Chupin ši teiginį iliustruoja Tautų sąjungos būstinės Ženevoje konkurso (1927 m.) atveju, kai nugalėtoju buvo paskelbtas itin konservatyvus „Nemot and Flegenheim“ projektas, o Le Corbusier, Hannes Meyer ir Richard Neutra darbai liko neįvertinti (Chupin, Cucuzzella, Helal 2015: 14). Laimėjęs darbas buvo įgyvendintas, tačiau Le Corbusier projektas iki šiol įtraukiamas į architektūros leidinius kaip vertingas modernizmo pavyzdys. Kalbant apie NP, architektūrinių konkursų klausimas visuomet bus aktualus.

1.4. Neįgyvendinti projektai – nebaigto architektūros proceso rezultatas

Architektūra gali būti suvokta kaip *produktas* (pastatai, koncepciniai projektai) ir kaip *procesas*. Formali architektūros apibrėžtis suteikia jai aplinkos formuotojos, kūrėjos vaidmenį – tai „funkcinis, erdvinis ir vizualiai suvokiamas meninis statinių, urbanistinių kompleksų ir kraštovaizdžio formavimas“ (Architektūros įstatymas 2017). NP gali būti traktuojami kaip architektūros sukūrimo proceso tam tikros stadijos žymuo.

Remiantis tiek dabartiniuose Lietuvos teisės aktuose AP procedūriškumu, tiek praktine patirtimi, šį procesą galima laikyti linijiniu vyksmu, kuris prasideda nuo užsakovo ir baigiasi pastato įrengimu. Atsižvelgiant į tai, ar kalbama apie veikiančiuosius asmenis ir faktus, ar apie AP vykstančius veiksmus, gali būti brėžiamos tam tikros grafinės schemas jų tarpusavio sąveikai ir procesų eigai išreikšti bei NP reiškiniui juose identifikuoti. Šiose schemose sąvoka *architektas* yra prilyginama *projektuotojo* sąvokai, o *visuomenė* suvokiama kaip formalizuota ar neformaluota visuomenės (bendraja prasme) dalis (fiziniai ir juridiniai asmenys, jų grupės, organizacijos ir t. t.), interesų atžvilgiu priešinama valstybinėms institucijoms ir jų vykdomai politikai. *Institucijos* – tai visos oficialios valstybinės institucijos (savivaldybė, statybos inspekcija, Vyriausybė ir kt.), įgaliotos priimti ir patikrinti projektą, o, nesant trūkumų ar juos pašalinus, išduoti statytojui statybą leidžiantį dokumentą.

v i s u o m e n ė

užsakovas → *architektas* → *institucijos* → *rangovas*

1.7 pav. Architektūros proceso dalyvių tarpusavio ryšių schema
Fig. 1.7. Architectural process: interconnection scheme of interested parties

AP dalyviai ir jų tarpusavio ryšių vektoriai vaizduojami 1.7 pav. Tai supaprastinta AP dalyvių tarpusavio ryšių schema. Įmanomi ir atvejai, kai ši schema gali įgauti kitokią formą: joje gali atsirasti tiesioginė jungtis tarp *užsakovo* ir *institucijų* arba *užsakovas* tuo pačiu metu būti *institucija* (valstybiniai projektai). Tačiau įprastai oficialaus tarpininko vaidmens tarp *užsakovo* ir *institucijų* imasi *architektas*. Tai – pagrindiniai AP dalyviai. Paprastai, jei procesas nekomplikuotas ir legitimus, santykiai tarp visų projekto dalyvių būna sklandūs ir jiems palaikyti užtenka teisės aktų nustatytos tvarkos.

Visuomenės vaidmuo AP yra netiesioginis, todėl ryšys tarp pagrindinių AP dalyvių ir visuomenės schemoje nežymimas. Nors visuomenės dalyvavimą AP taip pat reglamentuoja teisės aktai, jos įtraukimas į AP dažnai yra formalus (visuomenės dalyvavimas plačiau nagrinėjamas 3.1 poskyryje).

AP taip pat galima traktuoti ir kaip tam tikrų vienas iš kito išeinančių ir vienas nuo kito priklausančių priežasčių ir pasekmių (rezultatų) seką (1.8 pav.).

POREIKIS → UŽDUOTIS → ARCH. IDĖJA (PP) → PROJEKTAS → LEIDIMAS → PASTATAS

1.8 pav. Architektūros procesas – kaip priežasčių ir pasekmių seka

Fig. 1.8. Architectural process as a sequential scheme
of intertwining reasons and results

Dar prieš susiformuojant *architektūros idėjai* (toliau – *idėja*), atsiranda pastato *poreikis*: būsto, sakralinės erdvės, pastato verslo vystymui, ugdymui, gydymo įstaigai, sukurti traukos tašką turistams, įkūnyti valdžios galią ir t. t. Pagal dabartinius teisės aktus daugeliui pastatų reikalingas projektas, kuriam privalu suformuluoti *užduotį*. Projekto sąvoka, pateikiama Statybos įstatyme (Statybos įstatymas 2017 01 01), leidžia suvokti jį kaip dar vieną kompleksinę darinį, susidedantį iš „dokumentų, kuriuose pateikiami statytojo sumanyto statinio sprendiniai (statinio projekto dalys, skaičiavimai, brėžiniai) <...>“, ir kitų privalomų dokumentų, reikalingų gauti statybą leidžiantį dokumentą (kai jis būtinas teisiškai). *Idėjos* (arba PP) sąvoka yra taip pat aiškiai apibrėžiama teisės aktuose: tai „grafiška, vizualiai atvaizduoti meniniai statinio architektūros sprendiniai, pateikiami statinio projekte“. Disertacijos kontekste *idėja* vadinami ir tie meniniai architektūros sprendiniai, kurie nėra sudedamoji procedūrinio projektavimo proceso dalis ir kurie jau patys savaime yra laikomi kaip baigtiniai meniniai architektūriniai projektai.

Tą pačią seką galima pavaizduoti ir kita forma, AP stadijas įvardijant ne kaip priežastis ir pasekmes (rezultatus), o kaip atskirus *veiksmus* (1.9 pav.). Nagrinėjamais atvejais tai yra linijinis procesas – idealiu atveju vienas veiksmas negali vykti prieš kitą veiksmą ar kuris nors iš jų būti praleistas.

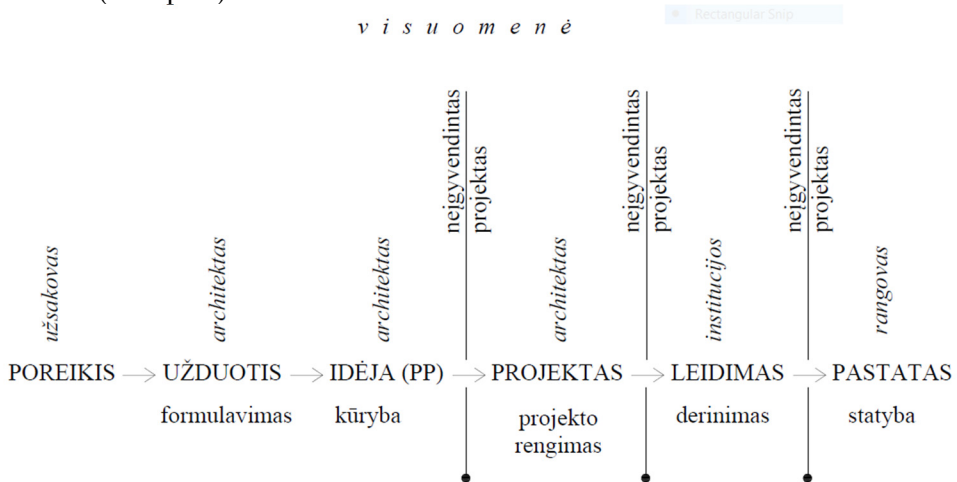
Pasakytina, kad šiuo metu iš esmės keičiamas projektas įgyvendinamas labai retai, palyginti su laikotarpiais iki Lietuvos nepriklausomybės atgavimo, kai teisiniai svertai neturėjo tokios galios, kaip dabar, arba kai tai lėmė besikeičiančios politinės aplinkybės. Tokių pokyčių ribotumą jau tam tikrą laiką griežtai reglamentuoja teisės aktai, todėl esminiai projekto keitimai galimi tik išimtiniais atvejais.

UŽDUOTIES FORMULAVIMAS → IDĖJOS KŪRYBA → PARENGIMAS → DERINIMAS → STATYBA

1.9 pav. Architektūros procesas – kaip nuoseklių veiksmų seka

Fig. 1.9. Architectural process as a sequence of actions

AP – tai kompleksinė procedūra, kuri gali būti pavaizduota kaip skirtingų dėmenų – priežasčių ir pasekmių (rezultatų) arba veiksmų – schema. Sutelkus jas į viena ir įtraukus anksčiau minėtus proceso dalyvius, gaunama sudėtinė AP schema (1.10 pav.).

1.10 pav. Architektūros procesas – kaip dalyvių atliekamų tarpusavyje susijusių nuoseklių veiksmų ir rezultatų schema

Fig. 1.10. Architectural process as a sequential scheme of interacting actions, results and interested parties

Ši schema atspindi idealų eigos modelį, o jo struktūra, priklausomai nuo aplinkybių, gali kisti:

- vienas suinteresuotas asmuo gali dalyvauti visuose projektavimo procesuose (ypač *visuomenė*, priklausomai nuo projekto svarbos, kaip ir *užsakovas* – nepriklausomai nuo to, gali dalyvauti visame procese: nuo *užduoties* iki *pastato*);
- vienu proceso etapo metu gali būti vienodai reikšminga kelių *asmenų* įtaka;
- kai kurie procesai, arba veiksmai, gali būti kartojami kelis kartus (negavus *leidimo* vieną kartą, vėl grįžtama prie *rengimo* stadijos ir, atlikus pataisas, projektas vėl teikiamas institucijoms).

Nubrėžus sudėtinę AP struktūrą, tikslinga išsiaiškinti, kurioje sekos vietoje atsiranda projekto – kaip savarankiško kūrybos rezultato arba *neįgyvendinto projekto* – veiksnys.

Pirmuosius du dėmenis (*poreikį* ir *užduotį*) galima atmesti kaip kol kas nieko bendro su projektu neturinčius dalyvius. *Idėja*, arba projektiniai pasiūlymai (dar – eskiziniai projektai), jau yra medžiaga, kuri gali būti suvokiama kaip architekto įsivaizduojamą pastato raišką atspindintis dokumentas. Tai yra pirmas žymuo, kuriame gali būti fiksuojamas *neįgyvendintų projektų* dėmuo.

Kitas AP rezultatas – *projektas* – tiesiogiai apibūdina architektūrinio projekto sudarymo faktą. Jis gali būti žymimas kaip *neįgyvendintų projektų* dėmuo, kurio susiformavimą lemia *projekto rengimo* metu ar po to iškilusios priežastys.

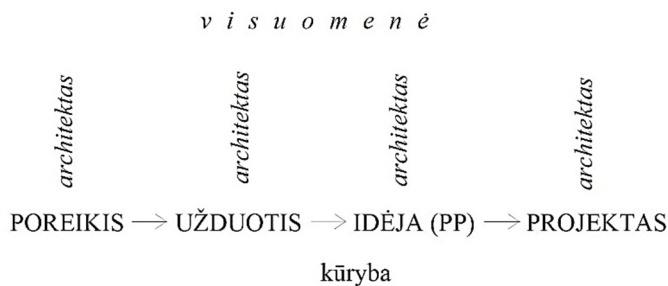
Leidimas – tai įgaliotų institucijų suteikiamas dokumentas, patvirtinantis projekto tinkamumą (kai to reikalauja teisės aktai) ir suteikiantis teisę statyti pastatą. Šioje stadijoje dėl įvairių priežasčių AP gali nutrūkti ir projektas likti neįgyvendintas dėl nesklandaus *derinimo* proceso.

Brėžiant priežastines AP iliustruojančias schemas, atkreiptinas dėmesys, kad jos yra veiksnios dabartinių Lietuvos sociopolitinių sąlygų fone, nes toks yra susiklostęs ir įtvirtintas teisinis projektavimo proceso pagrindas. Skirtingais politiniais laikotarpiais šios schemas gali atrodyti kitaip. Nors ir XIX a. pabaigos Lietuvoje jau buvo įsivyravusi projektavimo ir statybų procesą reglamentuojanti norminė sistema, kai priežasčių ir pasekmių seka atrodytų identiška, tačiau skirtingai veikiančių suinteresuotų grupių įvairovė – okupuotoje XIX a. pab. Lietuvoje visuomenės veiksnys čia tegalėjo būti minimaliai aktyvus. Taigi, brėžiamos schemas gali apibūdinti architektūrinio projektavimo ir įgyvendinimo procesą konkrečiomis istorinėmis aplinkybėmis.

Architektūros proceso schemoje atskleidžiamas neįgyvendintų projektų visuomeninis (socialinis) aspektas: šie projektai yra skirtingų suinteresuotų socialinių vienetų (*užsakovas*, *architektai*, *institucijos*, *rangovas*) tarpusavio sąveikos (*užduoties formulavimas*, *kūryba*, *projektavimas*, *derinimas*, *statyba*) rezultatas. Tokių ryšių atsiradimą lemia architektūrinio projekto, arba pastato, *poreikis*. Tai sudaro prielaidą išsamesniam NP – kaip visuomeninio dėmens – tyrinėjimui.

Įgyvendinant koncepcinius architektūrinius projektus, statinių projektavimo proceso seka nėra tokia kompleksiška: neįgyvendintinių (vizionierinių, utopinių, eksperimentinių) projektų atveju dažnai neegzistuoja nei tiesioginis *užsakovas*, nei *rangovas*, taip pat ne visada aktualus *institucijų* dėmuo. Tačiau tokių projektų kūrimo procesas gali reaguoti į visuomenės aktualijas, tad *visuomenė* ir galėtų būti traktuojama kaip tokių projektų *užsakovas* ar net *statytojas*. Menininkas yra visuomenės dalis ir nekuria absoliučiai sociokultūriniu požiūriu izoliuotoje erdvėje, todėl bet kokiam jo kūrybos rezultatui įtakos visada turės kultūrinis, socialinis, politinis, ekonominis fonas. Taigi, koncepciniai projektai gali būti traktuojami kaip architekto ir visuomenės tarpusavio sambūvio kūrybinis rezultatas (1.11 pav.).

Schematizuojant nerealizuotinių projektų kūrybos procesą pasitelkiamas tik vienas daiktavardis veiksmui apibūdinti – *kūryba*. Taip kūrybinis pradas išreiškiamas kaip vienas iš pagrindinių ir vienintelių veiksmų, būtinų šiems projektams sutverti.

1.11 pav. Koncepcinio projekto kūrybos procesas – kaip priežasčių, pasekmių ir suinteresuotų asmenų veiklos schema

Fig. 1.11. Architectural design process of a concept as a sequential scheme of reasons, results and interested parties

Nors tyrimo metu sakome, kad nerealizuotini (koncepciniai) projektai nėra kuriami įgyvendinti, tikrosios architekto (kūrėjo) idėjos ir intencijos realizuoti projektą niekada nėra iki galo žinomos ar aiškios, nebent jos yra įvardytos paties autoriaus suprantama komunikacijos forma.

1.5. Pirmojo skyriaus išvados ir disertacijos uždavinių formulavimas

1. Analizuotuose šaltiniuose keliamos šios su neįgyvendintais projektais susijusios problemos:

- NP tipologizavimas ir terminologija;
- projektų neįgyvendinimo priežasčių ir aplinkybių išaiškinimas;
- neįgyvendintos architektūros istorinė raida, projektų fiksavimas, jų verčių išryškinimas, menotyrinė objektų analizė.

Nors įvairių autorių dažnai formuluojamos, šios problemos ir įžvalgos stokoja detalesnės analizės, teorinio pagrindimo arba pateikiamuose aiškinimuose dar esama spragų. Mokslinių darbų, kuriuose neįgyvendinimo reiškinių būtų siekta nagrinėti iš istorinės perspektyvos, apskritai neaptikta. Tai leidžia daryti prielaidą, kad trūksta teorinių darbų, pagrindžiančių aktualias tezes.

2. Architektūrologijoje iki šiol netaikyta *objektyviosios* ir *subjektyviosios* vėrtės teorijos idėja pasirodė aktuali kalbant apie NP reikšmę. Verčių teorija dažniausiai suprantama kaip ekonomikos ir filosofijos mokslų objektas – architektūra taip pat yra meno, mokslo ir ekonominių išteklių sąveika ir rezultatas: toks ambivalentiškumas paskatino šios teorijos principą savaip interpretuoti ir panaudoti NP analizės kontekste. Daroma prielaida, kad NP gali turėti tiek *subjektyviąją*, tiek *objektyviąją* vertę: NP meninės savybės, sociokultūrinė reikšmė, laikytina *subjektyviąja*, o ištekliai, ekonominę naudą visuomenei arba atsipirkimą galinčios teikti kiekybinės NP savybės suteikia jiems *objektyviąją* vertę. Verčių visuma lemia nerealizuotų projektų reikšmę.

3. Publikuoti nerealizuotų architektūrinių projektų tipologizavimo principai stokojo aiškumo, nuoseklumo, detalizavimo, baigtumo. Atlikus šaltinių metaanalizę ir ją originaliai interpretuojant, visus architektūrinius projektus siūloma skirstyti pagal jų sukūrimo tikslą, t. y. vadovaujantis tikslingumo kriterijumi – projektas skirtas įgyvendinti ar ne. Atitinkamai šiuos du projektų tipus siūloma vadinti *realizuotiniais projektais* (tipai: *įgyvendinti*, *neįgyvendinti*, *iš dalies įgyvendinti*) ir *nerealizuotiniais projektais* (tipai: *vizionieriniai*, *utopiniai*, *eksperimentiniai*, *popierinė architektūra*). Neįgyvendintų projektų, priskirtinų realizuotos architektūrinių projektų grupei, tipai: *architektūrinių konkursų darbai* ir *įprasti architektūriniai projektai*.

4. Išskirti esmingiausi bruožai, apibūdinantys sąvokas *utopinis* ir *vizionierinis* projektas. Apžvelgus skirtingas tyrėjų interpretacijas aiškinant šiuos fenomenus, jų sampratos raidą, pastebima nuolatinė šių architektūros sąvokų suvokimo kaita. Galima daryti išvadą, kad terminai *vizionierinis*, *utopinis*, *futuristinis projektas*, *popierinė*, *eksperimentinė architektūra* papildo vienas kitą.

5. Tipologiniame modelyje pateikta *neįgyvendintų* architektūrinių projektų genezė įrodo šių projektų kilmės sąsajas su *realizuotais* darbais – jie visi priklauso *realizuotinių* projektų grupei. Neįgyvendintų projektų genezė išryškėja nagrinėjant architektūros proceso struktūrą. Sudarius ir išnagrinėjus sudėtinę architektūros proceso schemą, vaizduojamą kaip architektūros proceso dalyvių atliekamų tarpusavyje susijusių nuoseklių veiksmų ir rezultatų seka, nustatytas *neįgyvendintų projektų* dėmuo. Jis žymimas skirtinguose architektūros kūrimo eigos etapuose:

- sukūrus idėją (arba pateikus PP);
- parengus projektą;
- suderinus projektą ir gavus statybos leidimą.

6. Architektūros proceso analizė atskleidžia ryšius tarp skirtingų socialinių vienetų, šiuo atveju: institucijų, architekto, užsakovo, rangovo, visuomenės. Šių ryšių atsiradimą lemia pastato poreikis, kūrybos ir projekto realizavimo procesai. Kiekvienas iš procese dalyvaujančių asmenų idealiu atveju turi bendrą tikslą (projektą įgyvendinti), tačiau skirtingų interesų, todėl architektūrinio projekto likimas ir rezultatas priklauso ne tik nuo jo kūrėjo meistriškumo, moralinių nuostatų, bet ir nuo užsakovo finansinių galimybių, estetinių vertybių; valdžios institucijų darbo kokybės, teisinės bazės veiksmingumo; rangovo profesionalumo, moralinių vertybių bei visuomenės interesų.

7. Atlikus struktūrinę architektūrinių projektų tipologijos ir AP analizę, galima daryti prielaidą, kad NP yra AP ir architektūros istorijos dalis, kurios raida lygiagreti architektūros istorijos raidai ir kuri neįgavo fizinės architektūros formos dėl tam tikrų priežasčių. Apibendrinant šaltinių duomenis, išskirtinos šios projektų nerealizavimo priežastys:

- *finansinės, politinės-ekonominės*: sietinos su užsakovo finansine būkle, valstybės ekonominiu būviu, politinės-ekonominės santvarkos neveiksmumu;
- *estetinės*: sietinos su užsakovo ir architekto estetinių vertybių nesutapimu;
- *politinės-ideologinės*: gali reikštis tiek vieno asmens (užsakovo), tiek valstybinių lygiu;
- *biurokratinės*: sietinos su institucinio aparato neveiksmumu;
- *visuomeninės*: sietinos su visuomenės įsitraukimo į projektavimo procesą atvejais;
- *technologinės*: sietinos su nepakankamais technologiniais ištekliais ir galimybėmis;
- *aplinkybių*: sietinos su kitomis – nenumatytomis – aplinkybėmis (karas, architekto ar užsakovo mirtis, sprendimas keisti sklypą ir kt.).

Neįgyvendintų projektų istorinė raida Lietuvoje XVIII a. pab.– XX a. pab.

Pirmajame skyriuje neįgyvendinti projektai atskleisti ne tik kaip realizuotinas įprastų architektūrinių projektų tipas, bet ir kaip vienas iš šiuolaikinio architektūrinio projektavimo ir įgyvendinimo proceso stadijas žyminčių artefaktų, kurio genezę lemia užsakovo, architekto, institucijų, rangovo ir visuomenės tarpusavio sąveika. Rangovo vaidmuo reikšmingesnis nebaigtų statyti pastatų kontekste, todėl tyrime šis dėmuo neįgyvendintų projektų Lietuvoje ir jų istorinio konteksto analizė XVIII a. pab.–XX a. pab. Pasitelkiant ikonologinio ir istorinio-chronologinio metodo principus, neįgyvendintų projektų raida atskleidžiama politiniame, ekonominiame ir sociokultūriniame šalies istorijos kontekste. Tiriamas, kaip istorinis fonas lėmė architektų etinę kaitą, užsakovų klasinę transformaciją, pastatų tipologijos poreikio kitimą. Apžvelgiama, kaip šie sociokultūriniai procesai atsispindėjo nerealizuotų pastatų projektuose (meninė kokybė, raiška, tipologija). Konteksto analizės fone ryškėja projektų neįgyvendinimo priežasčių spektras.

Toliau nagrinėjami architektūrinių projektų pavyzdžiai pasirinkti iš *neįgyvendintų* (architektūrinių konkursų darbai, įprasti architektūriniai projektai) ir iš *dalių įgyvendintų* (nebaigti statyti pastatai, įgyvendinti su esminiais keitimais) projektų tipų. Tokį pasirinkimą lėmė jau pirmajame skyriuje atskleistos šių projektų

kilmės sąsajos su *realizuotais* architektūriniais projektais – jie visi priklauso *įgyvendintų projektų* grupei. Tuo motyvuojama neįgyvendintų projektų raidos analizė vedant paraleles su bendromis Lietuvos architektūros istorijos tendencijomis.

Pirmajame skyriuje vaizduojama schema, iliustruojanti architektūriniai projektavimo ir įgyvendinimo procesą (1.10 pav.), rodo, kad *realizuotini* projektai yra kur kas sudėtingesnių socialinių ryšių dėmuo, nei *konceptiniai* darbai (1.11 pav.). Kita vertus, *konceptiniai* projektai Lietuvoje niekada neturėjo tvirtos tradicijos, istoriškai nesusiklostė sąlygos natūraliai nerealizuotinių projektų raidai, todėl temos kontekste jie neatsispindi.

Menotyroje vis aktualesnis tampa požiūris, kad architektūra yra su šalies politika, ekonomika ir visuomene tiesiogiai susijęs reiškinys. Racionalu teigti, kad skirtingais laikotarpiais vyraavusios architektūros tendencijos tiesiogiai siejasi ir su neįgyvendintos architektūros raida.

Skyriaus medžiaga paskelbta autorės publikacijoje, kurioje apžvelgiama neįgyvendintų architektūrinių projektų Lietuvoje istorinė raida (Gudelytė 2012), taip pat monografijoje „Architekto Justino Šeiboko kūryba“.

2.1. Rusiškosios monarchijos laikotarpis Lietuvoje

XIX a. pr. industrinė revoliucija Europoje, o socialiniu aspektu – 1789 m. Prancūzijos Didžioji revoliucija padarė įtaką tolesnei architektūros ir apskritai kultūros raidai. Ypač padaugėjo statomų visuomeninių (bankų, rotušių, ligoninių, teatrų ir t. t.) ir industrinių pastatų. Visuomeninių pastatų architektūroje vyravo tendencija kurti didelio mastelio, galingų konstrukcijų, puošybos elementų gausius projektus, tad kai kurie jų būdavo neįgyvendinami dėl ekonominių priežasčių.

XIX–XX a. sandūroje pasaulis išgyveno ne vieną architektūros istorijai reikšmingą faktą. Gelžbetonio išradimas, patentuotas Joseph Monier (1867 m.) ir pirmą kartą pritaikytas Auguste Perret, buvo vienas svarbiausių statybos technologijų vystymosi įvykių. Garo energijos pažabojimas, metalo apdirbimas, geležinkelio pramonė, plieno, sunkiosios pramonės vystymasis, urbanizacijos paskatinta motorizacija lėmė naujų technologijų ir tipologijų architektūroje atsiradimą. XIX a. pab. architektūros istorijoje pastebimas nuoseklus modernių krypčių įsivyravimas.

Remiantis anksčiau pateikta socialinių struktūrų chronologine skale (1.2 pav.), šiuo periodu išskirtini du svarbiausi įvykiai Lietuvos istorijoje:

- 1795 m. – Lietuvos įtraukimas į carinės Rusijos sudėtį;
- 1915 m. – Pirmojo pasaulinio karo pradžia.

Periodas įvardijamas kaip rusiškosios monarchijos Lietuvos istorijoje era. Pagal socialinių struktūrų raidos schemą šis laikotarpis patenka į feodalizmo (lažinio palivarkinio ūkio) ir ankstyvojo kapitalizmo etapus Lietuvoje, kuriuos skiria

1861 m. sukilimas. Viena iš svarbiausių sukilimo pasekmių – 1863 m. baudžiosios panaikinimas Lietuvoje.

Kultūrinės raidos aspektu (1.3 pav.) Lietuvoje buvo išgyventa Apšvietos-klasicalizmo epocha, iš kurios 1863–1883 m. pereita į Tautinio atgimimo-romantizmo etapą. Pažymėtina, kad 1883 m. svarbūs kaip pirmojo „Aušros“ numerio leidybos metai.

Lietuvą prijungus prie carinės Rusijos, į šalį buvo siunčiami dirbti Rusijos architektai, atnešę savitas projektavimo tradicijas. Iki XX a. pr. Lietuvoje daugelis čia projektavusių architektų buvo ne lietuvių kilmės.

Rusiškosios despotinės monarchijos periodu Lietuvos administracinis bei kultūrinis centras buvo Vilnius.

Dėl istorinių aplinkybių daugelis statybų Lietuvoje pradėtos vykdyti tik XIX a. II pus. Iki 1870 m. daugiausiai rūpintis susisiekimo komunikacijų, infrastruktūros, cerkvių, gydymo įstaigų, kalėjimų steigimu bei rekonstrukcija, sakralinių pastatų pritaikymu kitai paskirčiai. Buvo taikomi tipinio projektavimo metodai, originalių projektų vykdyta mažai, nedaug išlikę ir reikšmingesnių neįgyvendintų architektų darbų.

Nuo 1870 m. buvo statoma daugiau gyvenamųjų namų, industrinių, ūkinių pastatų, cerkvių. Statybų augimą iš dalies galima sieti su nutiesta Peterburgo-Varšuvos geležinkelio linija, inicijuota XIX a. 7-to deš. pr. (Jurginis, Merkys, Tautavičius 1968: 275).

Egidijus Aleksandravičius ir Antanas Kulakauskas XIX a. Lietuvos visuomenės sandarą ir kultūrą įvardijo kaip archajiškas, susisluoksniavusias: „Lietuvos magnatai ir bajorai savo atskirybę nuo kitų visuomenės sluoksnių pabrėždavo kuo tik įstengdami – lenkų ir prancūzų kalbos vartojimu, drabužiais, manieromis.“ Kita vertus, tyrėjai konstatuoja bajoriškiosios ir liaudiškiosios kultūros homogeniškumą – kaimiškumą ir tos kultūros priešpriešą miesto kultūrai (Aleksandravičius, Kulakauskas 1996).

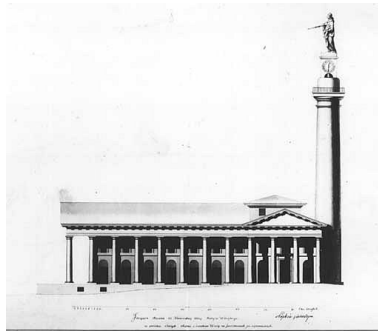
Šis sociokultūrinis aspektas architektūroje nėra toks ryškus: kaimietiško ypatybės atskleidžia tik smulkesnių bajorų gyvenamųjų būstų meninė raiška. Kilmingųjų aristokratų rūmai turėjo įkūnyti jų savininkų kosmopolitiškumą ir vakarietišką mentalitetą – tai atspindi ir toliau analizuojamų neįgyvendintų projektų charakteristikos.

XIX a. pr. Lietuvos mokyklose ir dvaruose tebevyravo prancūzų klasicalizmo tendencijos, taisyklės ir etiketas (Kubilius 1993). Bajorijos atstovai ir kilmingieji buvo vieni iš labiausiai pasiturinčių pastatų užsakovų, autoritetingu bei įtakingu laikytas ir dvasininkų luomas, tačiau informacijos apie klasicalizmo laikotarpio neįgyvendintus pastatus beveik neišlikę.

Žinomiausiais klasicalizmo skleidėjais Lietuvoje laikomi: Laurynas Gucevičius, Karolis Podčasinskis (lenk. Karol Podczasyński) (jo vėlyvajai kūrybai bū-

dingi romantizmo bruožai), Martynas Knakfusas (lenk. Marcin Knakfus), Mykolas Angelas Šulcas, Karlas Spampani (it. Carlo Spampani) ir kt. Didžioji dalis iškilių architektų darbų buvo realizuota, kai kurie jų – tik po autorių mirties. Tarp neįgyvendintų – L. Gucevičiaus studijų laikų Nežinomų rūmų projektas, K. Sampani Pavlovo sodybos rūmai (1775 m.), K. Podčašinskio Padolės Kamenecko apskrities mokykla ir mokytojų bendrabutis (Ukraina, 1829 m.), Kauno gimnazijos korpusas (1829 m.) ir t. t. (Lukšionytė-Tolvaišienė ir kt. 1994: 286, 296, 319).

Vienas iš L. Gucevičiaus architektūros palikimo ženklų – Vilniaus rotušės pastatas. Projekto užsakovas buvo Vilniaus miesto valdžia. Tai ne vienintelis šio autoriaus to paties pastato variantas. Pirmajame (nepatvirtintame) 1799 m. Vilniaus rotušės rekonstravimo projekte (2.1 pav.) „nėra didingumo, proporcijos grakščios, lengvos,“ (Lukšionytė-Tolvaišienė ir kt. 1994: 300). Pastato planas – lotyniško kryžiaus formos. Antablementą rėmė per abu aukštus iškeltos kolonų eilės, kryžmos galai užbaigti frontonais, kurių kiekvienas paremtas keturiomis kolonomis. Tik nereprezentacinis – užpakalinis – rotušės fasadas buvo be kolonados, tačiau prie jo šliejosi apvalaus pjūvio bokštas, viršuje užbaigtas tuometinio šalies valdovo – Stanislovo Augusto – skulptūra. Bokštas būtų tapęs ryškia vertikalia senamiesčio dominante (Samalavičius 2006: 22, 23). L. Gucevičiaus neįgyvendinto rotušės pastato architektūrinė raiška – harmoninga, iškilminga, fasadai dekoruoti santūriai, kaip būdinga klasicizmo epochos architektūros statiniams.

2.1 pav. Vilniaus Rotušės projektas (I var.), arch. L. Gucevičius, 1799 m.
(iš: *ldm.lt* – Lietuvos dailės muziejus)

Fig. 2.1. Vilnius townhall project design (1st vers.), by arch. L. Gucevičius,
y. 1799 (in: *ldm.lt* – Lithuanian Art Museum)

Palyginti su to paties laikotarpio panašios tipologijos pastatų projektais Europoje, L. Gucevičiaus pastato architektūra atitiko tuo metu vyravusias tendencijas, o kai kuriais atvejais jas netgi pranoko novatorišku požiūriu: architektas visiškai atsisakė barokinio braižo (korintinių kolonų, architektūrinių dekoro

deminutyvų, smulkių detalių), kurį vis dar taikė kai kurie Italijos, Didžiosios Britanijos, Ispanijos, Vokietijos architektai. Kalbant apie menininkus, kūrčius XVIII a. II pus., L. Gucevičius išskirtinas kaip architektas, kuris neįprastai drąsiai taikė klasicistinės architektūros naujoves.

Projektas atmestas dėl per didelių statybos kaštų.

XIX a. pr. plito *romantizmo* kultūra, skatinusi domėtis Lietuvos istorine praeitimi, etnografija, kalba. Šias paskatas, susijusias su nacionalinio išsivadavimo kova, sustiprino 1831 m., 1863–1864 m. sukilimai. Kaip teigė Vytautas Kubilius, „romantizmo epochoje literatūra pirmąkart sąmoningai atsisgręžė į tautos būties, istorijos, kultūros ir kalbos klotus kaip kūrybos šaltinį“ (Kubilius 1993).

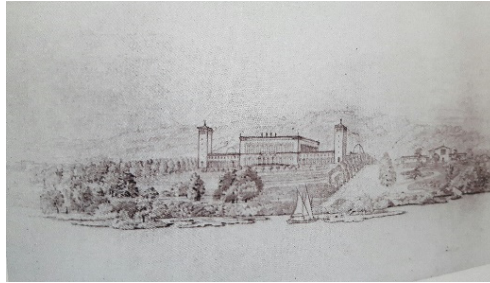
1907 m. menotyrininkams svarbūs kaip pirmosios lietuvių dailės parodos atidarymo data. 1906 m. sudaryto parodos komiteto pirmininkas buvo Jonas Basanavičius, aktyviai dalyvavo Antanas Žmuidzinavičius, Petras Vileišis, Antanas Vileišis ir kt. Lietuvių dailėje ėmė reikštis modernio formos su nacionalinių motyvų priemonėmis.

Lietuvos architektūros istorijoje romantizmo stiliaus egzistavimas pripažintas tik XX a. pab. – tam įtakos turėjo N. Lukšionytės-Tolvaišienės atlikti tyrimai. Teigiama, kad romantizmas apėmė kelias stilistines kryptis, kurios pasiekdavo šalį iš Vakarų, per Lenkiją ir Vokietiją: tebesitęsiantį klasicizmą, neogotiką, renesanso architektūros interpretacijas („Rundbogenstil“ ir „itališkų vilų stilius“) (Lukšionytė-Tolvaišienė ir kt. 2000b: 13).

Žymiausiais romantizmo architektūros kūrėjais Lietuvoje laikomi: Tomas Tišeckis, Karolis Gregotovičius, Fulgentas Rimgaila. Buvo kviečiami projektuotojai iš Vokietijos, Lenkijos. Labiausiai šią kryptį išreiškė liaudiškos tradicijos įkvėpti projektai – bažnyčios, koplyčios, pagalbiniai dvarų pastatai, išsiskyrę lauko akmenų mūro fasadais (Lukšionytė-Tolvaišienė ir kt. 2000b: 12). Šiuo periodu daugiausiai buvo projektuojama dvarų, bažnyčių ir parkų. Didžiųjų dvarų ir sakralinių pastatų architektūroje galėjo reikštis jų užsakovų – aukštuomenės atstovų – estetiškas skonis, kuris vis dar buvo perimamas iš Vakarų kultūros. Paminėtina, kad dvarų projektams nebuvo taikoma įprasta statybos teisinė bazė – jiems nereikėjo gauti caro valdžios pritarimo, todėl ir architektūros raiška tebebuvo priklausoma nuo vakarietiškosios architektūros tradicijos.

Vienintelis žinomas reikšmingesnis neįgyvendintas romantizmo stilistikos projektas – vokiečių architekto Karl Friedrich Schinkel darbas, skirtas Verkių dvaro ansamblio rekonstrukcijai (2.2 pav.). Paveiksle vaizduojamas neoklasicistinio stiliaus dviejų aukštų pastatas, pasižymintis griežta simetrija ir santūria puošyba. Fasadas nuo upės pusės paremtas dviem vieno aukšto flygeliais su langų arkadomis, kurių kiekvienas užbaigtas kvadratinio plano bokštu. Patekimas į rūmus nuo upės pusės taip pat organizuotas simetrijos principu. Antrame piešinio plane matomi kupolai – klasicistinės architektūros elementai. K. F. Schinkel projektuoti Verkių rūmai – būdingas to meto visuomeninių ir rezidencinių pastatų

architektūros pavyzdys, neoklasicistinės K. F. Schinkel kūrybos atspindys. Pagrindiniame rūmų pastate romantizmo bruožai perteikiami arkadų stiliumi, tačiau neužfiksuoti vėlesniems architekturo darbam būdingi neogotikiniai elementai.

2.2 pav. Galimas Verkių rūmų rekonstrukcijos variantas, arch. K. F. Shinkel, 1840 m. (iš: Drėma 2013: 416)

Fig. 2.2. Possible design of Verkių palace reconstruction, by arch. K. F. Shinkel, y. 1840 (in: Drėma 2013: 416)

Remiantis V. Drėmos tyrinėjimais, šis maždaug 1840 m. atliktas projektas neįgyvendintas dėl užsakovo – kunigaikščio Liudviko Adolfo Vidgenšteino (vok. Ludwig Wittgenstein) – finansinio nepajėgumo. Vėliau šveicarų kilmės architektas Bernard Simon pateikė ir įgyvendino savo Verkių rūmų rekonstrukcijos projekto versiją (Drėma 2013: 416).

Romantizmo laikotarpiui priskirtina 1856 m. Tomo Tišeckio suprojektuota ir nepastatyta Naujamiesčio bažnyčia Panevėžio rajone, K. Podčašinskio romantinio klasicizmo stiliumi projektuota Jano Sniadeckio (lenk. Jan Śniadecki) kapo koplyčia Jašiūnų dvare (1833 m.) (Lukšionytė-Tolvaišienė ir kt. 2000b: 52, 424). Sakralinių pastatų projektų neįgyvendinimui įtakos turėjo politinės-ekonominės aplinkybės. XIX a. 5-tame deš. bažnyčių valdos buvo perimtos valstybės – tai lėmė bažnyčios ekonominės galios silpnėjimą (Babinskas „Luomų padėtis XIX a....“).

Vertinant istoriškai, didieji dvarų ansambliai negalėjo būti pagrindinis projektavimo ir statybų objektas – kaip konstatavo R. Vėbra, dar XIX a. pab. apie 90 proc. Lietuvos populiacijos sudarė valstietija (Vėbra 1968: 91), o, anot N. Lukšionytės, tik 2 proc. iš likusio dešimtadalio priklausė bajorijos elitui, įgalėjusiam kvieisti architektus iš užsienio (Tiškevičiai, Oginskiai, Čapskiai ir kt.) (Lukšionytė-Tolvaišienė 1996). Tad romantizmas, nors didingiausia savo forma reiškėsis mūrinių dvarų ir sakralinių pastatų architektūra, kiekibiškai labiausiai atspindėjo medinių dvarelių architektūros stilistiką, kuriai būdingos ryškios liaudies architektūros kartotės. Dalė Puodžiukienė, tyrinėjusi medinių Lietuvos dvarelių raidą, konstatavo, kad XIX a. medinių dvarelių projektų išlikę nedaug, neaiški jų realizavimo statistika (Puodžiukienė 2009).

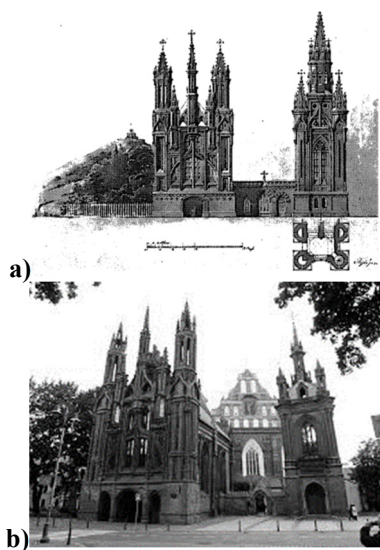
Romantizmo architektūros virsmas istorizmo architektūra Lietuvoje tapatinamas su sociopolitiniais pokyčiais: perėjimu iš feodalizmo į ankstyvąjį kapitalizmą. Brėžiama istorinio lūžio linija susijusi su 1861 m. baudžiavos panaikinimu ir 1863 m. sukilimu. R. Vėbros įžvalgomis, tuomet ėmė stiprėti miestiečių – prasigyvenusios nekilmingos inteligentijos (buržuazijos) – klasė. XIX a. 6–7-tame deš. ši vis dar ekonomiškai silpna socialinė grupė perėmė „progreso estafetę“ – Vakarų Europoje tai įvyko kelias dešimtmečiais anksčiau (Vėbra 1968: 93). Ilgainiui įsitvirtinę miestiečių sluoksniai tapo pagrindiniais architektūros (nuomojamų namų, užėigų, viešbučių, fabrikų, krautuvių) užsakovais. Kaimo dvarų kultūra įgavo ant-iraplanį vaidmenį, o vertingiausi istorizmo architektūriniai projektai buvo kuriami Vilniuje ir Kaune. Besiformuojantis prakutusių miestiečių (buržuazijos) sluoksnis savų tradicijų neturėjo, todėl orientavosi į neogotikinių, neorenesansinių rūmų architektūrą – toks kultūrinis nepaslankumas lėmė silpną modernio architektūros pasireiškimą.

Po 1863–1864 m. sukilimo Vilniuje įsitvirtino ir iki pat XX a. 2-tro deš. aktyviai dirbo iš Rusijos siųsti valdininkai ir projektuotojai. 1864 m. Vilniaus vyriausiuoju architektu paskirtas Nikolajus Čaginas (rus. Николай Чагин). Per 20 m. kūrybos karjerą Vilniuje N. Čaginas projektavo įvairios tipologijos pastatus, rengė jūrkonstravimo, katalikiškų bažnyčių pritaikymo cerkvėms, stačiatikių maldos namų projektus.

Vienas neįgyvendintų sakralinių pastatų projektų – Onos ir Bernardinų bažnyčių ansamblio neogotikinės varpinės variantas (2.3 pav.). M. Baužienė nerealizuotoje projekto versijoje įžvelgė architekto pastangas „prisiderinti prie esamos architektūros“ ir darė prielaidą, kad įgyvendintas projekto variantas, matomas dabar, – Cerkvių statybos komiteto sprendimo pasekmė: pasikeitė statinio proporcijos, jis neteko grakštumo, tapo masyvesnis (Baužienė 2010: 59), tačiau tikrosios projekto keitimo priežastys – nežinomos. N. Čagino siekį paisyti Vilniaus architektūros konteksto autorė pastebėjo ir neįgyvendintuose architekto koplyčių projektuose.

Projektuota varpinė pranoko esamą varpinės pastatą tiek aukščiau, tiek grakštumu, būdingu gotikai. Tačiau, palyginti su Šv. Onos bažnyčios fasadais, net ir pirmasis N. Čagino varpinės variantas savo masteliu neatitiko ažūriškos ir trapios bažnyčios architektūros.

Nagrinėjant ikonografinę projekto medžiagą matyti, kad N. Čaginas derino tarpaukščių skirsnius, siekė, kad pastatas derėtų stilistiškai – pasitelkė neogotikinę raišką. Tokia architektūra – imitacinė, keliamas tikslas atkartoti esamą autentišką stilių, tačiau šiuo atveju tai traktuotina kaip privalumas, siekiant išsaugoti bendrą bažnyčios ir vienuolyno ansamblio vienybę. Autorius kūrė pagal tuo metu vyrausias tendencijas, o architekto realizuoti darbai yra tapę urbanistine miesto savastimi.

2.3 pav. Šv. Onos bažnyčios varpinė, Vilnius, arch. N. Čaginas, 1872 m.:

a) neįgyvendintas projektas (iš: Lukšionytė-Tolvaišienė 2000a: 24);

b) esamas pastatas (aut. nuotr.)

Fig. 2.3. Project design of St. Ann's church bell tower, by arch. N. Čaginas, y. 1872:

a) unimplemented design (in: Lukšionytė-Tolvaišienė 2000a: 24);

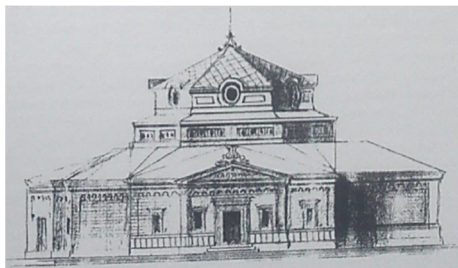
b) existing building (image by author)

Paminėtina, kad šio objekto konstrukcijai N. Čaginas vienas pirmųjų Lietuvoje panaudojo cementą (Baužienė 2010: 59).

XIX a. II pus. miesto aikštėse, soduose buvo rengiamos mugės, parodos, kitos pramogos, liudijančios apie aktyvėjantį miesto kultūrinį gyvenimą. Tokiems sezoniniams renginiams buvo projektuojami ir statomi specialūs, dažniausiai mediniai, pastatai – paviljonai. Tarp neįgyvendintų šios tipologijos darbų – architekto N. Čagino projektuotas medinių konstrukcijų cirko pastatas Vilniuje (2.4 pav.).

Medinės istorizmo architektūros pavyzdys įdomus įvairios stilistikos detalių gausa, turtinga drožyba. Orderiniai elementai derinti su rusų etninės architektūros dekoru motyvais. Tai šešiakampiu kupolu dengtas tūris – paviljono tipo kryžiaus formos plano statinys, kurio centre suplanuota apvali arena, į dešinę nuo jos – žiūrovų salė, o kairėje – scena, per kurią vedama pagrindinė plano ašis. Statmenai jai iš abiejų pusių prišlieti pagalbiniai korpusai. Dviejų aukštų medinio cirko įėjimas pabrėžtas gausiai dekoruotu, drožinėtu trikampiu frontonu. Projektas atspindi XIX a. pab. populiarių laikinų medinių pastatų architektūros raiškos tendencijas.

Valstybinėms institucijoms įkurdinti Vilniuje buvo pritaikomi esami ir projektuojami nauji pastatai. Polesės geležinkelio valdyba (2.5 pav.) (dabar – Mindaugo g. 12) yra suprojektuota architekto Tadeušo Rostvorovskio (lenk. Tadeusz Rostworowski) – vieno iš produktyviausių to laikotarpio architektų.

2.4 pav. Cirko projektas, Vilnius, arch. N. Čaginas, XIX a. pab. (iš: *Archiforma* 2001(3): 81)

Fig. 2.4. Circus project design, Vilnius, by arch. N. Čaginas, end of XIX c. (in: *Archiforma* 2001 (3): 81)

Septynių aukštų kampinė jo dalis tapo viena iš vertikalių Vilniaus dominančių. Realizuotas pastato variantas nebuvo vienintelis architekto pasiūlytas sprendimas. Lyginant neįgyvendintą projektą ir esamą pastatą matoma, kad realizacija yra supaprastinta pirminio projekto versija: nepastatyti bokšteliai, stinga kai kurių dekorų detalių, todėl tikėtina, kad keitimai atlikti dėl finansinių priežasčių. Pastato architektūros stilius atspindi valstybinių įstaigų projektavimo tendencijas: ilgas monotoniškas fasadas, negausus dekorų elementų, neorenesansinė architektūra.

Tokių atvejų, kai realizuoti supaprastinti projektų variantai, būta daugiau. Žinoma ir apskritai neįgyvendintų darbų: Merginų institutas prie Misionierių vienuolyno Kaune (1849–1856 m.), gubernatoriaus rūmai Kaune (1848 m.). N. Lukšionytės tyrimo duomenimis, šie projektai atspindėjo caro valdžios reprezentacines ambicijas, buvo finansiškai nepamatuoti ir nepaisė vietos sąlygų (Lukšionytė 2000a: 34).

Išlikę XIX a. gubernijos laikotarpio Kauno neįgyvendintų ir realizuotų projektų pavyzdžiai rodo vyravus panašias tipologines ir stilistines architektūros tendencijas, kaip ir Vilniuje: istorinių raiškos formų – gotikos, renesanso, klasicizmo – atkartojimą, tarpusavio samplaikas tiek mūriniuose, tiek mediniuose skirtingos paskirties pastatuose – paviljonuose, nuomojamuose namuose, teatruose, viešbučiuose. Net ir pagalbiniais pastatams stengtasi suteikti prabangos, didingumo įvaizdį. Kaune buvo projektuota daugiau karinės paskirties statinių, kurie nepasižymėjo išskirtine architektūros kokybe.

2.5 pav. Polesės geležinkelio valdybos rūmai, Vilnius, arch. T. Rostvorovskis, 1901 m.:

- a) projekto variantas (iš: Lukšionytė-Tolvaišienė 2000a: 44);
- b) pastato vaizdas, 2018 m. (aut. nuotr.)

Fig. 2.5. Polese Railway Board House, Vilnius, by arch. T. Rostworowski, y. 1901:

- a) project version (in: Lukšionytė-Tolvaišienė 2000a: 44);
- b) building view, y. 2017 (image by author)

Kontroversiški sociopolitiniai pokyčiai (vienu atveju – valstybinės rusų kalbos įforminimas, kita vertus – miestų autonomijos padidinimas ir 1897 m. draudimo statyti katalikiškas bažnyčias panaikinimas) suintensyvino sakralinių pastatų statybos, kaip tautinio pasipriešinimo carizmui ir nacionalinės savimonės ugdymo židinių, mastus. Didingi projektų masteliai lėmė ir dideles išlaidas, medžiagų, darbo jėgos sąnaudas bei su tuo susijusią didesnę nerealizavimo tikimybę. Nuo XIX a. pab. neįgyvendinta keliadesimt bažnyčių projektų visoje Lietuvoje. Vienas ryškiausių sakralinių pastatų – Antano Vivulskio projektuota, 1915 m. pradėta ir nebaigta statyti Švč. Jėzaus Širdies bažnyčia Vilniuje.

Rusijoje gimęs ir Lietuvos bei Lenkijos teritorijoje brendęs architektas A. Vivulskis (1877–1919 m.) pasižymėjo išskirtiniu kūrybos braižu. A. Vivulskis laikomas pirmuoju architektu ir skulptoriumi Lietuvoje, kuris XIX a. pab.–XX a. pr. baigė Vienos aukštąją technikos mokyklą (1901 m. baigė su pagyrimu) ir Aukštąją nacionalinę dailės mokyklą Paryžiuje. Prestižinėse mokymo institucijose įgytos žinios ir supanti vakarietiškos kultūros atmosfera turėjo reikšmingos įtakos: A. Vivulskio kūrybai būdingi romantizmo bruožai, kurie labiausiai pasireiškė jo

skulptūrinėse kompozicijose. Analizuojant negausų šio menininko, kaip architektūros kūrėjo, palikimą matyti, kad ir architektūrą šis autorius suvokė remdamasis savo, kaip skulptoriaus, patirtimi: projektų modeliai buvo atliekami skulptūros technika, tapybiški, „judantys“ (tai matyti ir Šiluvos koplyčios modelyje – 2.6 pav.). Skulptoriaus išsilavinimas padėjo susiformuoti savitam A. Vivulskio braižui, kuris išskyrė jį iš kitų to paties laikotarpio architektų.

2.6 pav. Šiluvos koplyčios modelis, arch A. Vivulskis, apie 1903 m.
(iš: Lukšionytė-Tolvaišienė 2001a)

Fig. 2.6. Šiluva chapel, model, by arch. A. Vivulskis, about y. 1903
(in: Lukšionytė-Tolvaišienė 2001a)

Vienas iš autoriaus kūrybinės raiškos leitmotyvų – kryžius, kurį A. Vivulskis įkomponavo Šiluvos koplyčios 1903 m. eskize, vėliau – Morskio Oka koplyčios, Krokuvos bažnyčios konkurso projektuose (abu sumanymai neįgyvendinti). Ten krikščioniškasis simbolis iš pastato plano perkeliamas į fasadus, tarsi „įspaudžiamas“ plokštumoje. N. Lukšionytė pabrėžia, kad toks plastinis sprendimas nepasitebėtas nei anksčiau, nei po A. Vivulskio kūrusių architektų projektuose ir tik XX a. 4-tame deš. Lietuvos architektūroje paplito plačiau (Lukšionytė-Tolvaišienė 2001a: 44).

Kryžius dominuoja ir vieno žinomiausių menininko darbų fasade – Vilniaus Švč. Jėzaus Širdies bažnyčioje (projektas galutinai patvirtintas 1909 m., pradėta statyti 1913 m.), dabartinių A. Vivulskio ir Vytenio g. kampe. Pirminė autoriaus idėja buvo statyti dvibokštį pastatą (2.7 pav.) – statinys turėjo įgauti monumentalaus, masyvaus ir didingo paminklo-šventovės įvaizdį (paminkliškumas būdingas ir kitiems menininko architektūriniais projektams – pavyzdžiui, Šiluvos koplyčiai). Iš likusios ikonografinės medžiagos architektūros detales identifikuoti yra sudėtinga, tačiau bendrai ši vizija primena XIX–XX a. sandūros neoromantinės Vakarų Europos sakralinės architektūros tendencijas.

2.7 pav. Švč. Jėzaus Širdies bažnyčios piešinys, 1-asis projekto variantas, Vilnius, arch. A. Vivulskis, 1907 m. (iš: Lukšionytė-Tolvaišienė 2001a)

Fig. 2.7. St. Heart of Jesus church drawing, 1st project version, Vilnius, by arch. A. Vivulskis, 1907 (in: Lukšionytė-Tolvaišienė 2001a)

Realizuoti pasirinktas vienbokštis bažnyčios variantas (2.8 pav.) su įkomponuota Kristaus skulptūra ant kupolo. Palyginti su prieš tai siūlytu sprendimu, bokšto vertikalė suteikė kompozicijai grakštumo, priartino jį prie gotikinių šventovių įvaizdžio: pastatas įgavo kitokį emocinį atspalvį. Remiantis šaltiniais, 1913 m. statybos aikštelėje ant pastolių eksponuojami projekto brėžiniai, palyginti su 1907 m. pateikto projekto brėžiniais, buvo iš esmės pakeisti paties autoriaus. To priežastimi N. Lukšionytė įvardija per šešerius metus įgytą naują A. Vivulskio kūrybinę patirtį dalyvaujant Žalgirio monumento Krokuvoje ir Šiluvos bažnyčios statybose (Lukšionytė-Tolvaišienė 2002: 99). Be to, ankstesnysis projektas buvo kurtas Krokuvos Švč. Jėzaus Širdies konkursui, kuriame autorius buvo apdovanojamas pirmąja premija, tačiau dėl per didelės sąmatos projektas buvo nerealizuotas. Kita vertus, dėl išlikusių brėžinių autorystės, saugomų Nacionalinio muziejaus archyve, iki šio nesutariama.

Pažymėtina, kad šios bažnyčios projektui realizuoti pirmą kartą sakralinių pastatų statybos istorijoje panaudotos gelžbetonio konstrukcijos, kurias išliejo Varšuvos Lutoslavskio statybos biuro Vilniaus skyriaus darbuotojai, vadovaujami T. Szop. Remiantis A. Mačiulio, atlikusio bažnyčios konstrukcijų pritaikymą naujam statiniui, išlikusios konstrukcijos pasižymėjo naujais sprendimais: jos buvo nepaprastai tvirtos, o kartu lengvos – ypač pagrindinio fasado bokšteliai, išlieti kartu su spiraliniais laiptais. Svarbiausią konstrukcinę paskirtį atliko centrinė nava su išsišovusias priekiniais bokšteliais – šoninės navos tik glaudėsi prie jos, tačiau neatliko laikančiosios funkcijos. Gelžbetonio karkasas buvo apmūrytas plytomis, paliekant nepaslėptą gelžbetonio paviršių bokšteluose (Mačiulis 2008: 169). Pastato techninis sprendimas liudijo aukštą A. Vivulskio – inžinieriaus ir konstruktoriaus – kvalifikaciją.

1913 m. laikraščio „Kurjer Litevski“ rugpjūčio 17 d. numerįje rašoma: „Beveik du mėnesius vyksta Jėzaus Širdies bažnyčios statybos Poguliankoje. Apie tai, kad darbai atliekami numatyto tempu, galima spręsti iš jau iškilusio būsimos bažnyčios karkaso konstrukcijos, kurios pagrindinės navos aukštis – 16 m., o skliautas – 31 m. Darbus prižiūri Vilniaus inžinieriai M. Lutoslavsky ir T. Szop. <...> Bažnyčios bokštas pagal architekto A. Vivulskio sumanymą statomas romaniniu stiliumi <...> pakyla į 80 m. aukštį. Tačiau pastatas bus baigtas ateinančiais metais, kai taps aišku, jog praėjo grunto nusėdimo pavojus“ (Karpova 2009). Minėtas bokštas būtų tapęs rytinių Vilniaus panoramų dominuojančiu vertikaliu akcentu.

2.8 pav. Švč. Jėzaus Širdies bažnyčios modelis, paskutinis projekto variantas, Vilnius, autorius nežinomas, apie 1913 m.

(iš: *mab. lt* – Mokslų akademijos Vrublevskių biblioteka)

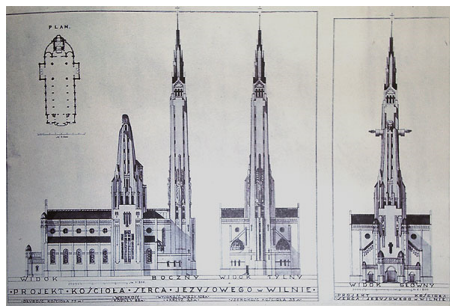
Fig. 2.8. St. Heart of Jesus church model, final project version, author unknown, about y. 1913 (in: *mab. lt* – Library of Lithuanian Science Academy)

1907–1915 m. projektai (2.8 pav., 2.9 pav.) atskleidė A. Vivulskio kūrybos įkvėpimo šaltinį: tai žavėjimasis Viduramžių architektūra, savotiškas jos interpretavimas. Abiejuose bazilikos plano projektų variacijose matomas neoromaninis kupolas – tai galimos sąsajos su sakraline istoristine Paryžiaus architektūra⁴ – „Sacre Coeur“ katedra, arch. Paul Abadie, 1876 m.

Virš bažnyčios portalo buvo planuota įrašyti lotynišką frazę: „Venite adoremus“ (iš lot. k. – *ateikite pagarbinti*). Autorius, kaip ir kiti to meto amžininkai, stengėsi naudoti simbolių kalbą – ji aptinkama ir pastato interjere: kaip teigė N. Lukšionytė, septyni altoriai turėjo įkūnyti septynis Jėzaus nuo kryžiaus ištartus

⁴ A. Vivulskis 1902–1907 m. mokėsi skulptūros Paryžiaus „École National de Beaux Arts“.

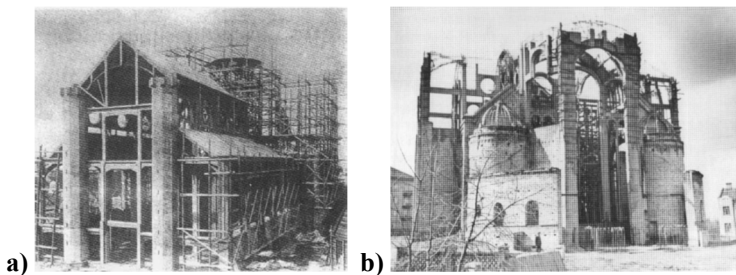
žodžius (Lukšionytė-Tolvaišienė 2002: 111). Kai kurie tyrėjai, analizuodami metalinį projekto maketą, kuriame bažnyčia yra pakylėta ant pjedestalo, įžvelgia sąsają su gelbstinčio Nojaus laivo metafora (Vyšniauskas 2014). Ant šventovės kupolo vaizduojama Kristaus skulptūra ištiestomis rankomis gali būti interpretuojama kaip kvietimo, atvirumo, dvasinės užuovėjos simbolis.

2.9 pav. Švč. Jėzaus Širdies bažnyčios brėžiniai, apie 1908 m.
(iš: *lnm.lt* – Lietuvos nacionalinis muziejus)

Fig. 2.9. St. Heart of Jesus church drawings, about y. 1908
(in: *lnm.lt* – National Museum of Lithuania)

Gimininga architektūros kalba būdinga ir kitoms Europoje panašiu metu statytoms katalikų šventovėms. Iš Viduramžių epochos idėjų sėmėsi tokie užsienio architektai, A. Vivulskio amžininkai, kaip Anatole de Baudot (Prancūzija), Theodor Fisher (Vokietija). Tai įrodo, kad A. Vivulskio kūrybinis mąstymas neatsiliko nuo tuometinių Vakarų architektūros tendencijų.

2.10 pav. Švč. Jėzaus Širdies bažnyčios statyba, Vilnius, arch. A. Vivulskis:
a) 1913 m.; b) 1960 m. (iš: Mačiulis 2008)

Fig. 2.10. The construction process of St. Heart of Jesus Church, Vilnius, by arch. A. Vivulskis: a) y. 1913; b) y. 1960 (in: Mačiulis 2008)

Dėl besikeičiančios istorinės situacijos ir A. Vivulskio mirties bažnyčia nebuvo baigta statyti. Nors vėliau parengti keli pakeisti (supaprastinti) šventovės projektai, nė vienas jų nebuvo patvirtintas. Tarpukariu statyba buvo tęsiama, bet dėl įvairių priežasčių (projekto pakeitimų, lėšų stokos) baigta nebuvo (2.10 pav.). 1962 m. pastatas rekonstruotas į Statybininkų kultūros rūmus (arch. A. Mačiulis), kuriems statyti panaudota dalis bažnyčios konstrukcijų.

A. Vivulskio Švč. Jėzaus Širdies bažnyčios projekto neįgyvendinimas yra praradimas ne tik Lietuvos sakralinių pastatų palikimui, bet ir visai Lietuvos architektūros istorijai. Tokio masto, kūrybinės kalbos ir architektūrinės kokybės pastatų šio laikotarpio Lietuvos architektūroje daugiau nėra. Projekto meninė raiška sunkiai apribojama stilistiniu požiūriu: čia dera novatoriškos technologijos, romantinės aspiracijos ir modernus tradicijų interpretavimas.

Sociopolitinė Lietuvos situacija nesudarė sąlygų modernui plisti ir XX a. 1–2-ame deš. Vakaruose jau klestėjęs naujas stilius neįgavo ryškesnių pavidalų Lietuvos architektūroje – ši kryptis nėra dominuojanti ir neįgyvendintuose projektuose.

XX a. pirmaisiais deš. buvo vykdomi įvairūs visuomeninių pastatų projektai (miesto salė, teatras, turgaus halė, elektrinė, vandentiekio stotis), nors valstybės finansuojamų statybų ir sumažėjo (Lukšionytė-Tolvaišienė 2004). Lietuvos aukštuomenėje buvo populiariu užsiimti labdaringa veikla, kultūros, švietimo rėmimu, mecenatyste ir filantropija – tai lėmė kultūros paskirties pastatų projektavimo suintensyvėjimą. Su besivystančia pramone išaugo industrinių statinių poreikis. Kaip ir visais laikais, XX a. Vilniaus architektūra atspindėjo tuometinių architektų ir užsakovų kontingentą, jų vertybes, estetinį skonį.

2.11 pav. Miesto teatro projektas, Vilnius, arch. A. Michnevičius, 1910–1912 m.
(iš: Lukšionytė-Tolvaišienė 2000a: 60)

Fig. 2.11. City theater design, Vilnius, by arch. A. Michnevičius, y. 1910–1912
(in: Lukšionytė-Tolvaišienė 2000a: 60)

Vienas iš neįgyvendintų XX a. pr. teatro projektų (2.11 pav.) sudarytas Vaclovo Michnevičiaus (lenk. Waclaw Michniewicz). Pastato fasadų brėžiniuose be istoristinių bruožų matomos ir modernio architektūros apraiškos: klasikinės for-

mos supaprastintos, saikinga puošyba, naudojami augaliniai motyvai. Pastato tūriai nereguliariai komponuojami, fasadams nebūdinga monotoniška neorenesansinė raiška. Nors tikrosios šio projekto nerealizavimo priežastys nežinomos, tikėtina, kad jis nerealizuotas pasirinkus kitą sklypą, nes V. Michnevičius netrukus suprojektavo dabartinėje J. Basanavičiaus g. esantį teatrą (dabar – Rusų dramos teatras).

2.12 pav. Mergaičių gimnazijos projektas, Vilnius, arch. V. M. Androsovas, 1913 m. (iš: *Archiforma* 2000 (1): 86)

Fig. 2.12. Girls' gymnasium project design, Vilnius, by arch. V. m. Androsovas, y. 1913 (in: *Archiforma* 2000 (1): 86)

Metais vėliau dabartinio Taikomosios dailės muziejaus vietoje architektas V. M. Androsovas suprojektavo mergaičių gimnaziją (2.12 pav.). 1913 m. kovo 28 d. pasirašytas projektas buvo paskelbtas žurnale „Zodčij (L'Architecte)“ (Baužienė 2001: 85).

V. M. Androsovo kūrinys buvo publikuotas prestižiniame architektūros žurnale, į kurį patekdavo geriausiais laikomi, premijas laimėję darbai – tai leidžia daryti prielaidą, kad šis projektas buvo atliktas profesionaliai ir laikomas etaloniui, o jį įgyvendinti galėjo sutrukdyti tik nuolat besikeičiančios istorinės-politinės aplinkybės. Istorijos tyrimai rodo, kad Rusijos valdžia propagavo architektūrinę raišką neišsiskiriančių, dekoru negausių, sąlyginai kuklių švietimo pastatų projektavimą, o šis projektas tuo nepasižymi, todėl jis galėjo nebūti realizuotas dėl politinių-ekonominių veiksnių.

Stebėtinas šių dviejų projektų (Miesto teatro ir gimnazijos), sudarytų panašiu laiku, architektūrinės kalbos disonansas. Gimnazijos architektūra atspindi „valdiškąjį“ istoristinį stilių su neorenesansiniu, neoklasicistiniu fasadų komponavimu, o teatro projektas byloja apie modernėjantį, laisvėjantį kūrybinį mąstymą. Tokius architektūros skirtumus lėmė skirtingi užsakovai: teatras projektuotas privačia, gimnazija – valstybine iniciatyva; valstybinių pastatų projektavimas vis dar inertiškai rėmėsi XIX a. II pus. įprastomis architektūros tendencijomis, savo pompastine maniera turėjo atlikti reprezentacinę funkciją. Įtakos turėjo ir tai, kad mokymo įstaigos pastatą projektavo Rusijoje gyvenantis architektas, o teatrą – V. Michnevičius, turintis lietuviškas šaknis ir perpratęs Vilniaus architektūros dvasią.

Istorinės pompastiškos architektūros pastatas būtų tapęs dar vienu carinės Rusijos architektūros stilistikos palikimo ženklu, kurių galima aptikti dabartiniame Gedimino pr., Basanavičiaus g., Senamiestyje. Šis projektas yra dar vienas tam tikrą Lietuvos architektūros istorijos raidos tarpsnį iliustruojantis pavyzdys, kurių paliko tokie architektai kaip Konstantinas Korojedovas (rus. Константин Кореодов), Nikolajus Čaginas, Tadeušas Rostvorovskis ir kt.

Apžvelgtas laikotarpis iki XX a. pr. buvo sudėtingas ne tik Lietuvoje, bet ir visoje Europoje. Jis pasižymėjo geopolitinių pokyčių gausa, ekonominėmis bei socialinėmis reformomis, industriniais ir kultūriniais posūkiais. Nuo XVIII a. pab. iki XX a. pr. Lietuvos socialinis, kultūrinis ir ekonominis egzistavimas buvo tiesiogiai susietas su Rusija, kaimynine Lenkija, kiek mažiau – Latvija. Architektūrinės nuostatos stipriausiai sklido iš Peterburgo, Varšuvos ir Rygos architektūros mokyklų, kurių meninį požiūrį formavo Vakarų ir Šiaurės Europos meistrų – Otto Wagner, Henry Van de Velde, Ludwig Hoffmann ir kitų architektų – kūryba.

2.2. Pirmosios Respublikos tarpsnis Lietuvoje

Pasibaigus Pirmajam pasauliniui karui, visame Europos regione vyravo panaši sociopolitinė situacija: visos šalys buvo krečiamos krizių ir sąstingių, todėl turėjo tikslą ekonomiškai ir morališkai atsitiesti.

Pirmosios Respublikos periodas ribojamas dviejų politinių lūžių:

- 1920–1922 m. – Steigiamojo Seimo veiklos metai, kai Lietuva daugelio pasaulio valstybių buvo pripažinta nepriklausoma teisiškai.
- 1940 m. – Sovietų Sąjunga pirmąjį kartą (1944 m. – antrąjį) okupavo Lietuvos Respubliką.

Pagal socialinių-ekonominių struktūrų raidos schemą (1.2 pav.) šis etapas – kapitalizmo laikotarpis Lietuvoje, prasidėjęs dar XIX a. II pus. ir pasibaigęs 1940 m. įvedus socializmą. Kapitalistinė santvarka lėmė ir architektūros užsakovų įvairovę, kurią sudarė: valstybinės institucijos, fiziniai ir juridiniai asmenys.

Kultūrinės raidos periodizavimo aspektu – tai vientisas laikotarpis Lietuvoje ir Europoje, kuriam būdingas modernistinių meno krypčių dominavimas. Nors schemoje (1.3 pav.) žymima orientacinė modernizmo epochos pradžios riba – 1918 m., žymesnis kultūrinio gyvenimo pagyvėjimas Lietuvoje fiksuojamas tik 3–4-to deš. sandūroje. Tuo metu nacionalistinės, tautinės, romantinės idėjos iš dalies konkuravo su moderniąja dvasia, plūstančia iš Vakarų: „daugelis tautiškumo apraiškų turėjo skintis kelią nelygioje kovoje su lietuviu noru būti moderniu Europos piliečiu“ (Štavičiūtė 2003). Elitiniuose meno sluoksniuose buvo eskaluojama būtinybė kurti tautinį stilių, atsigręžti į liaudies kūrybą, amatus.

Laikotarpiu tarp Pirmojo ir Antrojo pasaulinio karo geriausios sąlygos lietuvių kultūrai skleisti susiklostė Kaune, nes 1919–1939 m. Vilnius buvo okupuotas

Lenkijos. Tarpukario Kauno inteligentijos kultūrinio gyvenimo pulsą atspindėjo salonų kultūra, kuri, pasak Kristinos Endriukaitytės, „atitiko laikotarpio visuomenės intelektualinį brandumą“ (Endriukaitytė 2009). Vilniaus meninis gyvenimas tuo metu buvo nuo Lietuvos atskirtas reiškinys.

Kaunas tapo lietuvių architektūros koncentracijos centru – architektūros, kurią formavo užsienio – Vakarų ir Rytų Europos – aukštosiose mokyklose išsimokslinę architektai. Tačiau stilistinis-ideologinis architektūros lūžis, skyręs istoristinę raišką nuo modernistinės minties, daugelio menotyrininkų pastebimas tik 4-tame deš.

XX a. pirmaisiais dešimtmečiais pasaulyje „naujoji architektūra“ taip pat nebuvo vienintele dominuojančia kryptimi: tebekurta istorizmo, regionalizmo, *artdeco* maniera. Kiekvienoje šalyje architektūros tendencijos priklausė nuo jos atvirumo, tradicijų, valdžios orientyrų, sociokultūrinio progreso ir atvirkščiai – stagnacijos lygio. Tuo pačiu periodu be modernistinės architektūrinių projektų, pasižyminčių nuosaikumu ir santūrumu, buvo projektuota ir kitokio stiliaus – didelio mastelio, pompastiškų pastatų. Pastarųjų ypač daug buvo sukurta didžiosiose diktatorinėse valstybėse: tuometinėje Sovietų Rusijoje, Vokietijoje, Italijoje. Panašiai buvo statoma ir JAV. Išraiškinga, didinga, įvairiais stiliais persimaišiusi architektūra turėjo reikšti valdžios didybę, galią, nepalaužiamumą.

XX a. pr. nemažai tiek įgyvendintų pastatų projektų, tiek ir nerealizuotųjų buvo tebekuriama istorizmo stiliumi. Kaip minėta, tuo pačiu metu architektūroje maišėsi įvairios moderniosios kryptys. Nuosaikių, paprastų formų ir konstrukcijų pastatams įgyvendinti pasitaikydavo kur kas mažiau kliūčių, nei statant gigantiškas konstrukcijas.

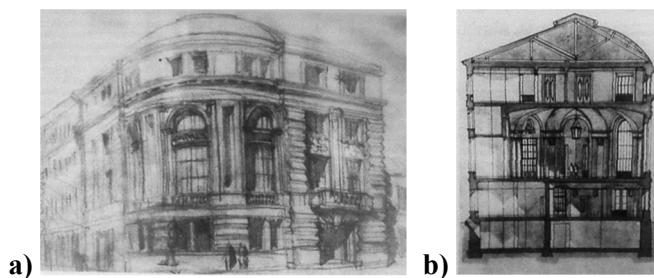
Lietuvoje buvo atsigręžta į lietuvišką kaimo architektūrą, „senovišką trobesį“. Tautinius motyvus siekta pritaikyti pastatų architektūroje, atliekant reprezentacinių interjerų apdailos darbus. „Tautiškumo architektūroje“ valstybinę svarbą iliustruoja tai, kad, 4-to deš. pr. Statybos skyriaus kompetencijai buvo patikėtas etnografinių senienų rinkimas, liaudies architektūros fiksavimas ir konservavimas (Šatavičiūtė 2003).

M. Baužienė šį periodą vadina „nacionaliniu romantizmu“ – jam būdingas siekis istorinėmis meninės raiškos priemonėmis įrodyti, puoselėti ir skatinti tautos istorinį savitumą bei tęstinumą. Tokiu kūrybiniu-ideologiniu pagrindu aiškinamas 3–4-tame deš. architektūros stilius: „Nekopijuojant grynojo tarptautinio modernio, jo stilistika buvo įjungta į Lietuvos architektūros tradicijas ir kaip tos jungties išdava susiformavo ketvirtojo dešimtmečio Lietuvos modernioji architektūra – savita ir originali“ (Baužienė 1998: 10).

Tarpukario periodu Lietuvoje dominavo medinė architektūra: 1937 m. mūriniai pastatai sudarė 6 proc. kaimo ir 62 proc. miesto statinių (Baužienė 2007b) – tai lėmė ekonominė šalies padėtis ir visuomenės konservatyvumas.

Šiuo laikotarpiu Lietuvoje suintensyvėjo spaudos leidyba; atsirado ir specializuotų leidinių, susijusių su architektūros ir statybų aktualijomis. Viešinama spaudoje, dar net nerealizuota architektūra dažnai tapdavo visuomenės diskusijų katalizatoriumi. Ypač tai pasakytina apie architektūrinių konkursų darbus – pastatus, turėjusius iškilti urbanistiškai svarbioje vietoje, valstybinės reikšmės projektus. Konkursų kultūra Tarpukario laikotarpiu tapo labai populiari. Ji išplito ne tik privataus verslo lygiu, bet ir buvo praktikuojama valstybiniu lygiu. Nagrinėdamas bendruosius šio laikotarpio architektūrinių konkursų bruožus, V. Petrulis paminėjo, jog „Tarpukario Lietuvoje konkurso laimėjimas toli gražu negarantavo, kad statybos bus pavestos laimėtojiui, o darbas vykdomas pagal konkursui pateiktą projektą. Netgi atvirkščiai – retas kuris žymesnis užsakymas buvo paskiriamas vykdyti laimėtojiui: Lietuvos bankas, Karininkų ramovė ir daugelis kitų projektų dėl vienokių ar kitokių priežasčių (šiandien šios priežastys ne visada žinomos ir reikalauja nuoseklaus bei ilgalaikio tyrimo) pavesti projektuoti konkurse dalyvavusiems, tačiau kitas prizines vietas užėmusiems projektuotojams. Kartais, kaip, pavyzdžiui, Tauragės banko projekto atveju, netgi ir architektams, kurie nedalyvavo konkurse“ (Petrulis 2013: 116). Architektūrinės varžytuvės tapo daugelio neįgyvendintų projektų produkcijos šaltiniu.

XX a. 2-tro deš. pab.–3-čio deš. pr. iš studijų užsienyje grįžo architektai Feliksas Vizbaras, Karolis Reisonas, Jonas Šimoliūnas (visi baigę rusiškosios tradicijos aukštąsias mokyklas); nuo 1919 m. Lietuvoje dirbo Vladimiras Dubneckis, 1921 m. atvyko Mykolas Songaila. Šie autoriai 3-čiame deš. projektavo daugiausia reprezentacinės architektūros pastatus istoristine maniera.

2.13. pav. Pramonės ir prekybos banko projektas, Šiauliai, arch. V. Dubneckis, 1922 m.: a) fasadas; b) pjūvis, (iš: *Archiforma* 1994 (1): 81)

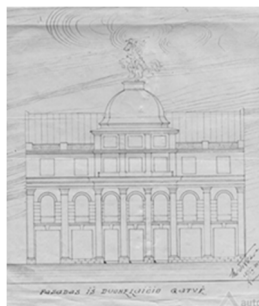
Fig. 2.13. Industry and Commerce Bank project design, Šiauliai, by arch. V. Dubneckis, y. 1922: a) facade; b) section (in: *Archiforma* 1994 (1): 81)

Vienas pirmųjų profesoriaus V. Dubneckio neįgyvendintų projektų – Pramonės ir prekybos bankas Šiauliuose (1922 m.) (2.13. pav.).

Iš likusios ikonografinės medžiagos matyti, kad V. Dubneckis neatsiribojo nuo įvairių istorinių laikotarpių architektūros komponavimo principų ir elementų

naudojimo. Kaip teigia J. Kančienė, jis buvo ir vienas pirmųjų tautiškumo profesionaliojoje Lietuvos architektūroje perteikėjų, o jo bruožus V. Dubeneckis įžvelgė barokinėje ir liaudies kūryboje. Tai akivaizdžiai rodo Šiaulių banko architektūros raiška, kur, anot autorės, matomas modernio ir stilizuoto baroko elementų komponavimas, o vaizduojamas medinis, pusvalminis stogas, papuoštas tautodailės motyvų raižiniais – vienas iš akcentų, kuriuose regima liaudiškų tradicijų įtaka (Kančienė 1992: 168–169). Bankas turėjo būti statomas Bažnyčios ir Kalėjimo g. kampe esančioje stačiakampio plano valdoje (vėliau Bažnyčios g. suteiktas S. Dariaus ir S. Girėno vardas). V. Dubeneckis suprojektavo keturių aukštų pastatą su apvalintu kampiniu planu, gausiai dekoruotu fasadu. Kampinėje pastato dalyje įkomponuota pagrindinė banko salė – trijų aukštų, kupolo pavidalo stogu, su prabangiai atrodančiais didelių matmenų arkų pavidalo langais, tarpusavyje skiriamais piliastrių. Antras aukštas atskirtas baliustradomis, o trečiąjį juosia platus karнизas. Bažnyčios g. fasade dominuoja antrojo aukšto langai, viršuje užsibaigiantys lenkais sandrikais ir lipdiniais. Pastatas – netaisyklingo plano. Pirmasis jo aukštas skirtas prekybos patalpoms, rūšys – sandėliavimo reikmėms. Pagrindinės banko patalpos koncentruotos pastato kampinėje dalyje. Iš Bažnyčios g. patenkama į erdvių vestibulį, o per čia – į elipsės formos laiptinę. Banko operacijų salė, funkciškai svarbiausia pastato erdvė – antrajame aukšte (Baužienė 1994).

Tai – vienas ankstyvesnių V. Dubeneckio darbų, kuriame ryškios praeities stilių kartotės. Tokia architektūrinė kalba būdinga šio laikotarpio reprezentaciniams pastatams ne tik Kaune (Lietuvos Teisingumo ir Seimo rūmai, arch. Edmundas Alfonsas Frykas, 1925–1929 m.; Lietuvos banko rūmai, arch. M. Songaila, 1924–1927 m.; Fizikos institutas, arch. M. Songaila, 1925–1932 m.), bet ir visoje Europoje. Projektas rodo, kad ir atokesniuose Lietuvos miestuose buvo planuojami ir statomi reprezentaciniai, tuometinės projektavimo tendencijas atitinkantys pastatai. Projektas nebuvo realizuotas dėl Prekybos ir pramonės banko bankroto.

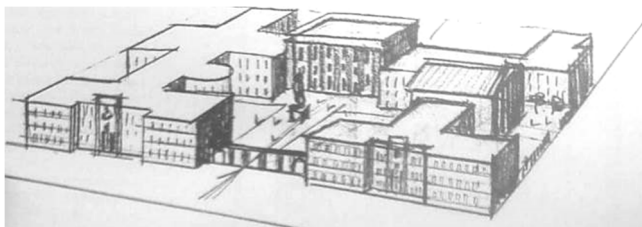
2.14 pav. Karo invalidų bendrabučio projektas, fasadas, Kaunas, arch. A. Vizbaras, 1925 m. (iš: Bertašiūtė ir kt. 2015)

Fig. 2.14. Dormitory for War invalids project design, elevation, Kaunas, by arch. A. Vizbaras, y. 1925 (in: Bertašiūtė *et al.* 2015)

1925 m. rengtasi statyti ir kitą visuomeninį objektą, kurio architektūra stilistiškai artima analizuotam V. Dubeneckio projektui. Karo invalidų bendrabutis buvo valstybinės reikšmės projektas, kuriam reprezentacinėje Kauno vietoje Komitetas iš piliečio A. Čulkovo 1922 m. nupirko sklypą (Namai invalidams 1922). Bendrabučio projektą (2.14 pav.) parengė architektas F. Vizbaras, o 1925 m. rugsėjo 26 d. jį patvirtino Kauno miesto Statybos komisija.

Neoklasicistinio stiliaus pastatas turėjo būti papuoštas Vyčio skulptūra (Petrusis „Karo invalidų...“), įkomponuota virš rizalitą dengiančio kupolo. Šis XX a. pr. architektūros tendencijas atspindintis pastatas – vienas iš bandymų gana tiesmukomis priemonėmis perteikti lietuviškumą architektūroje. Statybos atsisakyta dėl politinių-ekonominių priežasčių.

Remiantis ikonografiniais duomenimis, palyginti su prieš tai analizuotu V. Dubeneckio banko projektu, F. Vizbaro darbas skiriasi keliais bruožais: aiškia fasadų ir plano simetrija, išraiškingesniu monumentalumu, puošybos detalių saikingumu. V. Dubeneckio bankui būdinga barokinė raiška, o F. Vizbaro bendrabutyje atsispindi savaip interpretuojami renesansiniai, klasicistiniai kanonai. Tačiau ir vienas, ir kitas architektas stengėsi išreikšti tautiškumą architektūroje – nors ir skirtingomis priemonėmis.

2.15 pav. VDU ansamblio projektas (I var.), arch. V. Dubeneckis, 1930 m. (iš: *Archiforma* 1999 (2): 85)

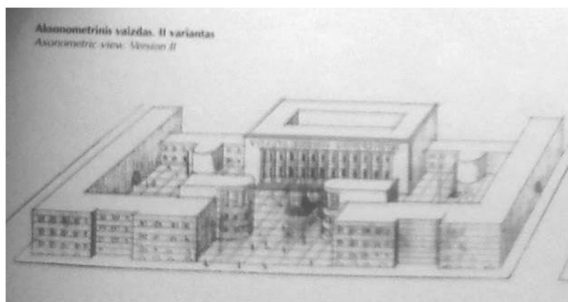
Fig. 2.15. Vytautas the Great University ensemble project design (1st vers.), by arch. V. Dubeneckis, 1930 (in: *Archiforma* 1999 (2): 85)

Dar vienas stiliumi išsiskiriantis 1930 m. architekto V. Dubeneckio projektas, turėjęs iškilti sklype tarp Vytauto pr., Miškų ir Kęstučio g. Pastatų kompleksą sudarė: Vytauto Didžiojo universiteto centriniai rūmai (VDU), Medicinos rūmai, Teisės fakultetas, biblioteka, Gamtos, Pedagogikos muziejai (Baužienė 1999: 85).

Architektas pateikė du projekto variantus. Viena iš eskizų (2.15 pav.) matoma, kad universiteto kompleksas orientuotas į Miškų g., ties pagrindine ašimi, toliau nuo gatvės, suprojektuoti universiteto centriniai stačiakampio plano rūmai su uždaru kiemu. Abipus centrinių rūmų komponuojama po pastatą su įėjimais iš

Miškų g. Pastatas kairėje centrinių rūmų pusėje – beveik simetriško plano, susidedantis iš dviejų lygiagrečiai stovinčių korpusų, kuriuos jungia ilgas centrinis tūris su pusapvaliu rizalitu. Miškų g. ir Vytauto pr. kampe esantis rūmas – iš dalies taip pat simetriško plano. Tačiau ilgojo korpuso centre vietoj pusapvalio auditorijų tūrio projektuotas klasikinių formų pastatas su kolonada. Jis atitrauktas nuo Vytauto pr. ir kartu su šoniniais korpusais formuoja pusiau uždarą kiemą. Miškų g. korpusų fasadus skaido kampiniai rizalitai, formuojantys įtrauktas pastatų centrinės dalis; jose išryškinti pagrindiniai įėjimai. Abu pastatus jungia galerija, atitverianti ansamblį nuo gatvės. Kaip rašo M. Baužienė (Baužienė 1999: 86), pagrindinė kiemo dominante turėjo tapti Didžiojo kunigaikščio Vytauto skulptūra. Taigi, XX a. 3–4-čio deš. sandūroje architektūroje vis dar buvo populiari naudoti tautiško, valstybingumo ženklus.

Paminėtina, kad ši ansamblio projekto versija atrodo kompoziciškai neorganizuota: atskiri korpusai – tarsi savarankiški kompoziciniai vienetai, o ne bendro komplekso dalys; kontekstualiai išsiskiria klasicistinėmis kolonomis puošta ir dvišlaičiu stogu dengta pastatų komplekso dalis; kompoziciškai nepagrįstas arkados – kaip vizualinės atitvaros ir jungiančio elemento – panaudojimas. Kita vertus, palyginti su anksčiau analizuotais šio laikotarpio architektų darbais, VDU ansamblio projektas beveik neturi klasikinių fasadų puošybos elementų, visa kompozicija pagrįsta horizontalumo principu, plokščiais stogais ir daug saikingesnėmis istorinių detalių kartotėmis – tai liudija apie beįsitvirtinančias naujosios architektūros – modernizmo – tendencijas Lietuvoje.

2.16 pav. VDU ansamblio projektas (II var.), arch. V. Dubeneckis, 1930 m.
(iš: *Archiforma* 1999 (2): 85)

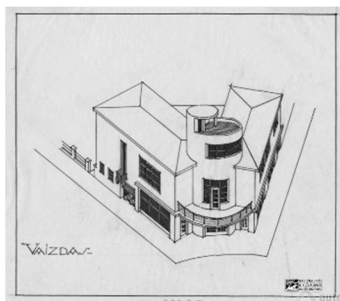
Fig. 2.16. Vytautas the Great University ensemble project design (2^d vers.),
by arch. V. Dubeneckis, y. 1930 (in: *Archiforma* 1999 (2): 85)

Antrasis VDU ansamblio projekto variantas (2.16 pav.) kompoziciškai kur kas geriau organizuotas, vientisesnis – atskirų blokų išdėstymas nebeatrodo atsitiktinis. Pastatų komplekso pagrindiniai fasadai atgręžti į Vytauto pr., kompozi-

cinė ašis brėžiama per centrinių rūmų stačiakampį turį abipus jos veidrodinės simetrijos principu, išdėstant du „L“ formos pastatus. Pastatų tūriai formuoja erdvų stačiakampio plano kiemą. Tačiau keistai komponuojami pusapvaliai auditorijų tūriai: nors ir simetriškai prijungti prie Vytauto pr. fasadų, žiūrint į bendrą komplekso vaizdą, jie atrodo tarsi prilipdyti. Kiemo centre, kaip ir pirmuoju atveju, buvo numatyta pastatyti kunigaikščio Vytauto Didžiojo skulptūrą.

1931 m. pavasarį Medicinos instituto rūmus architektas V. Dubeneckis naujai suprojektavo jau kitame sklype.

Lietuvoje stilistiškai drąsių, naujų ir dėl to nepriimtinių pastatų projektų daugiau fiksuojama nuo XX a. pr. V. Petrulis minėjo, „<...> kad naujieji modernizmo principai – panašiai kaip ir tautinio stiliaus atveju – savo radikaliausia forma rasdavosi neįgyvendintais projektais“ (Petrulis iš Bertašiūtė ir kt. 2015: 89). Tarpukariu tebeklestėjo tautinės dvasios architektūroje idėja, kuri iš dalies kirtosi su moderniųjų srovių tendencijomis, tad daliai visuomenės vis dar buvo sunku pripažinti naująją architektūrą.

2.17 pav. A. ir P. Galaunių namo projektas, Kaunas, arch. V. Dubeneckis, apie 1932 m. (iš: *autc.lt* – Architektūros ir urbanistikos tyrimų centras)

Fig. 2.17. A. and P. Galaunė's house project design, Kaunas, by arch. V. Dubeneckis, around y. 1932 (in: *autc.lt* – Architecture and Urbanism Research Centre)

Stilistiniu naujumu ir netikėta architektūros raiška pasižymi Adelės ir Pauliaus Galaunių namo projektas⁵ Kaune (2.17 pav.), architektas – V. Dubeneckis (apie 1931 m.). Susipažinus su klasikiniam mąstymui atstovaujančia, gana nuosaikius modernaus architektūrinio projektavimo principus reprezentuojančia V. Dubeneckio kūrybos istorija, šis projektas yra stilistiškai išskirtinis architekto sprendimas.

⁵ Nors gyvenaieji pastatai nėra disertacijos tyrimo objektas, tačiau šis neįgyvendintas projektas minimas kaip išskirtinis stilistiškai naujo projektavimo pavyzdys analizuojamo laikotarpio kontekste.

A. ir P. Galaunių muziejuje saugomi du skirtingi grafiniai pastato variantai. Atsižvelgiant į egzistuojančio namo projekto patvirtinimo datą, manoma, kad ir šis nerealizuotas projektas sukurtas panašiu metu, t. y. apie 1932 m. arba anksčiau.

Beata Baranauskienė ir V. Petrulis analizuojamą architektūrinį sprendimą su dominuojančiu trijų aukštų rotundiniu pastato elementu linę priskirti prie įstambiausių Lietuvos modernistinės architektūros darbų ir išvelgia Rusijos konstruktivistų įtaką. Planuose matyti, kad viršutinėje bokštelio dalyje suprojektuotas darbo kabinetas, o virš jo turėjo būti įrengtas eksploatuojamas stogas. Namas kurtas kaip daugiafunkcis objektas – 1 a. be pagalbinių patalpų išdėstytos ir trys erdvios „krautuvės“ su vitrininiais langais (Baranauskienė, Petrulis, „Adelės ir Pauliaus...“).

Atsižvelgdami į tai, kad stilistiniu požiūriu Lietuvos tarpukario architektūra buvo gana konservatyvios raiškos ir atsiliko nuo naujųjų Europos architektūros mokyklų, o visuomenė taip pat nebuvo linkusi pripažinti naujovių, užsakovai pasirinko ir įgyvendino konservatyvesnį Arno Funko 1932 m. sukurtą projektą (2.18 pav.).

2.18 pav. A. ir P. Galaunių namas, Kaunas, arch. A. Funkas, 1932 m.
(iš *autc.lt* – Architektūros ir urbanistikos tyrimų centras)

Fig. 2.18. A. and P. Galaunė's house, Kaunas, by arch. A. Funkas, y. 1932
(in: *autc.lt* – Architecture and Urbanism Research Centre)

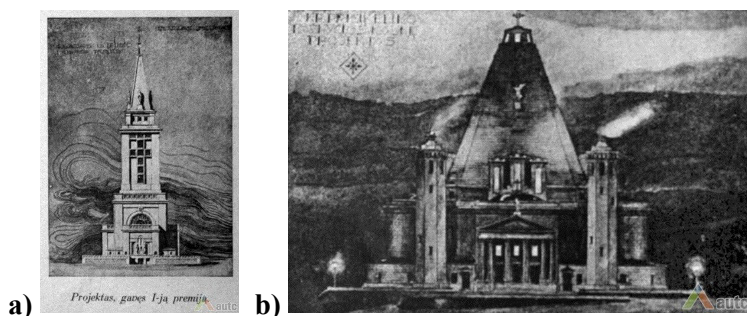
V. Dubeneckio projektuoti pastatai (Kauno meno mokykla, 1922–1923 m.; Vytauto Didžiojo karo muziejus, 1934 m.) ir neįgyvendinti darbai (Šiaulių bankas, VDU ansamblis, A. ir P. Galaunių namas) stilistiškai labai skirtingi. Ankstesnieji projektai įkvėpti renesanso, baroko, klasicizmo architektūros – vėlesniuose darbuose istorinės kartotės nebe tokios ryškios (A. ir P. Galaunių namo projekte jų visai nelieta), atsisakyta puošybos, formos griežtos. Tokia kūrybinė diversifikacija leidžia teigti, kad V. Dubeneckis buvo kūrybiškai lanksti asmenybė, kuriai darė įtaką Vakarų Europoje vyravusios architektūros tendencijos. V. Dubeneckio kūrybos raida vaizdžiai iliustruoja stilistinį Kauno ir visos Lietuvos architektūros kitimą – klasikinės tradicijos ir modernizmo tendencijų jungtį.

XX a. pr. Vilniaus urbanistinį audinį planuota papildyti A. Vivulskio projektuota Švč. Jėzaus Širdies bažnyčia, o Kaune, tik dviem dešimtmečiais vėliau, turėjo iškilti Kristaus Prisikėlimo bažnyčia (toliau – Prisikėlimo bažnyčia). Tai buvo vienas efektingiausių bandymų architektūroje įamžinti ne tiek katalikybės galią, kiek tautos didingumą, valstybingumą, atgimimą, nepriklausomybę ir skatinti tautinę savimonę. Šiam tikslui įgyvendinti pasitelktas architektūrinio konkurso kelias, kurio viena iš sąlygų buvo formuoti „lietuvišką architektūrą“. Kaip rašyta skyriaus pradžioje, bandymų architektūros priemonėmis sukurti paminklų laisvei, tautai, valstybei, didvyriams, taikai būta daug – visoje Europoje ir JAV. Lietuvoje šis siekis reiškėsi „tautinio stiliaus“ interpretacijomis architektūroje.

K. Reisonas buvo architektas – latvis, atvykęs į Lietuvą po Pirmojo pasaulinio karo, nes tėvynėje nepavyko susirasti darbo, o Lietuvoje tokių specialistų tuo metu trūko. K. Reisonas savo pastatams dažnai suteikdavo XIX–XX a. sandūrai būdingas istorizmo formas, naudojo orderinius elementus, frontonus, dekoruotas tarpaukštines juostas (Baužienė 2007a). Didžiąją savo karjeros dalį pradirbęs inžinieriumi-tarnautoju įvairiose valstybės institucijose, K. Reisonas savo kūrybinį poreikį galėjo išreikšti dalyvaudamas įvairiuose architektūrinių projektų konkursuose. Matyt, kitaip nei atlikdamas formalias tarnautojo pareigas, dalyvaudamas konkursuose ir įgyvendindamas privačius užsakymus architektas stengėsi nevaržyti savęs kaip menininkas. Tokią prielaidą galima daryti žvelgiant į iš pirmo žvilgsnio kiek stilistiškai netikėtus pirmuosius Prisikėlimo bažnyčios projekto variantus.

Projekto užduotis buvo pateikta remiantis aiškiu ideologiniu pagrindu: sukurti bažnyčią, kuri taptų tautos atgimimo simboliu ir įkūnytų nepalaužiamą lietuvišką kovos dvasią bei didžiausią tos kovos laimėjimą – Nepriklausomybės atkūrimą (Petrulis, Brazdžionytė „Kristaus Prisikėlimo...“). Visą ideologinę idėjos esmę ir projekto užmojų rimtumą įrodo tai, kad Statybos ir vykdomojo komiteto tarybos ir komiteto garbės pirmininkais tapo Kauno arkivyskupas Jonas Skvireckas bei prezidentas A. Smetona – asmenys, atstovaujantys dviem visais laikais labai svarbiems galios poliams: bažnyčiai ir valstybei. Todėl ir projektas, kuris turėjo būti realizuotas, privalėjo atitikti šią simbiozę ir būti gana reprezentatyvus bei pompastiškas.

Prisikėlimo bažnyčios konkursui K. Reisonas oficialiai buvo pateikęs tris projekto variantus. Pirmasis jų, neįvertintas pirmąja premija, pristatytas 1928 m. (2.19 b) pav.). Pastato formos monumentalios, klasicistinės, griežta simetrija, didingas mastelis, keistas ir proporcingai netikėtas fasado portiko ir už jo esančio stogo tūrio derinys. Visa pastato kompozicija primena aukurą arba kalną, o tai – klasikinė galybės, amžinybės, paslapties alegorija. Simbolizmas lietuviškoje literatūroje susiformavo dar XX a. 2-tro deš. pab., o vėliau simbolis tapo svarbus ir vaizduojamajame mene.

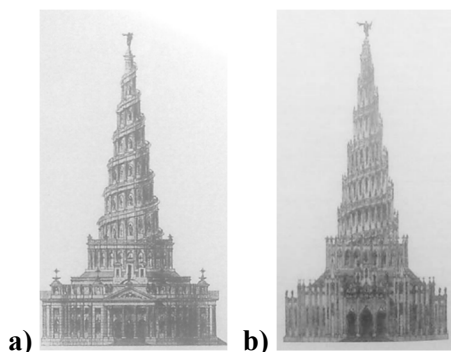

2.19 pav. Prisikėlimo bažnyčios 1928 m. konkurso projektai:

a) arch. J. Krasauskas, I vieta; b) arch. K. Reisonas, III vieta
(iš *autc.lt* – Architektūros ir urbanistikos tyrimų centras)

Fig. 2.19. The Resurrection church 1928 y. competition project designs:

a) by arch. J. Krasauskas; b) by arch. K. Reisonas
(in: *autc.lt* – Architecture and Urbanism Research Centre)

2.20 pav. Prisikėlimo bažnyčios projekto variantai, Kaunas, arch. K. Reisonas, 1930 m.
(iš: *Archiforma* 1999(3): 86)

Fig. 2.20. Resurrection Church project versions, Kaunas, by arch. K. Reisonas, y. 1930
(in: *Archiforma* 1999(3): 86)

Nuo pirmąją premiją laimėjusio Jono Krasausko projekto (2.19 a) pav.) ši idėja skyrėsi tiek savo monumentalumu, tiek emociniu poveikumu. Pirmasis projektas labiau atitinka įprastą šventovės įvaizdį: bokšto proporcijos, visų kitų architektūrinių elementų tarpusavio dermė atrodo neišsišokančiai, o pagrindinį simbolinį krūvį įneša fasade įkomponuota kryžiaus formos anga – tradicinis krikščionybės ženklas. K. Reisono bažnyčia labiau atitinka pastato kaip tautos simbolio, Šventovės, o ne tiesiog bažnyčios idėją. Stiprų emocinį poveikį sudaro monumentalus centrinis tūris ir abipus pavaizduoti rusenantys aukurai, įrengti ant pagrindinės ašies atžvilgiu simetriškai išdėstytų šešiakampių bokštų. K. Reisono

projekte krikščionybės aspektas ne tiek stipriai išreikštas, o tūrinė kompozicija neatitinka klasikinio bažnyčios įvaizdžio.

Projektą vystyti buvo paskirta K. Reisonui. Menotyriniu požiūriu įdomios dar dvi neįgyvendintos neogotikinio stiliaus projekto versijos (2.20 pav.). Kairėje paveikslo dalyje vaizduojamas ant klasicistinės stilistikos pagrindinio pastato tūrio iškeltas spiralinis bokštas, puoštas klasikinėmis kolonomis. Antrojoje matomas projekto variantas, kuriame dominuoja ažūriškesnė, įmantresnė puošyba, neogotikiniai elementai – lietuviškumo to meto architektūroje rodiklis. Abiem atvejais 83 m bažnyčios bokštas smailėjančia spirale kyla į viršų, kurios smaigalyje – Kristaus skulptūra. Įdomu, kad A. Vivulskio projekte bokštas taip pat buvo numatytas 80 m aukščio, o jo viršūnėje taip pat turėjo stovėti Kristaus skulptūra. Tiek A. Vivulskio, tiek K. Reisono projektas pasižymėjo įspūdingu masteliu, turtinga klasikinių (ypač Viduramžių) stilių architektūrine interpretacija, precedento neturinčia stilistine kalba, nors abu projektai buvo planuoti skirtinguose Lietuvos miestuose, kurti kelių dešimtmečių skirtumu, skirtingomis sociopolitinėmis aplinkybėmis. Būtent dėl istoriškai susiklosčiusių kultūrinių ir politinių pokyčių A. Vivulskio bažnyčia buvo kuriama kaip tikėjimo šventovė, o K. Reisono bažnyčia – kaip monumentas tautai.

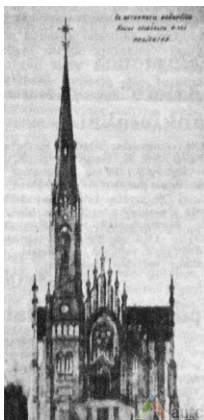

2.21 pav. Prisikėlimo bažnyčia, Kaunas, arch. K. Reisonas (autorės nuotrauka)
Fig. 2.21. The Resurrection Church, Kaunas, by arch. K. Reisonas (image by author)

1930 m. pr. šis projekto variantas buvo patvirtintas tuometinės Statybos inspekcijos prie Vidaus reikalų ministerijos. Tačiau galbūt dėl to, kad 4-to deš. pr. Kauną jau buvo pasiekusios „naujosios architektūros“ (modernusis stilius) tendencijos, kai kurie visuomenės elito atsiliepimai apie šį praeities stilių kartotėmis pagrįstą projektą buvo itin kritiški. Daugeliui meno žmonių projektas kėlė pasipiktinimą. J. Kančienė, nagrinėdama su projektu susijusią dokumentinę medžiagą, teigia, kad Balys Sruoga pastato stilistiką pavadino „virtuviniu stiliumi“, o menotyrininkė Halina Kairiūkštytė-Jacinienė architektą palaikė neprofesionali (Baužienė 2007a). Galiausiai, buvo nuspręsta parengti kitą – modernios stilistikos projektą, laikantis tik klasikinio bazilikos plano – projektą, kurio realizacija, patvirtinta 1933 m., dabar ir matoma (2.21 pav.).

Prisikėlimo bažnyčios projekto istorija atskleidžia ir jos architekto, ir laiko charakterio ypatumus. K. Reisonas vėliau įgyvendino ne vieną svarbesnį objektą, kurių architektūra nepasižymi istoristinėmis architektūros detalėmis, atvirkščiai – autoriui pavyko įsisavinti moderniosios architektūrinio projektavimo esmę, visada vykusiai suderinti proporcijas ir detales. Kitas, tik po daugelio metų įgyvendintas projektas, iš esmės skiriasi: pirmasis atstovauja istoristiniam žanrui, antrasis – tuometinei šiuolaikinės architektūros sampratai. Įdomu, kaip per projekto kaitos prizmę galima stebėti jo architekto kūrybinę metamorfozę.

Istorinių architektūrinio projektavimo principų naudojimas buvo įprastas tuometinėje Lietuvoje – šaltinių duomenimis, daugelio sakralinių pastatų iki XX a. 5-to deš. architektūra atkartojė įvairių stilių bruožus. Neogotikinę raišką mėgo pasitelkti žinomas architektas V. Michnevičius. Neįgyvendintas ir pakeistas panašiu metu (1934 m.) architekto sukurtas Evangelikų reformatų bažnyčios projektas, kuriam taip pat būdinga gotikinių detalių gausa, grakšti, dinaminė charakterį perteikianti bokšto smailė (2.22 pav.).

2.22 pav. Evangelikų reformatų bažnyčios projektas, Kaunas, arch. V. Michnevičius, 1931 m. (iš: „Lietuvos architektūros istorija“, III t.)

Fig. 2.22. The Evangelical Church project design, Kaunas, by arch. V. Michnevičius, y. 1931 (in: „Lietuvos architektūros istorija“, III t.)

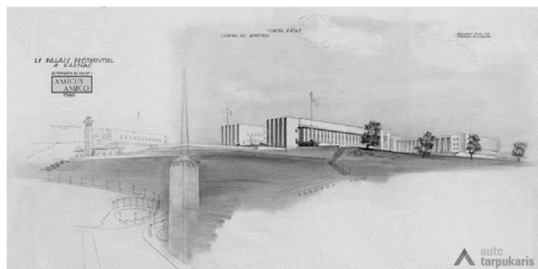
Šio projekto, kaip ir K. Reisono antrojo Prisikėlimo bažnyčios varianto atveju, nutarta neįgyvendinti. Vėliau projektavimo procesas perduotas miesto statybos skyriaus vedėjui K. Reisonui. Jo projektas buvo parengtas 1937 m. ir atitiko modernaus projektavimo principus.

Reikšmingas įvykis architektūros ir valstybės istorijoje – paskutinis toks architektūros užmojis iki prasidedant Antrajam pasauliniam karui – tai grandiozinis Valstybės rūmų, arba Lietuvos Vyriausybės rūmų, idėjinio projekto konkursas.

1939 m. organizuotose varžytuvėse dalis pasiūlymų buvo gauta iš užsienio, o iš viso buvo pateiktas 51 projektas („Valstybės rūmų...“ 1940).

Remiantis išlikusiais dokumentais, manoma, kad konkurse dalyvavo bent trys komandos iš Šveicarijos, architektai iš Niujorko, Vengrijos, Olandijos, Italijos, Slovakijos, Latvijos, Vokietijos ir kt. Apie lietuvių pateiktus darbus žinoma nedaug – minimas tik F. Bielinskio projektas. Žiuri komisijoje be Lietuvos valdžios atstovų bei architektų dalyvavo Švedijos architektų sąjungos atstovas Erik Gunnar Asplund.

Greičiausiai dėl menkos projekto įgyvendinimo tikimybės (gresiančio karo), Lietuvos Vyriausybės rūmų konkursas žymesnių visuomenės reakcijų nepaskatino, tačiau tai – reikšmingas architektūros istorijos įvykis šalies kontekste. Vis dėlto apie jį yra išlikę tik dokumentinės medžiagos fragmentai. Iki šiol aptiktas ir Lietuvos nacionalinio muziejaus rinkinyje saugomas tik šveicarų architekto K. Perlsee projektas kodiniu pavadinimu „Amicus Amico“ (2.23 pav.) (Petrulis „Konkursinis projektas...“). Konkurso sąlygose buvo minimas pageidavimas projektuoti laikantis „klasikinės dvasios“ („Valstybės rūmų statybos...“ 1939) – kartojasi dar XX a. 3-čio deš. pr. susiformavęs supratimas didingumą ir iškilmingumą išreikšti būtent istoristinės architektūros raiškos priemonėmis.

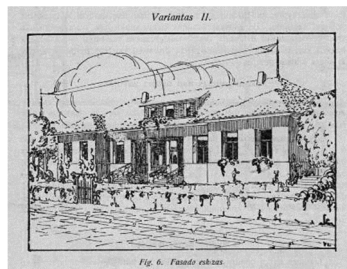
2.23 pav. Lietuvos Vyriausybės rūmų konkurso projektas, Kaunas, arch. K. Perlsee, 1939 m. (iš *autc.lt* – Architektūros ir urbanistikos tyrimų centras)

Fig. 2.23. Lithuanian Government Palace competition design, Kaunas, by arch. K. Perlsee, 1939 (in: *autc.lt* – Architecture and Urbanism Research Centre)

Šio projekto paskelbimas ir viešinimas – tai dar vienas bandymas valstybiniu lygiu kelti tautinę savimonę, diegti moralinius prioritetus, nepasiduoti depresyvioms karo nuojautoms, t. y. formuoti visuomenės požiūrį ir socialines nuotaikas. Projekto idėjos vystymą nutraukė Antrojo pasaulinio karo pradžia.

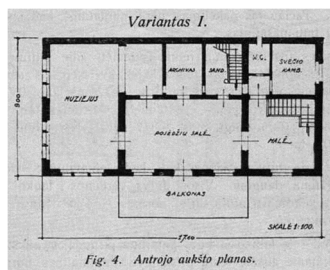
Ideologiškai išskirtinis nerealizuotas Vytauto Landsbergio-Žemkalnio Liaudies namų projektas (2.24 pav., 2.25 pav.). Iš dalies šis darbas buvo įkvėptas XX a. pr. Vakaruose subrandintos filosofinės minties, kad architektūra gali keisti

pasaulį, daryti įtaką visuomenei ir spręsti socialines problemas. Tai – ne tik architektūros, bet ir socialinis projektas, kuriame teorinė, idėjinė dalis išvystyta kur kas daugiau negu pastato architektūros sprendimai. Manoma, kad architektas tai darė sąmoningai, siekdamas šviesti žmones, išryškinti socialinę – žmogiškąją, sutelkiančią, tautinę savimonę ugdančią – architektūros funkciją, taip pat norėdamas atkreipti visuomenės dėmesį į „paprastų žmonių kultūrą“ (Kančienė, Minkevičius 1993: 20).

2.24 pav. Liaudies namų projektas (II var.), fasadas, arch. V. Landsbergis-Žemkalnis, 1928 m. (iš: *epaveldas.lt* – Virtuali elektroninio paveldo sistema)

Fig. 2.24. People's Home project design (2^d vers.), facade, by arch. V. Landsbergis-Žemkalnis, y. 1928 (in: *epaveldas.lt* – Virtual Electronic Heritage System)

2.25 pav. Liaudies namų projektas (I var.), II a. planas, arch. V. Landsbergis-Žemkalnis, 1928 m. (iš: *epaveldas.lt* – Virtuali elektroninio paveldo sistema)

Fig. 2.25. People's Home project design (1st vers.), 2^d floor layout, by arch. V. Landsbergis-Žemkalnis, y. 1928 (in: *epaveldas.lt* – Virtual Electronic Heritage System)

Šio projekto esmę V. Landsbergis-Žemkalnis nuosekliai išdėstė mokslo žurnale „Technika“ (1928, Nr. 1). Čia pateikti ir keli galimi architektūros sprendimo variantai, pabrėžiant estetikos svarbą kultūriniam žmogaus formavimuisi. Tai turėjo būti daugiafunkcis pastatas, skirtas visuomeniniams kultūriniais, švietėjiesiems renginiams: koncertams, paskaitoms, konferencijoms, kinui, teatrui. Svarstyta galimybė įrengti ir vaikų darželį, sodą, daržą ir t. t. Projektuojant remtasi

pedagoginiais Maria Montessori metodais. Autorius tikėjo, kad „Liaudies namai taps charakteringu amžiaus reiškiniu“, statomu ne vienam dešimtmečiui. „Ateinančios kartos juos matys ir priims kaip mūsų joms paliktą paminklą, kuriame pasireiškė visas kultūrinis šito laiko Lietuvos palikimo lygis <...>“, kaip „architektūrinės kultūros rodiklis“ (Landsbergis-Žemkalnis 1928).

Liaudies namų architektūra – nerepresentacinė, nepompastiška, kaip tai buvo įprasta bankų ar valstybinių įstaigų architektūrai, sukurta taip, tarsi nesistengiant įkūnyti ir atspindėti to, kas buvo dėstoma aiškinamojoje dalyje. Tai – tradicinės lietuviškos kaimo architektūros principais pagrįsta raida. Čia vyrauja funkcionalumas ir paprastumas – netgi kuklumas. Šis faktas kiek disonuoja su anksčiau analizuotomis ideologizuotomis to laiko architektūros tradicijomis: tautinės, vienijančias idėjas išreikšti didingomis formomis, svarbiais simboliais. Tačiau toks nuosaikumas tampa suprantamas žiūrint į visą V. Landsbergio-Žemkalnio kūrybos istoriją: išskyrus porą pirmųjų bandymų, šiam architektui visada buvo būdingas nuosaikumas ir modernus požiūris į architektūros kalbą.

Šis projektas svarbus kaip vienas iš nedaugelio ryškesnių pavyzdžių, kai architektūros priemonėmis bandoma skleisti socialinį turinį ir tai daroma be jokios akivaizdžios politinės potekstės.

Konkrečios projekto neįgyvendinimo aplinkybės nežinomos. XX a. 3-čiame deš. V. Landsbergis-Žemkalnis buvo Lietuvoje bepradedantis įsitvirtinti, menkai žinomas architektas, todėl jo įtakos galimybės, ko gero, buvo ganėtinai ribotos. Darytina prielaida, kad kuklus projektas tiesiog nesulaukė pakankamo politinio ar privačių asmenų susidomėjimo.

Be svarbių reprezentacinių projektų kurta ir kitos paskirties pastatų. Šiaulių kraštotyros draugijos ir miesto savivaldybės užsakymu K. Reisonas Aušros al. projektavo biblioteką ir muziejų. (2.26 pav.).

2.26 pav. Šiaulių muziejaus ir bibliotekos rūmai, arch. K. Reisonas, 1931 m.

(iš: *modernizmas.fotomuziejus.lt* – Šiaulių „Aušros“ muziejus)

Fig. 2.26. Šiauliai museum and library project design, by arch. K. Reisonas, y. 1931

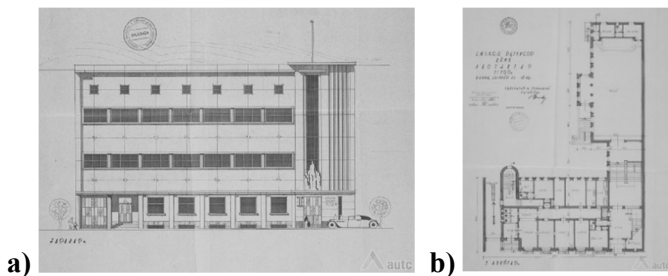
(in: *modernizmas.fotomuziejus.lt* – Šiauliai Museum „Aušra“)

Šiuo projektu modernią architektūrą autorius siekė suderinti su liaudiškomis detalėmis: įgilinta fasado dalis (įėjimas) yra puošiaama drožinėtos kolonos stilizacija, todėl asocijuojasi su lietuviško gyvenamojo namo „gonkomis“; tautinės juostos motyvus primena vertikalaus laiptinės lango grafika. Kairės pagrindinio fasado pusės nišoje įkomponuota skulptūra – neaišku, kas konkrečiai joje pavaizduota, tačiau, žinant to meto tendencijas, tai galėtų būti kuri nors iš istorinių, Lietuvai svarbių asmenybių ar lietuvių liaudies mitologinių veikėjų. Kitų ryškesnių puošybos akcentų nėra daug – jie nedominuoja. Pastato forma – aiški, atsisakoma neoklasicistiniams pastatams būdingos fasadų simetrijos. Tarpaukštinės juostos, vedamos abipus antrojo aukšto langų, sudaro aiškią aliuziją į fasadų horizontalumą.

Pastato piešinyje matomas autoriaus siekis įgyvendinti moderniosios architektūros principus, tačiau vis dar galima atsekti kai kurių klasikinių elementų: tai langų apvadai, gana masyvus karnizas, ankstesniems architektūros stiliams būdingas skulptūros įkomponavimo fasaduose būdas, dekoratyvi vaza ant pjedestalo (sąsaja su antikiniu menu). Galima teigti, kad „Aušros“ muziejaus ir bibliotekos projektas – tai vienas iš stilistinę takoskyrą žyminčių architekto darbų.

1931 m. statybas rengtasi pradėti, tačiau, pasikeitus savivaldybės sudėčiai, pirmenybė suteikta naujos mokyklos statybai – K. Reisono muziejaus ir bibliotekos projektas liko neįgyvendintas.

Motinos ir vaiko muziejaus Kaune projektas sukurtas 1938 m. (arch. Jonas Kova-Kovalskis) (2.27 pav.). Tai dar vienas pavyzdys, kaip „naujieji modernizmo principai, panašiai kaip ir tautinio stiliaus atveju, savo radikaliausia forma rasdavosi neįgyvendintais projektais“ (Petrulis iš Bertašiūtė ir kt. 2015: 113).

2.27 pav. Motinos ir vaiko muziejaus projektas, Kaunas, arch. J. Kovalskis, 1938 m.: a) fasadas; b) planas, (iš: Bertašiūtė ir kt. 2015: 113)

Fig. 2.27. Mother and Child museum project design, Kaunas, by arch. J. Kovalskis, y. 1938: a) front elevation; b) floor layout (in: Bertašiūtė *et al.* 2015: 113)

1938 m. muziejų administruojanti organizacija paskelbė muziejaus ir sąjungos patalpų projekto konkursą, kurį laimėjo prieš kelerius metus Prancūzijoje mokslus baigęs architektas J. Kovalskis-Kova. Išlikusi ikonografinė medžiaga

rodo, kad tai galėjo būti vienas moderniausių Kauno pastatų, atspindinčių naują architektūrinės raiškos sampratą. Fasadų piešiniuose ryškios horizontalios langų juostos, tolygus architektūros elementų ritmas, minimalistinė grafika. V. Petrulis šį projektą vadina grynojo tarptautinio modernizmo estetikos pavyzdžiu su tam tikromis architektūros tautiškumo apraiškomis: „Fasado plokščių jungtis projekte puošė simboliškos vaikiškų žaislų figūrėlės – arkliukai ir paukšteliai. Dekoratyvumo nestokojo ir pagrindinis įėjimas, papuoštas motinos ir vaikų skulptūra. <...> šis projektas akivaizdžiai orientavosi į grynąją tarptautinio modernizmo estetiką“ (Petrulis, „Motinos ir vaiko muziejaus...“). Palyginti su tuo metu modernia K. Reisono „Aušros“ muziejaus ir bibliotekos pastato architektūra, J. Kovalskio darbas atrodo stilistiškai pažangesnis. Įtakos tam turėjo autoriaus akademinis pasirengimas – po daugiau nei šimtmečio pertraukos tiesioginė vakarietiškosios architektūros mokyklos įtaka ėmė skverbtis ir į Lietuvą.

Neįgyvendintų projektų nuo 1906 m. iki 1945 m. būta kur kas daugiau: istorizmo elementų gausa pasižymintis V. Lansbergio-Žemkalnio Mažeikių bažnyčios projekto variantas, Liaudies namai Kaune (1928 m.), Kauno kūno kultūros rūmų I variantas (1931 m.); modernios raiškos Ligonijų kasos Kaune (1933 m.), Marijos Pečkauskaitės gimnazija Kaune (1934 m.), prozektoriumas Kaune (1939 m.), konservatorija Kaune (1938 m.), Operos ir baleto teatras Vilniuje (1941 m.), taip pat liko neįgyvendinti Marijos Pečkauskaitės gimnazijos, „Ford“ automobilių surinkimo cecho, prozektoriumo Kaune, elektros stoties Rėkyvoje projektai. Nepastatytas ir klasikines formas kartojantis istoristinis L. Rito daugiabutis Laisvės alėjoje (1933 m.); funkcionalūs, santūrios estetikos B. Elsbergo suprojektuoti miesto savivaldybės ugniagesių namai Telšiuose (1940 m.); B. Moldavskio eklektiškos architektūros elektros stoties priestatas Kaune (1940 m.) ir kt. Nerealizuotų projektų architektūros raiškos įvairovė atspindi tarpukario Lietuvos kultūrinės ir estetiškos transformacijas: nuo istoristinės raiškos pereita prie modernistinės tendencijas puoselėjančios kūrybos.

2.3. Sovietinio režimo metai Lietuvoje

1940 m. Sovietų Sąjunga pirmą kartą okupavo Lietuvą, o 1944 m. okupacija lėmė kelius dešimtmečius trukusį sovietinį totalitarinį režimą. 1945 m., pasibaigus Antaramajam pasauliniam karui, Lietuvoje ir pasaulyje svarbiausiu valstybiniu tikslu tapo karo pasekmių likvidavimas; technologijų vystymasis lėmė greitai surenkamų konstrukcijų atsiradimą ir populiarumą, masinę architektūrą.

Sovietinio totalitarizmo periodo ribas Lietuvoje žymi du istoriniai įvykiai:

- 1940 m. įkurta Lietuvos TSR;
- 1990 m. atkura nepriklausomybė (Antroji Respublika).

Sovietų Sąjungoje, į kurios sudėtį nuo 1940 m. įėjo Lietuva, veikė sovietinis totalitarinis režimas – išskyrus 1941–1944 m., kai Lietuva buvo okupuota Vokietijos. Lietuvoje, kaip ir likusioje TSRS, įvesta *socialistinė* ideologija, kurios kraštutinė forma buvo komunizmas. Komunistinė ideologija formaliai teigė demokratinę santvarką, klasinę lygybę ir meno priklausymą liaudžiai, tačiau menas buvo reguliuojamas, kad tarnautų ideologijai, vyravo vienpartinė diktatūra, didelė socialinė-ekonominė atskirtis tarp eilinių piliečių ir su valdžios elitu susijusių asmenų. Oficialia ir vienintele meno kryptimi Josifo Stalino (rus. Иосиф Сталин) valdymo metais (1927–1953 m.) buvo *socrealizmas*.

Tam tikrą laiką socialistinis realizmas, kaip vienintelė meninės raiškos forma, reiškėsi ne tik architektūroje, bet ir kitose meno šakose: dailėje, literatūroje, muzikoje ir kt. Socrealizmo kūrybos metodas dailėje rėmėsi XIX a. rusų realistinės dailės pavyzdžiais, tikroviškai vaizduojančiais valstybei svarbius asmenis, įvykius ir „tipiškus“ gyvenimo reiškinius (Gregotavičienė „Dailė stalinizmo...“).

50 m. šalies okupacijos laikotarpis formaliai laikomas kultūriškai ir politiškai vientisu etapu, tačiau kultūrinė-politinė raida buvo nevienalytė ne tik skirtingais šio periodo tarpsniais, bet ir skirtingose Sovietų Sąjungos respublikose. Šaltiniuose (Drėmaitė, Petrulis, Tutlytė 2012; Jakaitis 2013 ir kt.) yra nusistovėjęs sovietinio periodo skirstymas į tris politiškai skirtingus laikotarpius, kurie turėjo įtakos ir architektūros raidai:

- represinį *stalininį* laikotarpį (1940–1953 m.);
- *chruščiovinį* permainų laikotarpį (1953–1964 m.);
- *brežnevinį* sąstingio laikotarpį (7–9-tas deš.).

Konkrečios šalies sociopolitinė, kultūrinė situacija priklausė ir nuo vietos valdžios lankstumo bei jos geografinės padėties Vakarų valstybių atžvilgiu.

Lietuvoje sovietų valdžia iš karto ėmė taikyti lietuvių tautinį identitetą griauinančias priemones – tai istorinės atminties sovietizavimo politiką ir tautinę-kalbinių asimiliaciją (Streikus 2007). Architektūroje tai reiškėsi importuojant ir įtvirtinant specialistus iš kitų Sąjungos šalių, modernistinių krypčių neigimu. Ši santvarka lėmė, kad vieninteliu architektūros užsakovu galėjo būti valstybės institucijos.

1940 m. Kaune tebesitęsė tarpukariu Lietuvoje susiformavusi architektūros tradicija, besireiškianti „naujojo stiliaus“ interpretacijomis. 1941 m. universiteto akių ir ausų klinikos Kaune projektą pateikė Algirdas Mošinskis (2.28 pav.).

Tai keturių aukštų pastatas su rūsio, kurio turinę kompoziciją sudarė pagrindinis pailgas stačiakampis korpusas, statmenai įkirstas į „U“ formos plano pastato tūrį. Ligoninės planas – koridorinio tipo, simetriškas, tik dešiniojo korpuso išorinis kampas buvo pabrėžtinai užapvalintas. Bendras patekimas į ligoninę komponuotas pagrindinio fasado centre. Ligoninės personalui suprojektuotos dvi įėjigos per kiemo fasadus.

2.28 pav. Universiteto akių ir ausų klinikos projektas, Kaunas, arch. A. Mošinskis, 1941 m. (iš: *Archiforma* 2000 (3): 107)

Fig. 2.28. University Eye and Ear clinic project design, Kaunas, by arch. A. Mošinskis, y. 1941 (in: *Archiforma* 2000 (3): 107)

Ligoninės išorė atspindi „naujojo stiliaus“ gaires: ritmiškumą, horizontalumą, paprastumą. Visą pastatą juosia rustuotas cokolis, ilgojo korpuso fasadą paryškina nežymi iškyša, viršuje akcentuota horizontalia trauka. Status dvišlaitis stogas nužymėtas siauru karnizu. Išsiskiria pagrindinio fasado pirmasis aukštas, kurio sienos rustuotos, o tarplangius pabrėžia piliastrai. Gatvės fasado akcentas – pagrindinis įėjimas, dengtas gaubtu stogeliu, paremtu kolonomis.

A. Mošinskio projektas – vienas iš brandesnių tarpukario Kauno modernistinės architektūros pavyzdžių. Jis liko neįgyvendintas dėl Antrojo pasaulinio karo nulemtų aplinkybių.

Iki 1940 m. Lietuvoje laisvai brendusi vakarietiška architektūros mintis buvo nutraukta ir keliems dešimtmečiams oficialiai pakeista *socrealizmo* (kitai – *istoristinė, stalinistinė* architektūra, *Stalino ampyras*) represinės architektūros propaganda. Stalininei architektūrai būdinga neoklasicizmo estetika nėra unikalūs reiškinys. XX a. 4-tame deš. panaši architektūrinė raiška būdinga daugeliui pasaulio šalių. M. Drėmaitė pabrėžia, jog „nieko bendra su socializmu neturinčiose valstybėse tai buvo natūrali modernizuotos klasikos alternatyva modernizmui. Tačiau totalitarinėse valstybėse (Vokietijoje, Italijoje ir ypač SSRS) toks reprezentatyvus ir monumentalus stilius tapo vyraujantis. Pokario Lietuvą pasiekė ne ankstyvoji, o antroji, pokarinė, socrealizmo, naujai įvardyto „sovietiniu Pergalės stiliumi“, architektūros banga“ (Drėmaitė „Architektūros sovietizavimas...“). Lietuvoje 1950–1955 m. įtvirtinta naujoji stilistinė programa.

Kaip teigė V. Petrulis, ideologinė propaganda Lietuvos architektūroje reiškėsi gana paviršutiniškai: per spaudą, literatūrą, parodas, geriausių projektų, jaunųjų architektų konkursus. Daugelyje realių pastatų ir ypač neįgyvendintuose darbuose atsispindėjo kitoks architektūros ir ideologijos santykis. Pavyzdžiui, Kazimiero Šešelgio „tipinio klubo apylinkė“ projektas (2.29 pav.) pateiktas 1947 m., o pas-

tato tūrinė-erdvinė kompozicija, parinktos medžiagos artimos etninei lietuvių architektūrai. Projektas neįgyvendintas, tačiau tokie atvejai išreiškė architektūros elito poziciją (Petrulis *iš* Drėmaitė, Petrulis, Tutlytė 2012: 26, 28).

2.29 pav. Tipinis klubo apylinkei projektas, arch. K. Šešelgis, 1947 m.
(iš: Drėmaitė, Petrulis, Tutlytė 2012: 29)

Fig. 2.29. Typical club design, Kaunas, by arch. K. Šešelgis, y. 1947
(in: Drėmaitė, Petrulis, Tutlytė 2012: 29)

Darytina prielaida, kad projektas galėjo netenkinti tuometinių politiškai-ideologiškai suformuotų estetinių nuostatų, dėl to vėliau jo realizacijos buvo atsisakyta.

Sovietinės okupacijos metais susikaupusių neįgyvendintų projektų fiksuojama daugiau nei bet kuriuo kitu istoriniu periodu. Tarp nerealizuotų architektų idėjų būta meniniu atžvilgiu vertingų, tuometiniame sociokultūriniame kontekste stilistiškai netikėtų projektų. Pagrindinės projektų neįgyvendinimo priežastys – ekonominės, politinės-ideologinės.

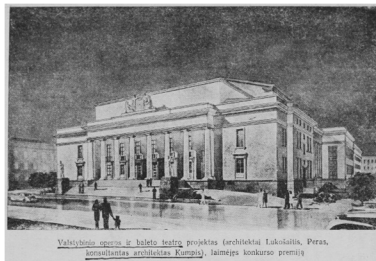
Keliolika metų po karo Lietuvoje vyko atstatymo darbai. Didžiausias dėmesys koncentruotas į greitą ir pigią gyvenamosios paskirties pastatų statybą. Ateistinė filosofija lėmė, kad nebuvo naujų sakralinių pastatų projektų.

1945–1950 m. naujai projektuojama buvo palyginti mažai (Mikučianis 2001: 55) ir daugiausiai urbanistiniu lygiu, o pagrindinės pajėgos sutelktos griuvėsių tvarkymo, atstatymo darbams. Sostinėje Vilniuje šiam darbui vadovavo tuo metu naujai paskirtas iš Rusijos atvykęs miesto vyriausiasis architektas leningradietis Vladislovas Mikučianis (šiam poste buvo iki 1963 m.), pakeitęs iki tol pareigas ėjusį ir karo metu emigravusį V. Landsbergį-Žemkalnį. V. Mikučiano teigimu, 1945–1946 m. jo „su Kumpiu (architektu Jonu Kumpiu, rus. Ян Кумпикевич – aut. past.) pastangos parsikviesti Kauno architektus dirbti į Vilnių nedavė jokių teigiamų rezultatų“ (Mikučianis 2001: 79–80), todėl buvo pakviesti kolegos iš Maskvos ir Leningrado (dabar – Sankt Peterburgas), vėliau Komunalinio ūkio projektavimo instituto bei Architektūros ir projektavimo dirbtuvės kolektyvus papildė architektai iš Odesos, kitų kaimyninių šalių.

Apie 1946 m. Vilniuje, Jogailos g., buvo atliekamas Rusų dramos teatro (buv. „Helios“ kino teatras) rekonstrukcijos projektas (arch. Jeržis Kobzakovskis,

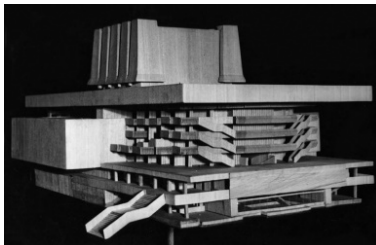
lenk. Jerzy Kobzowski). Nors buvo rengiamasi pradėti statybos darbus, vyriausiajam Vilniaus miesto architektui V. Mikučianiui nepatvirtinus projekto dėl „labai žemo profesinio lygio“, jis nebuvo įgyvendintas. Teatras pastatytas pagal paties V. Mikučiano projektą ir veikė iki 1987 m., 1983 m. vėl buvo inicijuoti teatro rekonstravimo projekto darbai, kuriems vadovavo Jonas Anuškevičius (Mikučianis 2001: 83). Pastarasis darbas, prie kurio autoriai dirbo apie dešimtį metų, taip pat nebuvo įgyvendintas.

Remiantis V. Mikučiano liudijimu, dabar matomas Salomėjos Nėries mokyklos priestatas Vilniaus ir Dominikonų g. sankirtoje – taip pat pastatytas ne pagal pirminį autorių sumanymą. Pirmasis Levo Kazarinskio (rus. Лев Казаринский) projektas parengtas laikantis istorinio užstatymo linijų. Toks sprendimas buvo suderintas ir patvirtintas, pradėti kloti pamatai. Vykdomojo komiteto pirmininkui J. Vildžiūnui, atvykusiam į statybų vietą, nepatiko, kad Vilniaus g. liko per daug užspausta, siaura, ir projekto vykdymo darbai sustabdyti. Sprendimą teko keisti ir priestatą atitraukti per aštuonis metrus nuo raudonosios gatvės linijos (Mikučianis 2001: 93).

2.30 pav. Valstybinio operos ir baleto teatro konkurso projektas (I vieta), Vilnius, arch. A. Lukošaitis, J. Peras, 1950 m. (iš: *mmcentras.lt* – MO muziejus)

Fig. 2.30. State Opera and Ballet Theater competition design (1st prize), Vilnius, by arch. A. Lukošaitis, J. Peras, y. 1950 (in: *mmcentras.lt* – MO Museum)

2.31 pav. Valstybinio operos ir baleto teatro maketas, Vilnius, arch. N. Bučiūtė, 1974 m. (iš: *archfondas.lt* – Architektūros fondas)

Fig. 2.31. State Opera and Ballet Theater model, Vilnius, by arch. N. Bučiūtė, y. 1974 (in: *archfondas.lt* – Architectural Foundation)

Iki 6-to deš. pab. vyraujančiu architektūros žanru buvo visuomeniniai pastatai, o vienu iš valstybinių statybų prioritetų – kultūrinės paskirties objektai. 1950 m. paskelbtas Operos ir baleto teatro Neries krantinėje projekto konkursas (Drėmaitė „Pastatų hierarchija...“). Lietuvos centriniam valstybės archyve išlikęs Adolfo Lukošaičio ir Jokūbo Pero projektas (2.30 pav.) – tipiškas to laiko artefaktas, neturintis nieko bendro su 1974 m. N. Bučiūtės sukurtu iki šiol matomu modernios architektūros pastatu (2.31 pav.).

XX a. vid. suprojektuotas pastatas – neišskirtinis šio laikotarpio neoklasicistinės architektūros pavyzdys su jai būdingais bruožais: simetrinės kompozicijos turis su portalu, klasikiniai dekoruoti elementai, klasikinių proporcijų langų rikiuotės. Pagrindiniu puošybos akcentu turėjo tapti skulptūrinė kompozicija, įkomponuota virš portalo karnizo, ties įeiga į pastatą. Neįgyvendintas projektas ypatinga menine kokybe nepasižymėjo. Šis darbas atspindi stalinistinio režimo propaguotą reprezentacinę neoklasicistinę architektūros tendencijas.

V. Mikučianis kaip šio projekto neįgyvendinimo priežastį mini sklypo keitimo klausimą (Mikučianis 1997: 77).

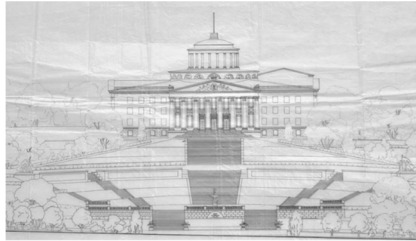
1974 m. pagal N. Bučiūtės projektą pastatyto teatro architektūra radikaliai skiriasi nuo kolegų pasiūlyto varianto. Projekte matomos skandinavijos architektūros mokyklos įtakos, tęsiamos ir architektūros nacionalinio savitumo išraiškos paieškos. Pabrėžtina, kad architektūrinį konkursą N. Bučiūtė laimėjo 1960 m. – vos dešimtmečiu vėliau, o projektas tik 1968 m. detalizuotas (Rusekaitė, Markejevaitė 2014). Operos ir baleto teatro rūmai Vilniuje – simbolinis 8-to deš. architektūros pastatas, kuriame itin aiškiai atsispindi architektūros kryptių kaita.

Įmantrios architektūros pavyzdys – Kultūros rūmų ant Vilniaus Tauro kalno bei kalvos sutvarkymo projektas (2.32 pav.). Gali būti, jog tai – vienas iš kartotinio projekto pritaikymo variantų, kurį, A. Mikučiano duomenimis, atliko Algirdas Jasinskas. Brėžinyje atsiveria vaizdas nuo Pamėnkalnio g. pusės. Nors ši architektūros vizija nerealizuota, vėliau pastatyti Profsąjungų rūmai savo architektūros sprendimais iš principo nesiskiria nuo pirminės idėjos. Daugiau pokyčių atsirado aplinkotvarkos projekte: kita kryptimi orientuoti pagrindiniai laiptai, atraminė siena, suformuota kalno papėdėje, nėra tokia reprezentatyvi, nedekoruota; iš esmės skiriasi šlaito plokštumų formavimo schema.

V. Mikučiano teigimu, XX a. vid. Tauro kalnui buvo skiriama daug miesto statytojų dėmesio kaip vienam pagrindinių atsvaros taškų, formuojančių „naująjį visuomeninį centrą kairiajame Neries krante“ (Mikučianis 2011: 103). Pirmiausiai siūlyta ant Tauro kalno statyti operos ir baleto teatrą su Pergalės paminklų kalvos viršūnėje, tačiau šis projektas neįgyvendintas.

Vėliau dėl laiko ir lėšų stokos buvo pastatytas kartotinės architektūros pastatas, pasižymintis socrealizmui būdinga neoklasicistine kompozicija. Palyginti su

ankstesniu ju A. Jasinskio projektu, iki XXI a. išlikęs pastatas beveik nedekoruotas (pašalintos kolonų ir piliastų bazės, kapiteliai, supaprastinti vainikuojantys karnizai (Mikučianis 2011: 105), atlikti kiti išorės ir vidaus keitimai.

2.32 pav. Kultūros rūmai ant Tauro kalno, Vilnius, kartotinis projektas, pritaikytas arch. A. Jasinsko, 1958 m.

(iš: *archyvai.lt* – Lietuvos vyriausiojo archyvaro tarnyba)

Fig. 2.32. Palace of Culture on Tauras hill, Vilnius, typical project design, adapted by arch. A. Jasinskis, y. 1958

(in: *archyvai.lt* – Office of the Chief Archivist of Lithuania)

2.33 pav. Kauno srities centrinio stadiono projektas, baigiamasis darbas, stud. L. Buragaitė, 1951 m. (iš *autc.lt* – Architektūros ir urbanistikos tyrimų centras)

Fig. 2.33. Central stadium of Kaunas county, final project, stud. L. Buragaitė, y. 1951 (in: *autc.lt* – Architecture and Urbanism Research Centre)

Kauno srities centrinio stadiono projektas, nors atliktas kaip baigiamasis puikiai įvertintas studentės Liudos Buragaitės darbas (2.33 pav.) (vadovas – Feliksas Bielinskis), įdomus tuo, kad būta siūlymų jį įgyvendinti Nemuno saloje. V. Petrulis daro prielaidą, kad „įgyvendinus čia pateikiamą ar kokį nors kitą panašaus pobūdžio projektą, kartu su iš dalies pastatytu „Pergalės“ fabriko daugiabučių gyvenamųjų namų kvartalu galėjo būti sukurtas vienas iš didžiausių ir įspūdingiausių šios epochos architektūrinių kompleksų Lietuvoje“ (Petrulis „Kauno srities...“).

Sporto paskirties pastatų projektai nagrinėjamu laikotarpiu taip pat buvo atsidūrę valstybės prioritetų sąrašė. Būtent tipologija projektą išskyrė iš kitų visuomeninių socrealizmo architektūros stiliistikos pastatų ir leido autorei priimti kiek

neįprastus kūrybinius bei kompozicinius sprendimus. Ovalaus perimetro, didelės apimties, išraiškingos architektūros objektas, dekoruotas pseudoantikinėmis skulptūromis, turėjo tiesioginę sąsają su antikiniu amfiteatru. Šiame darbe atsispindi tuometinės Lietuvos architektūros mokyklos meninės orientacijos.

Iki 7-to deš. pr. susikaupė ne vienas nerealizuotas Vilniaus Senamiesčio ir Naujamiesčio zonos performavimo urbanistinis projektas (siekis dabartinę J. Basanavičiaus ir Vokiečių g. paversti plačiais prospektais), taip pat žinomi keli Vingio parko, dalies Panerio, Tauro kalno kraštovaizdžio planavimo sprendimai (Mikučianis 2001: 94–97, 102–103).

Nors *socrealizmo* architektūra buvo priverstinė, M. Drėmaitė šiame stiliuje išvelgė prieškario ir pokario architektūros tęstinumą, motyvuodama tuo, kad nusaiki akademinio istorizmo forma reiškėsi ir modernizuotame tarpukario klasicizme, todėl „daugelis Lietuvos architektų pokariu galėjo projektuoti remdamiesi savo prieškariniu išsilavinimu ir patirtimi“ – ypač Kauno architektai (Drėmaitė, Petrulis, Tutlytė 2012: 61).

1955 m., pasikeitus Sovietų Sąjungos vadovui, juo tapo Nikita Chruščiovas (rus. Никита Хрущев), įtempta politinė atmosfera šalyje atlėjo, tačiau statybų politikos kryptis liko ta pati: orientuotasi į greitą gyvenamosios paskirties, pramonės objektų projektavimą ir realizavimą, propaguota tipizacija ir unifikacija statyboje bei architektūroje. Kita vertus, ideologinis spaudimas architektūroje prarado ankstesnę reikšmę, keitėsi ir oficiali architektūros estetikos samprata. Pagrindiniai laikotarpio bruožai:

- socrealizmo kritika – nesaikingumų architektūroje atsisakymas, socialistinis modernizmas;
- būsto statybos racionalizavimas, standartizacija, unifikacija, industrializacija;
- viešos architektūros kritikos galimybė;
- fragmentinė Vakarų architektūros minties sklaida ir jos kritika;
- didesnės išvykimo į užsienį galimybės;
- biurokratinio mechanizmo suvešėjimas ir neveiksmingumas.

Vakarų Europoje 6-tame deš. ėmė reikštis modernistinės filosofijos kritika ir formavosi naujas požiūris į architektūros estetiką. Tuo metu Sovietų Sąjungoje vyko perėjimas iš *socrealizmo* į sovietinei ideologijai pritaikytą utilitaraus modernizmo interpretaciją. Ši kaita prasidėjo nuo anksčiau parengtų projektų koregavimo, puošybos elementų kiekio mažinimo (Drėmaitė „Vaduojantis iš stalinizmo...“). Vienas iš pavyzdžių – Respublikinė biblioteka (arch. Viktoras Anikinas, 1952–1954 m.), kurios projektas buvo realizuotas su keitimais 1963 m. (2.34 pav.). Architekto parengtame projekte buvo gausu socrealizmo architektūros dekoru elementų, lipdinių, vaizduojančių sovietinius simbolius ir ideologus.

Pasikeitus valdžiai ir užsitęsęs statybos darbams bibliotekos dekoru buvo visiškai atsisakyta. Pereinamasis laikotarpis iš socrealizmo į modernizmą aiškiai pastebimas ir interjere.

2.34 pav. Respublikinės bibliotekos fasado projektas, arch. V. Anikinas, 1952–1954 m.
(iš: *mmcentras.lt* – MO muziejus)

Fig. 2.34. Republican library façade design, by arch. V. Anikin, y. 1952–1954
(in: *mmcentras.lt* – MO Museum)

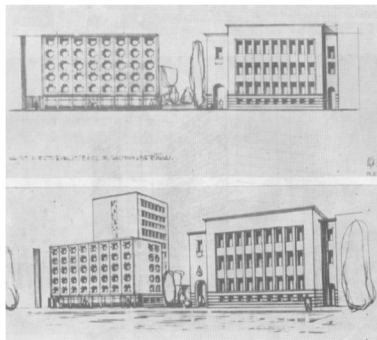
Pabrėžtina, jog industrializuojant architektūrą daugelį pastatų siekta statyti pagal tipinius projektus, tačiau administraciniai svarbiausių valdžios įstaigų ir kultūros objektai pasižymėjo išskirtinumu – jiems buvo sudaromi individualūs projektai.

E. Gūzas šio laikotarpio architektūros etapą vadina „žurnaliniu modernizmu“ (Gūzas iš Vaitys 2007: 8), nes tik nedidelė dalis lietuvių architektų turėjo galimybę Vakaruose vykstančius pokyčius pamatyti savo akimis – daugelis idėjų sėmėsi iš profesinės užsienio spaudos. Prieškario modernizmą architektų darbuose ėmė keisti laisvesnis formos ir išraiškos traktavimas – tapo populiarios Louis Kahn, Alvar Aalto, James Stirling ir kt., skandinavų, japonų, architektūros meistrų idėjų kartotės. Įkvėpimo šaltiniu išliko tarpukario Kauno architektūra.

XX a. vid. Lietuvoje radosi stilistiškai modernių projektų. M. Drėmaitė 1959 m. įvardija kaip „modernizmo startą“ Lietuvoje, siedama šią datą su kavinės „Neringa“ projektu (Drėmaitė „1959-ieji – Modernizmo startas“). 1959 m. pagerėjo architektūros sklaida – reguliariai pradėtas leisti žurnalas „Statyba ir architektūra“. 1959 m. iš Australijos repatrijavęs ir V. Landsbergis-Žemkalnis. Pasinaudodamas realia gyvenimo Vakaruose patirtimi, architektas turėjo galimybę tapti vakarietiškosios architektūrinės kultūros Lietuvoje skleidejais. Pirmasis reikšmingesnis darbas – neįgyvendintas Kauno centrinės viešosios bibliotekos saugyklos projektas, parengtas taip pat 1959 m. (2.35 pav.).

Studijos apie V. Landsbergį-Žemkalinį autoriai pabrėžia estetinės pastato kokybės ir progresyvumo aspektą: „Taupiai, santūriai saugyklos kompozicijai užteko vienut vieno originalaus, meistriškai panaudoto langų motyvo, kad ji persuktų pavojingas vidutinybės pakopas ir rastųsi nauja meninė kokybė, bylojanti

modernia, šiuolaikiška, bet kartu lietuviška kalba. Atrodytų, paprasta, bet tai padaryti yra labai sunku“ (Kančienė, Minkevičius 1993: 60). Tuo metu panašios apimties ir kompozicinės struktūros naujų visuomeninių pastatų kompleksų Lietuvoje buvo reta. Galbūt per skambu šią architektūrinę raišką vadinti avangardu, tačiau tuometiniame kontekste ji atrodė naujai ir netikėtai. Saugykla turėjo stovėti greta bibliotekos, esančios centrinio naujamiesčio rajono itin reprezentatyvioje vietoje – Donelaičio ir Lydos g. susikirtime. Buvo numatytas masyvus, dviejų tūrinių „T“ raidės plano pastatas. Iš dviejų architektūros dėmenų – saugyklos ir administracinių bei klientų aptarnavimo patalpų – susidedanti erdvinė kompozicija padėjo išlaikyti susiklosčiusį neaukštą Donelaičio g. užstatymą. Šešiaaukščio saugyklos korpuso fasadai – aiškūs ir lygūs, tik tarplangiai suskaidyti vertikaliomis juostomis. Saugyklos langai neįprastos – kvadrato nusklembtais kampais – formos. Susidarė įdomus aštuonkampių ir šešiakampių langų ritmas. Dėl savitos langų formos, jų modifikacijos ir išdėstymo pastato fasadai atrodė išraiškingesni.

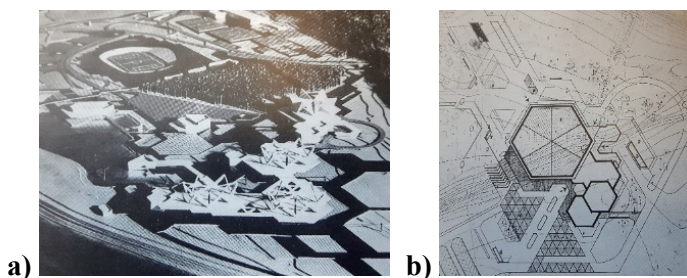

2.35 pav. Kauno miesto bibliotekos ir saugyklos rūmų projektas, arch. V. Landsbergis-Žemkalnis, 1959 m. (iš: Kančienė, Minkevičius 1993: 60)

Fig. 2.35. Kaunas city library and repository chamber project design, by arch. V. Landsbergis-Žemkalnis, y. 1959 (in: Kančienė, Minkevičius 1993: 60)

Sovietiniai metai V. Landsbergiui-Žemkalniui buvo neįgyvendintų projektų periodas. Iš nerealizuotų darbų paminėtini: poilsio namai „Ungurys“ su gamybinio pastatu Neringoje (1962 m.), prekybinis-administracinis pastatas Kauno senamiestyje (1962 m.), Čiurlionio muziejaus priestatas (1963 m.), gamtos tyrimų stotis Telšių rajone (1966 m.) ir kt. V. Landsbergis-Žemkalnis stengėsi sekti ir neatsilikti nuo Vakarų Europos architektūros kultūros, o Lietuvos sąlygomis panaudoti pozityviausius jos bruožus (Kančienė, Minkevičius 1993: 57). Dirbdamas užsienyje (Vakarų Vokietijoje ir Australijoje), architektas tiesiogiai susidūrė su tenykšte projektavimo mokykla, naujomis socialinėmis, techninėmis, estetinėmis tendencijomis, kurių įtaka matoma ir architekto neįgyvendintuose projektuose.

1964 m. sovietinį lyderį N. Chručiovą pakeitė Leonidas Brežnevas (rus. Леонид Брежнев), kurio valdymo laikotarpis (1964–1985 m.) siejamas su sovietinės ekonomikos sąstingiu. Periodui būdingas dažnas neracionalus statybų proceso užsitęsimas ar nebaigimas. Šiuo politiniu periodu tęsėsi prieš tai įdiegta politinė kryptis ir propagandinė veikla – ypač aktualūs tapo kiekiniai rodikliai. Radikali cenzūra švelnėjo – V. Petrulio teigimu, apie tai liudijo oficialus Vakarų architektūros ir rusiškojo konstruktivizmo pripažinimas (Petrulis iš Drėmaitė, Petrulis, Tutlytė 2012: 33).

2.36 pav. Respublikos ūkio pasiekimų parodų paviljonai, Vilnius, arch. E. V. Čekanauskas, 1969–1970 m.: a) sklypo maketas; b) sklypo planas (iš: Mačiulis 2011)

Fig. 2.36. Exhibition pavilions of Republic economy achievements, Vilnius, by arch. E. V. Čekanauskas, y. 1969–1970: a) site model; b) site plan (in: Mačiulis 2011)

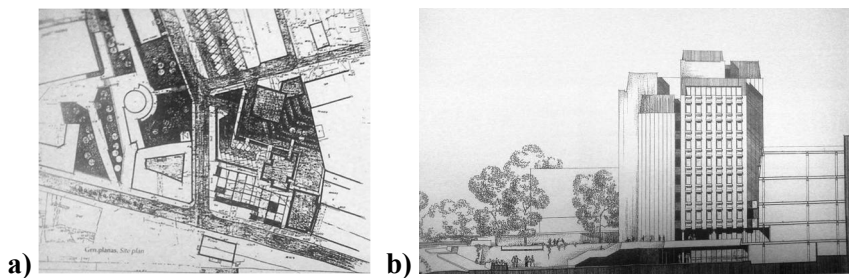
Šiuo laikotarpiu subrendo jaunesnė – pokario Lietuvoje išsimokslinusių architektų – karta: N. Bučiūtė, Algimantas ir Vytautas Nasvyčiai, Vytautas Brėdikis, Vytautas Edmundas Čekanauskas, J. Šeibokas ir kt. Jauni specialistai kartu su Latvijos ir Estijos architektais pradėjo formuoti regionui bendrą modernizmo įvaizdį, kuris tapo etalonu visoje Sovietų Sąjungoje. Tokie pastatai, kaip viešbutis „Lietuva“ (arch. A. ir V. Nasvyčiai, 1965 m.), Dailės parodų rūmai (arch. V. E. Čekanauskas, 1965–1967 m.), kino teatras „Vilnius“ (arch. Jonas Kasperavičius, 1957–1960 m.) ir kt. iliustravo Lietuvos architektūros pažangą.

7-to deš. pab. architektūros estetikos kaitos pavyzdys – V. E. Čekanausko projektuotas ir tik iš dalies įgyvendintas parodų ir sporto komplekso projektas (2.36 pav.). Pagrindinė užduotis – skirtingų šešiakampių architektūrinių dalių jungimas, organiška sąsaja su reljefu, kraštovaizdžiu ir Lazdynų gyvenamuoju masyvu (Budreika 1998: 31). Šio komplekso teritoriją V. E. Čekanauskas projektavo 1968–1969 m. Pagrindinė funkcinė ir stilistiškai išskirtinė parodų komplekso dalis – keturi šešiakampiai paviljonai, kurių vieną architektas detalizavo ir parengė projektinės užduoties brėžinius. Architektūros segmentiškumas kelia asociacijų su metabolistų darbais.

Projektas neįgyvendintas jį pasiūlius pasikeisti kartotiniu Voronežo architektūros specialistų darbu. Nenorėdamas užsiimti kartotinio projekto korektūra, V. E. Čekanauskas perdavė šią užduotį jaunesniam kolegai E. Stasiuliui, kuris suprojektavo dabar matomus originalios architektūros parodų rūmus (Mačiulis 2011: 76).

8-tame deš. Lietuvoje E. Gūzas žymi kaip „žurnalinio modernizmo“ inspirotų projektų etapo pabaigą, kai daugelio architektų pasaulėžiūra susiformavo tiek, kad galėtų savarankiškai suvokti ir realizuoti architektūrą individualia raiška (Gūzas iš Vaitys 2007: 9).

Justino Šeiboko projektuotas Pašalpų ir pensijų skaičiavimo centras (toliau – PPSC) Vilniuje (1974 m.) (2.37 pav.) turėjo atsirasti J. Basanavičiaus ir Vingrių g. sankirtoje, užsakius Socialinio aprūpinimo ministerijai.

2.37 pav. PPSC projektas, Vilnius, arch. J. Šeibokas, 1974 m.:

a) sklypo planas; b) fasadas (iš: J. Šeiboko archyvo)

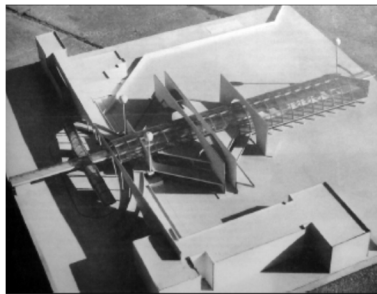
Fig. 2.37. Benefits and pension computing centre project design, Vilnius, by arch. J. Šeibokas, y. 1974: a) site plan; b) facade (in: J. Šeibokas archive)

Derinant skirtingus pastatų tūrius ir žemės paviršiaus lygius, buvo kuriamas pusiau uždaras kiemas, viešoji erdvė – kurdoneras. Terasų įvedimą sklype lėmė šlaitas, kurio aukštis teritorijoje skyrėsi apie septynis metrus – mažasis korpusas, blokuotas prie senosios esamos struktūros, su didžiuoju korpusu sujungtas keliaaukštėmis terasomis. Fasadų brėžiniuose dominuoja vertikalė, tiksliai J. Basanavičiaus g. jie suskirstyti horizontaliomis ritmiškai išdėstytais langų juostomis. Pastatas turėjo tapti ryškia vertikale Basanavičiaus g. išklotinėje. Tačiau architektūros raiškos aspektu tai nebuvo naujoviškas sprendimas. 8-to deš. viduryje Lietuvoje jau buvo varijuojama postmodernizmo, kaip vakarietiško ženklo, formomis, o J. Šeiboko projekte vis dar ryški modernistinė estetika.

Projekto autoriaus teigimu, projektas nerealizuotas šiam objektui parinkus kitą sklypą.

1978 m. lapkritį įvyko konkursas, skirtas parengti Kauno autobusų stoties projektui. Konkurso nugalėtojais tapo architektai: Algimantas Alekna, Gintautas Telksnys, Leonardas Vaitys. Daug atgarsių architektūrinėje visuomenėje sukėlęs

darbas įvardijamas kaip sėkmingas tuo metu į Lietuvos kūrybinę sritį bepraninkančio postmodernizmo pavyzdys (Linartas 2011: 41). Revoliucingai novatorišku laikytas projektas (2.38 pav.), ypatingas tiek tūriniu, erdvinio struktūra, tiek kompozicija, tapo sensacija. Kaip pasakė Eglė Navickienė, net grafinis šio architektūrinio sprendimo pateikimas, balansuojantis ant kičo, šamojo ir neskoningumo ribos, „tai tikras postmodernistinio sarkazmo pavyzdys“ (Navickienė iš Vaitys 2005: 14). J. Minkevičius architektūrinę pastato raišką apibendrina kaip kelių kryptų samplaiką – konstruktyvizmo, funkcionalizmo, „high-tech“ ir istorizmo – sukūrusią naują estetinę kokybę ir minties išraišką: „Šis projektas buvo savotiška deklaracija, pirmasis ryškus iššūkis sovietiniam architektūriniam pseudofunkcionalizmui, praskėlęs ir pirmąjį plyšį į laisvesnį mąstymą, lankstesnę kompoziciją, savarankiškesnę kūrybinę elgseną“ (Minkevičius 2003: 12). Autorius pabrėžia, kad šie postmodernistiniai meniniai bandymai, kurių tėvynė – Vakarų pasaulis, net ir šiuo atveju buvo tik fragmentiškai suvokti iš ženklo, o ne filosofinio matmens.

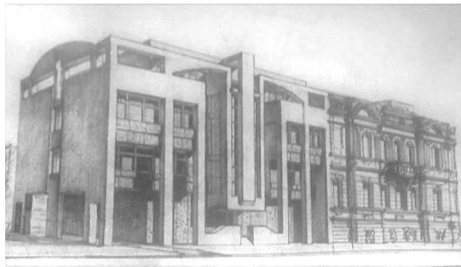
2.38 pav. Kauno autobusų stoties konkurso projektas, arch. A. Alekna, G. Telksnys, L. Vaitys, 1978 m. (iš: Vaitys 2005: 24)

Fig. 2.38. Kaunas bus station competition design, by arch. A. Alekna, G. Telksnys, L. Vaitys, y. 1978 (in: Vaitys 2005: 24)

Pats L. Vaitys šį darbą laiko geriausiu savo architekto karjeroje: „Tai buvo gerokai laiką pralenkęs projektas. Net jeigu jis būtų įgyvendinamas, reikėtų įtempti visas dabartines ir materialines galimybes“ (Vaitys 2013: 105). To meto kontekste analizuojamo projekto architektūrinė raiška tikrai atrodė pažangi, tačiau nežinia, ar technologinių ir ekonominių galimybių ribotumas nebūtų jo pavertęs viena iš kompromisinių savo paties interpretacijų.

Prie ankstyvųjų postmodernizmo apraiškų, pasirodžiusių kur kas anksčiau nei įgyvendinti pastatai, kai kurų autorių priskiriamas nerealizuotas G. Telksnio Mokytojų tobulinimosi instituto projektas Žygimantų g., Vilniuje (2.39 pav.). Pastatui būdinga daugiaplanė fasado artikuliacija, charakteringas arkų motyvas

(Mankus 2014: 229). 1974–1979 m.⁶ kurtame projekte jau aiškiai vystoma „genius loci“ ir istorinės architektūros interpretacija. Objekto architektūrą lėmė istorinių pastatų kaimynystė, autoriaus išraiškingai eksterjero plastikai teikiama pirmenybė. E. Navickienė, apžvelgdama G. Telksnio kūrybą, vadina jį stilistiškai vientisu, vienu geriausių architekto darbų: su būdingu fasadų išraiškingumu, plastikos gausa, jautrumu egzistuojančiai architektūrinei aplinkai. Puikiai perteikta vietos atmosfera, perprastas aplinkinis mastelis, fasadų, pastato tūrių skaidymo pobūdis ir t. t. (Navickienė iš Vaitys 2005: 12).

2.39 pav. Mokytojų tobulinimosi instituto projektas, Vilnius, arch. G. Telksnys, 1974–1979 m. (iš: Vaitys 2005: 12)

Fig. 2.39. Teachers' training institute project design, Vilnius, by arch. G. Telksnys, y. 1974–1979 (in: Vaitys 2005: 12)

8-to deš. neįgyvendintuose projektuose įžvelgiama formų kaita atspindi siekį išsivaduoti iš modernistinio *kubizmo*, tiesių linijų, plokščių stogų ir monotoniškų langų juostų. Perinamasis laikotarpis iš 8-to į 9-tą deš. Lietuvoje menotyrininkų siejamas su ideologinio klimato sušvelnėjimu ir dėl to įvykusia estetinių orientyrų transformacija. To laikotarpio architektūroje palaipsniui didėjo dėmesys konteksto analizei, buvo pasitelktos ir laisviau naudotos istorinių stilių citatos, koliažo principas erdvėms formuoti, architektūrinėje raiškoje atsirado eklektikos elementų, įsivyravo skulptūriškos, plastiškos formos, vientisi tūriai smulkinami, skaidomi. Šiuos stilistinius pokyčius linkstama sieti su *postmodernizmo* fenomenu. Daugelio tyrėjų teigimu, postmodernizmas nebuvo sąmoningai suvoktas reiškinys, todėl architektūroje reiškesi tik formaliai⁷. Anot M. Drėmaitės, „būti postmodernistu tapo madinga, tai formavo tam tikrą formalią architektūros kalbą – dekoratyvumą, sustambintas geometrines formas (apskritimą, kvadratą,

⁶ L. Vaičio duomenimis, projektavimo procesas vyko 1977–1979 m. (Vaitys, L. 1998. Mokytojų tobulinimosi institutas. Vilnius. (*Archiforma* (4): 11).

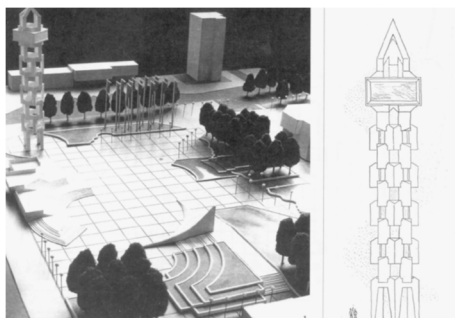
⁷ Raimundas Šilinskas, A. Mačiulio pavadintas postmodernizmo pradininku, teigė, kad kurdamas jis negalvojo apie postmodernizmą, nes nežinojo, kas tai yra (Mačiulis 1996: 22).

trikampį), ryškias spalvas išorėje, geometrinio piešinio įspaudus fasadų tinke, apdailos medžiagų įvairovę (kiek ji buvo įmanoma sovietinio nepritekliaus sąlygomis), komplikotas kompozicijas, sudarytas iš susmulkintų tūrių“ (Drėmaitė „Postmodernizmo link“).

9-to deš. vid. vyko reikšmingos politinės transformacijos. 1985 m. Sovietų Sąjungos vadovu tapo Michailas Gorbačiovas (rus. Михаил Горбачев), kurio valdymo laikotarpis neatsiejamas nuo Sovietų Sąjungos žlugimo (1991 m.) ir Lietuvos išsilaivsinimo. M. Gorbačiovo vykdyta „perestroikos“ ir „glasnost“ politika reiškė politines ir ekonomines reformas, siekiant pakelti ekonomikos lygį bei demokratizuoti TSR. Periodui būdinga:

- žiniasklaidos laisvėjimas;
- privataus verslo steigimo galimybė (kooperatyvai);
- šaltojo karo pabaiga;
- TSR žlugimas.

M. Gorbačiovo pradėta politika pastebimos įtakos Lietuvos architektūros meninės raiškos raidai nepadarė – šalies architektai toliau tęsė su Vakaraiv siejamą architektūros kryptų interpretacijas.

2.40 pav. Draugystės aikštės Mažeikiuose projektas, arch. R. Buivydas, J. Balkevičius, 1986 m. (iš: Nekrošius 2008: 98)

Fig. 2.40. Friendship square project design in Mažeikiai, by arch. R. Buivydas, J. Balkevičius, y. 1986 (in: Nekrošius 2008: 98)

9-to deš. vid. ne visi kūrėjai vadovavosi vyraujančiomis postmodernistinėmis estetinėmis tendencijomis. Ankstyvosios futuristinės architektūros bruožų turi Draugystės aikštės projektas (2.40 pav.), planuotas įgyvendinti Mažeikiuose. Objektui buvo skirta vieta naujoje miesto dalyje. Projekto tikslas – sukurti gyvą komunikacinę erdvę tarp nuolat lankomų objektų: kino teatro ir kultūros namų. 45 m aukščio surenkamų gelžbetonio elementų bokštas (konstruktorius – V. Ražaitis) – vertikalus erdvės akcentas – turėjo suteikti futuristinį įvaizdį. Paulius Kulikauskas šį architektūrinės kompozicijos elementą vadina naftininkų miesto simboliu,

„technikos triumfo ir potencialios ekologinės katastrofos samplaikos ženklu“ (Kulikauskas 1997: 109). Ši frazė tapo netiesiogine nuoroda į technicistines XX a. futuristų idėjas.

Liutauras Nekrošius dekoratyvinę mozaiką, vaizduojančią baltus paukščius, skrendančius virš techninių elementų, vadina gyvosios gamtos ir industrijos konflikto įvaizdinimu (Nekrošius 2008: 98).

Analizuodamas sovietinio laikotarpio konkursų raidą Lietuvoje, D. Linartas suskaičiavo, kad architektų Sauliaus Šarkino ir Leonido Merkinio duetas vien sovietiniu laikotarpiu, per dvyliką kūrybos metų (1977–1989 m.), dalyvavo aštuoniuose konkursuose, iš jų tris laimėjo, bet dėl įvairiausių priežasčių nė vieno laimėto konkurso projektas, net ir parengus visus projekto dokumentus, nebuvo realizuotas (Linartas 2011: 41). Vienas žinomiausių šių architektų neįgyvendintų darbų – Kino lektoriumo rūmai Vilniuje (2.41 pav.).

Nagrinėdamas tam tikrus postmodernizmo architektūros aspektus, šį projektą, kaip ir kitą vėlesnį tų pačių autorių kurtą ir nepastatytą objektą (poliso namus Žvejų g. Palangoje, 1988 m.), Martynas Mankus vertina kaip pastangas „kurti sudėtingą nelinijinę koliažinę erdvę, kurios požymiai – neortogonalumas (persutumtos ašys), sluoksniavimas, asimetrija ir įstrižumas, pozityvo/negatyvo apvertimai“ (Mankus 2014: 229).

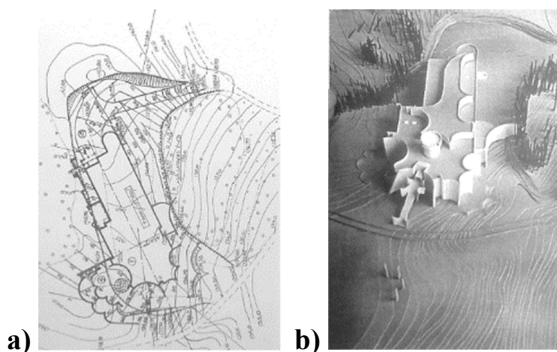
2.41 pav. Kino lektoriumo rūmų konkurso projektas, Vilnius, arch. S. Šarkinas ir L. Merkinas, 1985 m. (iš: Vaitys 2007: 43)

Fig. 2.41. Cinema lectures chamber competition design, Vilnius, by arch. S. Šarkinas and L. Merkinas, y. 1985 (in: Vaitys 2007: 43)

Lektoriumas suprojektuotas Kalvarijų ir Žvejų g. sankirtoje esančiame sklype, 1962–1962 m. nugriauto Henriko Raduševičiaus rūmų (čia įsikūrusi Architektų sąjunga ir Architektų rūmai) korpuso vietoje, turį šliejant prie esančios ugniasienės. Kartu buvo numatyta įrengti požeminę pėsčiųjų perėją per aktyvią eismo arteriją – Kalvarijų gatvę. Pereinamas turėjo būti ir pirmasis pastato aukštas (vėliau atviro pasažo idėjos atsisakyta užsakovo pageidavimu), o patekimą į Architektų sąjungą ženklino arkos pavidalo įėjimas (Miknevičiūtė 2000: 81–82).

Šiam architektūriniam sprendimui būdingas fasadų ir tūrių polifoniškumas, žaisminga kompozicinė destrukcija, besikaitaliojančių formų, erdvių, architektūrinių detalių įvairovė, istoristinės replikos (gatvės korpuso smaigalyje – sumodernintas bokštelis). Su eklektiniais H. Raduševičiaus rūmais pastatas bendrauja ne tik kompozicine, bet ir postmodernistinės filosofijos kalba: tik XX a. pab. postmodernistinė idėja bando oponuoti modernizmo racionalumui, o XIX a. pab.–XX a. pr. eklektika tarsi prieštarauja klasicizmo griežtumui ir nelankstumui.

Viena iš 9-tame deš. vyrausių architektūros tendencijų – formos įmantrumas ir skulptūriškumas. Įdomiu *organiškojo* (kai kurių autorių vadinamo vėlyvojo) modernizmo, kitaip – *simbolizmo*, pavyzdžiu Lietuvoje galima laikyti profilaktoriumo projektą Bijotėje, Šiaulių r. (2.42 pav.), arch. Arnas Dineika (1985 m.). Pastatas buvo pradėtas statyti, tačiau rezultatas beveik neprimena pirminio projekto varianto.

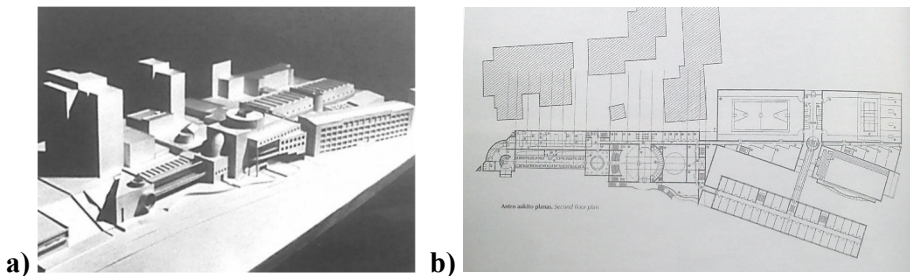
2.42 pav. Profilaktoriumo Bijotėje projektas, Šiaulių r., arch. A. Dineika, 1985 m.: a) sklypo planas; b) maketas (iš: *Archiforma* 2001 (3):83)

Fig. 2.42. Preventoria in Bijotė project design, Šiauliai county, by arch. A. Dineika, y. 1985: a) site plan; b) model (in: *Archiforma* 2001 (3):83)

Gydymo įstaiga buvo projektuojama saugotinoje teritorijoje, tad architektas sutelkė visas pastangas ir išmonę, idant surastų šiam vietovaizdžiui tinkančią vaizdinę formą. A. Dineika tarsi ignoravo finansinių ar techninių galimybių ribas ir kūrė architektūrinę viziją, naują – aplinkos ir pastato – sambūvį. Architektas, reaguodamas į gamtinę aplinką, sukūrė terasų ir vingių apsuptą plastiškos architektūros tūrį. A. Ercmonaitė teigia, kad statinio raiška simbolizavo trykštančio vandens purslus. Pilonais suremtos sienos brėžė plastišką tūrio kevalą, turėjusį laikyti kryžmiškai suktotų gelžbetoninių sijų monolitinę perdangą. Tūrį vainikavo savotiška stiklinė „karūna“. Pro cilindro langus šviesa turėjo skliti per visus aukštus, apšviesdama vestibulį erdves (Ercmonaitė 2001: 85).

Techninės ir medžiagų pasiūlos galimybės 1985 m. buvo ribotos – pastato išorės apdailai buvo numatyta naudoti dekoratyvinį tinką. Nors 1986 m. statybos darbai pradėti, juos vykdant padaryti savavališki pakeitimai, ne iki galo kokybiškai viskas atlikta.

Gamtinių įvaizdžių panaudojimas architektūros raiškai, panaši plastika artima Aušros ir Romualdo Šilinskių kūrybai. 1984 m. taip pat nebuvo iki galo įgyvendintas šio architektūros dueto darbas – vandens ir purvo gydyklų pastatas Birštone (Nekrošius 2008: 98). 2006 m. Fizioterapijos gydyklų kompleksas baigtas rekonstruoti į vandens pramogų parką, o rekonstrukcijos metu 2005 m. nugriautas gydyklos bokštas (Petrulis „Fizioterapijos...“). Rekonstrukcija pakeitė iki tol buvusią pastato architektūrą – iš esmės pakito kai kurių pastato dalių stilistika, tūrių santykis, medžiagiškumas, funkcija, vidaus erdvių struktūra, tačiau kai kuriuose korpusuose išlaikyta pirminė architektūros raiška, kurios pavyzdžių Lietuvos architektūros istorijoje santykinai nėra daug.

2.43 pav. Energetikų sveikatingumo, kultūros ir sporto komplekso projektas, Vilnius, arch. J. Anuškevičius, 1989 m.: a) maketas; b) planas (iš: *Archiforma* 2001(2):81)

Fig. 2.43. Design of health, culture and sports complex for engineers of energetics, by arch. J. Anuškevičius, y. 1989:
a) model; b) floor layout (in: *Archiforma* 2001(2):81)

Energetikų sveikatingumo, kultūros ir sporto kompleksas Vilniuje (1989 m.) (2.43 pav.) – Jono Anuškevičiaus projektas, sukurtas 9-to deš. pab., iliustruojantis lietuviškojo postmodernizmo tendencijas. Architektūrinio traukos objekto sukūrimas šioje vietoje (tarp Baltojo pėsčiųjų ir Žaliojo tilto per Nerį), atsižvelgiant į lietuviškojo funkcionalizmo architektūros foną, buvo aktuali užduotis tiek anuomet, tiek XXI a. pr.

Sklypas skaidytas atsižvelgiant į funkcines zonas, suformuotas vidinis ryšių tinklas – pėsčiųjų takai, siekta užtikrinti maksimalų komunikacijos komforto lygį visomis kryptimis.

Projekto autorius įstiklintomis galerijomis sujungė naujos architektūrinės išraiškos priestatą ir esamą administracinį pastatą. Suformuoti du stambūs architek-

tūriniai blokai simetrišku principu sąveikaujantys su trečiuoju – esamu – elementu. Baro ir restorano patalpos gana netikėtai suprojektuotos, panaudotas vamzdžio formos tūris.

„Horizontalus restorano vamzdis, lenkta ventiliacijos ortakių šachta, kitos išraiškingos detalės – tai architektūrinė vamzdinių, tapusių neatsiejama energetikos veiklos dalimi, metafora, teritorijoje nudriekusi vamzdinių struktūros atspindys“ (Ibėnienė 2001: 81) – tokią architektūrinę alegoriją įžvelgė I. Ibėnienė. Gana sudėtingai suvokiamos struktūros, dinamiškas kompleksas, matyt, būtų tikrai išsiskyręs iš aplinkos savo judria postmodernia prigimtimi. Visa komplekso kompozicija asocijuojasi su savotišku mechanizmu – architektas tikslingai siekė pabrėžti technicistinį pasato charakterį.

Sovietinės okupacijos periodu kūrė tiek vyresni architektai, tiek ir pokario Lietuvoje mokslus baigę specialistai. Po karo iš įvairių TSRS šalių atvykę architektai užleido pozicijas vietiniams. Naujumo ir vakarietiškos dvasios mūsų architektų darbams įkvėpdavo nelegaliais būdais gaunami užsienio leidiniai arba retos išvykos į svečias šalis. Daugelis pagal tuometines galimybes atliktų projektų rodo, kad net ir sunkiu sociokultūriniu etapu Lietuva sugebėjo išugdyti architektus profesionalus.

Šiuo periodu nebuvo įgyvendinti tokie architektų projektai, kaip: viešbučio „Gintaras“ rekonstrukcija Vilniuje, arch. Rimgaudas Juozulynas, L. Vaitys, Algis Vyšniūnas, 1985 m.; Poilsio namai Žvejų g., Palangoje, arch. S. Šarkinas ir L. Merkinas, 1988 m.; Mokslų akademijos Fizikos instituto vandens ir oro užterštumo laboratorijų kompleksas Preiloje, arch. G. Telksnys, 1978–1985 m.; Technikos namai Vilniuje (konkurso laimėtojas), arch. S. Šarkinas ir L. Merkinas, 1979 m.; restorano Panevėžyje rekonstrukcija, arch. G. Telksnys, 1979 m.; Lietuvos TSR Valstybinio televizijos ir radijo komiteto pastato rekonstrukcija Vilniuje, arch. Albertas Uljanovas, 1979 m.; Kauno dramos teatras (konkurso nugalėtojas), arch. Kęstutis Kisielius, Kęstutis Pempė, Gytis Ramunis, 1988–1989 m.; Pramonės ir statybos bankas Čiurlionio g., Vilniuje, arch. G. Ramunis, K. Kisielius, 1989 m.; administracinis pastatas Vilniuje, arch. R. ir A. Šilinskai, 9-to deš. pab.

XX a. pab. paskutinių dešimtmečių neįgyvendintų projektų pavyzdžiai rodo santykinai išaugusią saviraiškos laisvę ir architektūrinės kalbos įvairovę, kuriai būdinga postmodernistiška grafika ir naratyvumas. Tai – svarbus šio šimtmečio pabaigos architektūros palikimas.

2.4. Pirmasis Lietuvos nepriklausomybės atkūrimo dešimtmetis: Antroji Respublika

Laikotarpis nuo 1990 m. – dinamiškas, kupinas naujovių, politinių, ekonominių pokyčių. Tai socialinės sąmonės ir savimonės virsmo, ieškojimų ir spartaus informacinių technologijų vystymosi laikas. Socialistinę santvarką keičia kapitalistinė, sovietinį totalitarinį režimą – prezidentinė respublika (Antroji Respublika).

Šiuo periodo pradžią Lietuvoje žymi 1990 m. nepriklausomybės atgavimas. Ekonominiai įvykiai, kurie turėjo įtakos ir Lietuvos architektūros raidai – tai 1990 m. Rusijos ekonominė blokada, 1998 m. Rusijos krizė.

Nuo 1989 m. Lietuvos architektų sąjunga tapo savarankiška institucija, nepriklausanti „sąjunginiam“ centrui. Politiniai ir ekonominiai pokyčiai keitė architektūrinės veiklos sąlygas bei pobūdį – formavosi laisvoji rinka, atsirado terpė nevaržomai kūrybai, individualiai veiklai, profesinei konkurencijai. Architektūra tapo verslo dalimi. J. Minkevičius įžvelgė ir neigiamą šio permainų laikotarpio pusę, nes, autoriaus manymu, ėmė plisti narciziškas individualizmas, godumas ir įvairūs vienpusiški, pragmatizmu grįsti interesai (Minkevičius 2003: 13).

Šiuo laikotarpiu daileje įsivyravo „naujasis menas“ arba „postmodernistinis menas“ – opozicija tradicinėms dailės rūšims. Buvo atsisakoma paklusti amato disciplinai, jungiami skirtingi raiškos būdai, suartinama kūryba, mokslas, politika, deklaruojamas conceptualumas (Gregotavičienė „Kas yra naujasis menas?“). Panašios raiškos priemonės taikytos ir kai kurių lietuvių architektų eksperimentiniuose projektuose. Nuo XX a. pab. nepriklausomos Lietuvos architektai vis dažniau ėmėsi įvairių eksperimentinių veiklų Lietuvoje ir užsienyje. Tarpdisciplininių menininkų kartai galima priskirti tokius architektus, kaip Gintaras Kuginys, Audrius Bučas, Eugenijus Cukermanas, Valdas Ozarinskas, Kęstutis Lupeikis, T. Grunskis ir kt.

Architektūros istorijoje nuo 1990 m. išskiriami keli etapai, kurių specifiką iliustruoja projektuotų pastatų tipologiniai ypatumai: permainų pradžioje buvo paklausios kioskelių, degalinių ir stambių vilų architektūra, ją keitė bažnyčių konkursų vajas, vėliau išibėgėjo komercinių objektų projektavimas. Palyginti nedaug buvo visuomeninės ir kultūrinės paskirties statinių užsakymų ir realizacijų (Reklaitė iš Grunskis, Reklaitė 2012: 117). Nuolat trūkstant finansavimo šaltinių, suprojektuoti kultūros pastatai daugiausiai likdavo tik konkursiniais projektais (Linartas 2011: 48).

Politinės-ekonominės santvarkos pasikeitimas, naujos teisinės bazės sukūrimas lėmė ir pasikeitusį santykį tarp *valstybės*, *architekto* ir *užsakovo*. Kapitalistinė santvarka lėmė architektūros įvaizdžio kitimą, architektūros kaip verslo sampratos formavimąsi. Pagrindiniu užsakovu tapo nebe valstybė, o privatūs fiziniai ir juridiniai asmenys. Sparčiai tobulėjant technologijoms projektavimo ir statybų srityje, sutrumpėjo projektavimo ir statybos tempai.

XX a. 10-tame deš. išaugęs profesionalios architektūros kritikos poreikis lėmė architektūrinės spaudos pagyvėjimą: 1996 m. pradėtas leisti žurnalas „Arhitektas“ (vėliau – „Statybų pilotas“) ir žurnalas „Archiforma“. Imta viešai kalbėti apie Lietuvos architektų projektų neįgyvendinimo problemas: keliama klausimai dėl architektūrinio projektavimo proceso koordinavimo mechanizmo trūkumų, architektūros valdymo nesklandumų. Augančiam neįgyvendintų projektų skaičiui arba neracionaliai užsitęsusiame projektavimo procesui įtaką darė neefektyvus biurokratinis projektų derinimo aparatas.

Pereinamuoju laikotarpiu gyvenę architektai teigia, kad maždaug iki 1995 m. užsakymų apskritai būta mažai, privatiems architektų biurams pasidarė sudėtinga finansiškai išsilaikyti. Vyraujančiu tipologiniu vienetu tapo individualių namų, kurių architektūros raiška atspindi to laiko sociokultūrinės ypatybės, projektavimas.

Stilistiniu aspektu XX a. 10-to deš. pr. tebekurta postmodernistine maniera. Ryškiausiais pereinamojo periodo pavyzdžiais laikomi pastatai: bankas „Hermis“ Vilniuje, arch. K. Pempė, G. Ramunis, 1995 m.; viešbutis „Centrum“ Vilniuje, arch. K. Pempė ir kt., 1997 m.; Kazimiero Žoromskio namas-muziejus Vilniuje, arch. L. Merkinas, S. Šarkinas, 1986–1995 m. ir kt.

D. Linartas pažymi, kad nuo 1990 m. kūrybinių konkursų skaičius didėja – tai politinio, ekonominio išsivadavimo ir visuotinio dvasinio pakilimo padarinys. Suaktyvėjimas pastebimas ir projektuojant ilgą laiką draustus religinės paskirties pastatus. Tačiau konkursų organizaciniai aspektai ir nugalėjusių projektų įgyvendinimo eiga nebuvo sklandi: iki tol susiformavęs ir prigijęs neatsakingas požiūris į konkursų tikslus, sąlygas, dalyvaujančių šalių pareigas lėmė jų neefektyvumą. Statistiškai per 1990–2005 m. laikotarpį buvo įgyvendinta apie pusė konkursų laimėjusių projektų⁸ (Linartas 2011: 48).

Dievo Apvaizdos bažnyčios Utenoje konkursas atspinti analizuojamo laikotarpio konkursų organizavimo problemas ir tuometines sakralinių pastatų architektūros tendencijas. G. Telksnio projektas (2.44 pav.) paskelbtas geriausiu, bet užsakovas pasirinko antrąją vietą užėmusį Juozo Šipalio ir Vlodo Treinio darbą (neįgyvendintas dėl lėšų trūkumo).

Nepriklausomybės pradžioje sakralinių pastatų projektavimas buvo sąlyginai nauja sritis. Leonardas Vaitys, G. Telksnio bendradarbis, prisimena, kad jo kolega, imdamasis šios užduoties, jautė psichologinę įtampą ir didelę atsakomybę (Navickienė iš Vaitys 2005: 18).

Utenos bažnyčios projektas – tai modernesnė tradicinės bažnyčios struktūros stilistinė traktuotė: pagrindinis tūris – trinavis, stačiakampio plano, kurio centrinė nava užsibaigia apside; du bokštai (neįprastai komponuojami abipus apsidės, o ne šalia pagrindinio įėjimo), užsibaigiantys stogų smailėmis; stilizuota kvadratinio

⁸ M. Drėmaitės duomenimis, iki 2000 m. pastatyta apie 100 bažnyčių.

plano varpinė. G. Telksnio projektas vertintinas kaip kompoziciškai bei stilistiškai harmoningas, su tam tikromis naujumo apraiškomis. Palyginti su tuo pačiu metu projektuotais kitų lietuvių autorių darbais (bažnyčia Elektrėnuose, arch. H. Šilgalis, 1990–1996; bažnyčia Justiniškėse (arch. Gediminas Baravykas, Ričardas Krištapavičius, 1990–1996 m.) ar net kai kuriais XX a. 3-4-to deš. moderniosios architektūros bažnyčių projektais, G. Telksnio darbas nėra išskirtinis architektūrinės raiškos pavyzdys. Panašūs, tradicine bažnyčios architektūros samprata pagrįsti, sakralinės architektūrinio projektavimo sprendimai XX a. 10-tame deš. buvo dominuojantys.

2.44 pav. Dievo Apvaizdos bažnyčios Utenoje konkurso projektas (I vieta), maketas, arch. G. Telksnys, 1990 m. (iš: Vaitys 2005: 55)

Fig. 2.44. Devine Providence church in Utena competition design (1st prize), model, by arch. G. Telksnys, 1990 (in: Vaitys 2005: 55)

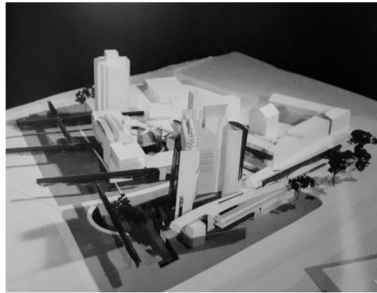
G. Telksnio kūryboje itin daug neįgyvendintų projektų – maždaug pusė architektų darbų liko maketų ir brėžinių pavidalu.

1992 m. projektuotas ir nepastatytas vienas pirmųjų aukštuminių pastatų – viešbutis su biurais tarp Lvovo ir Krokuvos g., autoriai S. Šarkinas, L. Merkinas ir J. Baltrūnaitė (2.45 pav.). Analizuojant projekto medžiagą, matomas autorių įsigilinimas į esamą urbanistinę situaciją, bandymas „suvaldyti“ sklypą, brėžti tam tikras urbanistines ašis. Atsižvelgiant į tai, kad XX a. pab. net ir technologinės galimybės buvo kur kas skurdesnės, S. Šarkino ir komandos darbas šioje teritorijoje atrodo visiškai priimtinas ir morališkai nepasenęs.

Įdomu, kad šio nesamo pastato, kurio vienas iš autorių L. Merkinas, kaimynystėje, gretimame sklype, 2008 m. išaugo „Verslo uosto“ dangoraižis, taip pat projektuotas L. Merkinio komandos. Tais pačiais 2008 m. tame pačiame sklype, kuriame buvo projektuotas nepastatytas viešbutis, turėjo būti statomas ir dar vienas daugiaaukštis administracinis pastatas – TEO centrinė būstinė, arch. Saulius Pamerneckis, Vytenis Ūsas (2.45 pav.). Statybos neprasidėjo dėl pažeidimų, iški-

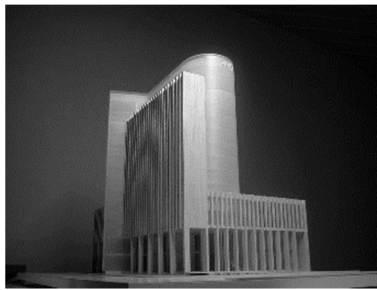
lusių dar rengiant detalų planavimą, taip pat užsakovo siekio turėti aukštesnį statinį, nei leidžia reglamentai – prasidėjo teisminis procesas. Galiausiai užsakovas įsigijo patalpas kitoje vietoje.

Pastato architektūrinė kompozicija pagrįsta kelių tūrių sankirta, kurių du (staciakampiai gretasieniai), sudarantys „L“ formą, labiau ažūriški, lengvesni, o į juos įkirstas dominuojantis užapvalintas ir stiklu aptaisytas vertikalus tūris.

2.45 pav. Viešbutis su biurais, maketas, Vilnius, arch. S. Šarkinas, L. Merkinas, J. Baltrūnaitė, 1992 m. (iš: Vaitys 2007: 43)

Fig. 2.45. Hotel and office building design, model, Vilnius, by arch. S. Šarkinas, L. Merkinas, J. Baltrūnaitė, 1992 (in: Vaitys 2007: 43)

2.46 pav. TEO administracinio pastato projektas, Vilnius, arch. S. Pamerneckis, V. Ūsas, 2008 m. (iš: *sp-architektai.com* – UAB „SP architektų grupė“)

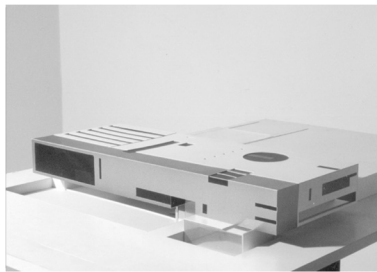
Fig. 2.46. TEO office building design model, Vilnius, by arch. Šarkinas, S. Pamerneckis, V. Ūsas, y. 2008 (in: *sp-architektai.com* – „SP Architects Group“, Ltd.)

Lyginant abu pastatus – projektuotus 1993 m. ir 2008 m. – architektūrinės kokybės aspektu, susidaro įspūdis, kad ankstesniojo projekto autoriai buvo labiau įsigilinę į urbanistinį kontekstą, daugiau atsižvelgė į sklypo specifiką, formą ir santykį su aplinka. Įdomu tai, kad apie projektų kūrimo laikotarpį galima spręsti

tik iš techninių projektų pateikimo priemonių, ir tai suteikia pridėtinės vertės anksčiau sukurtam objektui.

Šie projektai iliustruoja naujos tipologijos architektūros – biurų pastatų – poreikio augimą, naujų statybos medžiagų įvairovės atsiradimą. Nors pirmas dangoraižis Vilniuje pastatytas 2001–2002 m. („Hanner“ administracinis pastatas, arch. A. Ambrasas), L. Merkinio projektas žymi beveik dešimtmečiu anksčiau prasidėjusią aukštuminių pastatų Lietuvoje erą.

Nuo 10-to deš. pab. komercinių pastatų projektų ėmė daugėti. 1997 m. komercinio centro „Nabukas“ Kaune architektūrinį konkursą laimėjo G. Kuginio ir M. Šipylos darbas (2.47 pav.). Minimalistinė, lakoniška pastato architektūros raiška ir kompozicija, saikinga apdaila, išlankus tūris atrodė moderniai ir nepriminė kitų to laikotarpio architektų bandymų kurti eklektišką postmodernistinę architektūrą. Galbūt tuometiniai technologiniai ribotumai ir medžiagų specifika būtų suteikę šiam pastatui to laiko antspaudą, tačiau kitais aspektais šis architektų darbas atrodo morališkai ir kokybiškai nepasenęs.

2.47 pav. Komercinis centras „Nabukas“, maketas, Kaunas, arch. G. Kuginys, M. Šipyla, 1997 m. (iš G. Kuginio archyvo)

Fig. 2.47. „Nabukas“ commercial center, paper model, Kaunas, by arch. G. Kuginys, M. Šipyla, y. 1997 (in: G. Kuginys archive)

Nepriklausomybės laikotarpio pradžioje susiklosčiusios politinės-ekonominės aplinkybės lėmė, kad daugelio vyresnės ir jaunesnės kartos architektų darbai liko neįgyvendinti: tai Lietuvos mokslų akademijos matematikų kūrybos rūmai Vilniuje (konkurso laimėtojas), arch. S. Šarkinas, L. Merkinas, J. Baltrūnaitė (1990 m.); Bažnyčios „Tikėjimo žodis“ Biblijos centras Vilniuje (konkurso laimėtojas), arch. S. Šarkinas, L. Merkinas, J. Baltrūnaitė (1992 m.); Lietuvos Respublikos generalinės prokuratūros rekonstrukcija Vilniuje, arch. G. Telksnys (1991 m.); administracinis pastatas Sierakausko g. Vilniuje, arch. G. Telksnys (1993 m.); AB „Vilija“ ir AB „Darna“ komercinis administracinis pastatas Kaune, arch. R. Juozulynas, L. Vaitys (1993 m.); Kalvystės muziejaus Druskininkuose projektas (konkurso laimėtojas), arch. Gintautas Blažiūnas, R. Steponaitis (1992 m.); Muzikino teatro Klaipėdoje konkurso projektas (konkurso laimėtojas),

arch. Alfredas Žalys, Remigijus Bimba, Eugenijus Cukermanas (1993 m.); daugiafunkcinis centras „Lietverslas“ Vilniuje, arch. G. Baravykas (1993 m.) ir kt. Ši nedidelė dalis išvardintų projektų rodo, kad nerealizavimas paveikė įvairios tipologijos pastatų projektus, kurtus daugelio žinomų to meto architektų.

2.5. Antrojo skyriaus išvados

1. Neįgyvendintų architektūrinių projektų stilių, tipologijos ir meninės kokybės įvairovė XVIII a. pab.–XX a. pab. su kai kuriomis išimtimis atitiko realizuotų pastatų bendrąsias architektūros tendencijas Lietuvoje.

2. Rusiškosios monarchijos periodu (1795–1918 m.) reikšmingiausi neįgyvendinti projektai sukurti Vilniuje. Jiems būdingi tuo metu vyravę architektūros stiliai: klasicizmas, romantizmas, istorizmas, modernio bruožai. Šiuo periodu daugiausiai projektų sukūrė architektai iš Rusijos, jie savo atsineštą architektūros suvokimą perkėlė į vietinį urbanistinį kontekstą. Socialiniu-ekonominiu požiūriu šiuo periodu pereita nuo feodalizmo prie kapitalizmo – dėl to keitėsi klasinė visuomenės struktūra (formavosi miestiečių sluoksnis), lėmusi architektūros tipologinio poreikio kitimą. Kultūriniu požiūriu tapo aktyvūs romantinio tautinio atgimimo judėjimai, kurių idėjos vėliau turėjo įtakos XX a. pr. neįgyvendintiems architektūriniams projektams. Pagrindiniai *užsakovai*: kilmingieji, bajorai, bažnyčia, valstybinės institucijos, municipalitetai, kiti privatūs asmenys.

3. Pirmosios Respublikos laikotarpiu (1918–1940 m.) administraciniame šalies centre – Kaune – kūrusių architektų darbai atspindi to meto Vakarų ir Rytų Europos architektūros tendencijas: perėjimą nuo klasikinės stiliaus sampratos prie modernistinių sprendimų. Neįgyvendintuose projektuose ryški romantinio tautinio atgimimo įtaka: siekis perteikti nacionalines vertybes „tautinio stiliaus“ pavidalu architektūroje. Kapitalistinė santvarka lėmė, kad socialiniu-ekonominiu požiūriu didėjo miesto svarba, kur buvo koncentruojami reprezentatyviausi architektūros pavyzdžiai. Pagrindiniai *užsakovai*: valstybinės institucijos, privatūs asmenys, bažnyčia.

4. Sovietiniam totalitariniam režimui būdinga socialinė-ekonominė socialistinė santvarka, dėl to vieninteliu architektūros *užsakovu* buvo valstybė, o architektai tapo valstybinių institucijų atstovais. Šiuo periodu išskirtini trys etapai, kuriems būdingi saviti raidos bruožai, turėję įtakos architektūrai ir neįgyvendintų projektų raiškai:

- J. Stalino valdymas (1940–1953 m.) Lietuvoje praktiškai įtvirtintas 1944 m. 5-to deš. nerealizuotuose lietuvių architektų darbuose, fiksuojamos tęstinės „tautinio stiliaus“ ir modernizmo apraiškos. Vėlesnė neįgyvendintų projektų apžvalga atspindi *socrealizmo* architektūros raiškos tendencijas, kurias kūrė iš Rusijos atsiųsti profesionalai. Išraiškingiausia

architektūra pastebima politinės reprezentacijos aspektu svarbiausių objektų nerealizuotuose projektuose.

- N. Chruščiovo valdymas (1953–1964 m.) pasižymi *socrealizmo* kritika ir funkcionalizmo propaganda, kaip atspindinčia šalies politinę, ekonominę ir socialinę kryptį. Lietuvių ir kitų socialistinių šalių architektų neįgyvendinti projektai iliustruoja perėjimą nuo *socrealizmo* stilių su gausiais dekoru elementais prie nuosaikesnių istoristinių ir modernistinių krypčių. Socialinis-ekonominis fonas lėmė, kad kūrybos laisvę ribojų finansinės ir technologinės galimybės.
- L. Brežnevo valdymas (1964–1985 m.) ir vėliau (iki 1990 m.). Šiuo laikotarpiu kūrė Lietuvoje išsimokslinusių architektų karta, ėmusi dominuoti architektūroje. Nerealizuotuose architektų darbuose matyti siekis kurti sekant pasaulinėmis architektūros tendencijomis, kurios reiškėsi įvairiomis modernizmo ir postmodernizmo architektūros formomis. Politinis režimas ribojų vakarietiško architektūros idėjų sklaidą. Finansinės ir technologinės galimybės išliko pagrindiniu kūrybos laisvę ribojančiu veiksnium.

5. XX a. 10-tame deš. (Antroji Respublika) perėjimas iš socialistinės į kapitalistinę santvarką lėmė Lietuvos architektūros įstaigų reformas, pasikeitusį santykį tarp architekto ir užsakovo, tipologinio architektūros poreikio kitimą. Suintensyvėjo informacijos iš Vakarų sklaida, didėjo medžiagų ir statybos technologijų įvairovė. Ekonominis nestabilumas lėmė architektūros raidos lėtėjimą ir tai, kad projektai nebuvo realizuojami. Neįgyvendintų projektų apžvalga rodo, jog XX a. 10-tame deš. Lietuva turėjo kokybišką architektūrą kūrusių specialistų, savaip interpretavusių vakarietiškos modernistinės ir postmodernistinės architektūros krypties tendencijas Lietuvoje. *Užsakovas*: privatus ir valstybinis sektorius.

6. Tyrimas parodė, kad XVIII a. pab.–XX a. pab. projektai buvo neįgyvendinami dėl visų 1.5 poskyryje įvardintų priežasčių. Pabrėžtina, kad ne visos jos yra nurodomos šaltiniuose, tačiau kai kurias neįgyvendinimo priežastis galima numatyti siejant jas su projekto atsiradimo aplinkybėmis, politiniais įvykiais arba sociokultūriniu kontekstu.

Neįgyvendintų projektų vaidmuo sociokultūriniame, architektūros meno ir mokslo kontekste

Remiantis neįgyvendintų projektų Lietuvoje istorinės raidos apžvalga, šiame skyriuje atskleidžiama neįgyvendintų projektų reikšmė atlikus architektūros ir sociokultūrinio konteksto bei architektūros ir visuomenės ryšių analizę. Sociokultūrinei projektų vertei išskirti formuojami 3.1 ir 3.2 poskyriai, kuriuose detaliau nagrinėjama aktuali visuomenės ir architektūros sąveika. Nuodugniau analizuojamas pirmajame disertacijos skyriuje suformuluotų projektų nerealizavimo priežasčių spektras ir jų reikšmė, atskleidžiant neįgyvendintų projektų, kaip atvirkštinio socialinių-ekonominių ir politinių struktūrų rodiklio, vaidmenį. Išaiškinus nerealizuotos architektūros *subjektyvias* ir *objektyvias* vertes, analizuojamos neįgyvendintų projektų potencialo teorinio ir praktinio pritaikymo galimybės. Apibendrinant tyrimo įžvalgas ir remiantis kitų autorių siūlymais, formuojamos gairės, kaip galima sumažinti kokybiškos architektūros nerealizavimo riziką.

Skyriaus medžiaga paskelbta dviejose autorės publikacijose, kuriose išryškinama visuomeninė neįgyvendintų architektūrinių projektų svarba (Gudelytė-Račienė 2017, 2018), taip pat monografijoje „Architekto Justino Šeiboko kūryba“.

3.1. Nerealizuotos architektūros visuomeninė svarba

Architektūros procesą iliustruojančioje scheme (1.10 pav.) egzistuoja dėmuo, kurio reikšmei išryškinti tikslinga atlikti nuodugnesnę analizę – tai *visuomenė*. I darbo dalyje buvo išaiškinta, kad *visuomeninės* projektų nerealizavimo priežastys yra sietinos su visuomenės įsitraukimu į projektavimo procesą – *visuomenės dalyvavimu*.

Jonas Jakaitis, tyręs visuomenės įtaką miestų formavimo procesams, teigia, kad visuomenės dalyvavimas tapatinamas su „miesto gyventojų, teritorinių bendruomenių interesų, siekiant pagerinti gyvenimo kokybę, tenkinimu,“ (Jakaitis 2013: 9). To paties autoriaus teigimu, tiesiogiai projekte nedalyvaujančių veikiančiųjų asmenų ir jų grupių dalyvavimas architektūros formavimo procesuose gali būti *formalus* ir *neformalus*. Formalus remiasi suteiktais teisiniais svertais, organizuojamas pagal iš anksto parengtus planus ir projektus, neformalus – paremtas nelegitimiais būdais. Neformalus veikimas yra labiau savaiminis, spontaniškas, priešingas pagal nustatytas taisykles ir reikalavimus funkcionuojančiam formaliam veikimui (Jakaitis 2013: 22). Neformalus visuomenės dalyvavimo aspektas tampa aktyvus tuomet, kai visi formalūs veiksniai yra neefektyvūs arba net veikia kaip trukdžiai siekiant tam tikrų tikslų. Pabrėžtina, kad J. Jakaitis prie neformalių visuomenės dalyvavimo architektūros procesuose formų priskiria ir tuos atvejus, kai asmenys tame procese dalyvauja nesąmoningai, nesuvokdami savo įtakos architektūros procesams – temos kontekste tokia visuomenės dalyvavimo architektūros procesuose traktuotė neaktuali. Kaip nesąmoningo *neformalaus visuomenės dalyvavimo* architektūros (urbanistinės plėtros) procesuose paminėtinos nelegalios statybos, kurios keičia urbanistinę miesto sandarą, turi įtakos *genius loci* ir pan.

Vienu iš visuomenės dalyvavimo architektūros procesuose būdų laikomas *aktyvizmas* (kai kuriais atvejais – *aktyvumas*), kuris yra neatsiejamas nuo visuomenės sąmoningumo. Aktyvizmo samprata šaltiniuose pateikiama įvairiai (socialinis, pilietinis, meninis, politinis, *media* aktyvizmas ir t. t.). Formalus aktyvizmo apibrėžimas galėtų būti toks: „tai sąmoningas veiksmas, kurio tikslas yra socialinis ar politinis pokytis“ („Oxford dictionaries“). Socialinio aktyvizmo architektūroje formos – viešas tam tikros visuomenės grupės laiškas žiniasklaidoje, piketas, socialinis judėjimas, vieša peticija ir t. t.

Žvelgiant į istorinę neįgyvendintų architektūrinių projektų analizę nuo XVIII a. pab. iki XX a. pab., galima daryti išvadą, kad iki XX a. visuomenės dalyvavimas ir jos poveikis architektūros procesams Lietuvoje tegalėjo būti formalus arba iš dalies veikiamas nekilnojamojo turto savininkų interesų, nes kitų priemonių pasiekiamumas buvo ribotas, neišvystytas arba nelegalus. Architektūros, kaip ir kitų menų kuravimas, tekdavo visuomenės valdančiajam, socialiniam elitui

ir jau nuo XIX a. pr. buvo griežtai reglamentuojamas teisės aktų. Represinės, totalitarinės socialinės-politinės santvarkos lėmė, kad jokios neformalios veiklos, nukreiptos prieš režimo suformuotą tvarką, visuomenėje nebūtų toleruojamos. J. Jakaičio teigimu, carinėje Rusijoje privataus intereso buvo mažai paisoma, o visuomenės dalyvavimo teisė formuojant miesto erdvinės raidos politiką nebuvo apibrėžta.

Sovietiniu laikotarpiu neformali veikla taip pat buvo draudžiama. Veikė spaudos, radijo ir televizijos cenzūra, informacija buvo atitinkamai angažuojama. Šie suvaržymai lėmė viešos architektūros kritikos ribotumą, aktyvaus visuomenės dalyvavimo negalimumą. J. Jakaitis teigė, kad sovietiniu laikotarpiu visuomenės vaidmuo architektūros procesams netgi formalizuotu lygiu tebuvo imituojamas, nesi faktiškai demokratinų principų tuometinėje sistemoje taikyti nebuvo įmanoma dėl jos slaptumo (Jakaitis 2013: 56). Tačiau šiuo periodu architektūroje tam tikrą laiką buvo populiarus tautinių elementų adaptavimas architektūroje. Šios tendencijos reiškėsi ir neįgyvendintuose projektuose (pvz., restoranas „Gedimino sapnas“, arch. J. Makariūnas). Tautiškumo apraiškas sovietinėje Lietuvos architektūroje iš dalies galima traktuoti kaip neformalias, rezistencinio charakterio visuomenės dalyvavimo apraiškas.

Lietuvai esant Sovietų Sąjungos sudėtyje (1940–1990 m.), neformalios visuomenės aktyvumo apraiškos, savarankiškos iniciatyvos, nesuderintos su valdžios institucijomis, buvo neleistinos ir slopinamos. Vienas iš akivaizdesnių neformalaus visuomenės dalyvavimo architektūros formavimo procesuose atvejų sovietiniu laikotarpiu – tai tam tikros architektų bendruomenės dalies pasipriešinimas Vilniaus centrinės dalies urbanistiniam projektui XX a. 6-to deš. vid. Tuometinių miesto planuotojų – daugiausiai tai buvo atvykėliai iš kitų Sovietų Sąjungos respublikų (Leningrado, Rygos, Minsko) – idėja buvo magistralinio tipo gatvės, jungiančios geležinkelio stotį su Kalvarijų turgumi, projektavimas. Planuota per karą suniokotus namus nugriauti, o atsivėrusiuose plotuose įrengti skverus. Tai būtų iš esmės pakeitę istoriškai susiklosčiusią urbanistinę Senamiesčio struktūrą. Autoritetingiausi Vilniaus architektai susitelkė: rašė raštus tuometiniams valdžios atstovams, šiuo klausimu principingai pasisakė oficialiuose suvažiavimuose, stengdamiesi pakeisti šį urbanistinį scenarijų. Tikslas pasiektas – dėl visuomenės įsitraukimo projektas nebuvo įgyvendintas (Gudelytė-Račienė 2013: 32).

Kai kurie neįgyvendinti projektai, parengti sovietiniu laikotarpiu, skatino visuomenės kultūrinį išprusimą ir iš dalies mažino atskirties pajautimą tarp sovietinės realybės ir Vakarų pasaulio tendencijų. „Tuo metu užaugo nauja architektų karta, kuri, nepaisydama sunkumų, stengėsi puoselėti moderniosios architektūros tradicijas. Daugelis lietuvių architektų, išlaikydami patriotinės ir kultūrinės rezistencijos dvasią, dirbo kūrybiškai, gerokai pranokdami bendrą SSRS lygį“, – rašo J. Minkevičius (Minkevičius „Sovietinio laikotarpio...“).

Architektas J. Šeibokas darbą ir kūrybą sovietiniu laikotarpiu įvardijo kaip nuolatinį idėjinį pasipriešinimą esamam režimui, vadindamas daugelio savo kartos kolegų kūrybinę veiklą „tyliąja rezistencija“ (Gudelytė-Račienė 2013: 36). Tarp reikšmingesnių to laiko projektų, koduojančių rezistencinę mintį, paminėtini: Respublikos ūkio pasiekimų parodų paviljonai, Vilnius, arch. E. V. Čekanauskas, 1969–1970 m.; Kauno autobusų stoties konkursinis projektas, arch. A. Alekna, G. Telksnys, L. Vaitys, 1978 m.; Mokytojų tobulinimosi instituto projektas, Vilnius, arch. G. Telksnys, 1974–1979 m.; Alaus baro projektas, pjūvis, Vilnius, arch. J. Anuškevičius, 1982–1983 m.; Draugystės aikštės Mažeikiuose projektas, arch. R. Buivydas, J. Balkevičius, 1986 m.; restorano „Gedimino sapnas“ projektas, Vilnius, arch. J. Makariūnas, 1970–1980 m. Visų šių projektų pasipriešinimo dvasią slepia jų nesitaikstanti, tuo laikotarpiu – nauja, „vakarietiška“, kiek netikėta architektūros stiliaus kalba.

XX a. pr. Lietuvoje, Pirmosios Respublikos periodu, visuomenei visapusiškai laisvėjant ir demokratėjant, neformalus visuomenės dalyvavimas architektūros procesuose reiškėsi tuo metu populiaria netiesioginių debatų forma spaudoje, vykusia tarp kultūrinio elito ir užsakovo. Tarpukario laikraščiuose išlikusios diskusijos liudija, kad tuo laikotarpiu tiek architektūros kultūra, tiek jos kritika buvo gaji (Petrulis „Ateitininkų sąjungos...“). Daugeliu atvejų tai aprėpė konkursinių projektų klausimus, nes architektūriniai konkursai ir tuomet, ir dabar buvo organizuoti tik reikšmingesnių objektų projektavimo tikslais.

Išskirtini trys ryškiausi Kauno tarpukario architektūrinių konkursų objektai, sukėlę įvairias visuomenės reakcijas: Vytauto Didžiojo karo muziejus, Karininkų ramovė ir Kristaus Prisikėlimo bažnyčia. Tai labai ideologizuoti pastatai, įdomūs ne tik naudotomis architektūrinės išraiškos priemonėmis, bet ir juos apgaubusiomis diskusijomis.

Pažymėtinas Prisikėlimo bažnyčios konkursas, kurio fone vyko kova tarp istorinių reminiscencijų turinčių kultūros veikėjų ir modernesnės kūrybos šalininkų. Jau tuomet žvelgta ir į architektūros, kaip prekės ženklo, poveikį – kalbėta apie Prisikėlimo bažnyčios ir Eifelio bokšto paraleles (Petrulis, Brazdžionytė „Kristaus prisikėlimo...“). Kai kuriems vertintojams pastato idėja kėlė pasigėrėjimą, asociacijas su M. K. Čiurlionio ir K. Šimonio paveikslais; veržlus spiralinis bokštas kam reiškė kilimo į dangų įprasminimą; kituose architektūros elementuose buvo įžvelgiami tautiškos architektūros motyvai. Prisikėlimo bažnyčios projektas – vienas iš pavyzdžių, kai dar būdamas neįgyvendintas architektūros kūrinys sukėlė visuomenės aktyvumą žiniasklaidos debatų forma, tai galimai prisidėjo prie projekto keitimo bei lėmė dabartinį pastato pavidalą.

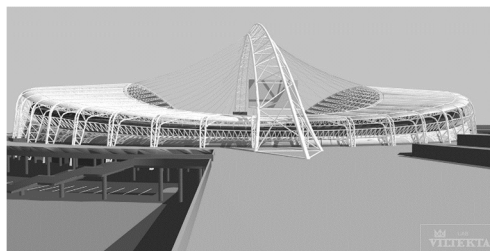
XX a. 10-tame deš. žodžio laisvė tapo konstitucine teise ir visuomenės galimybės neformaliai dalyvauti architektūros procesuose labiausiai lėmė žiniasklaidą. XXI a. dėl žiniasklaidos formų įvairovės ir prieinamumo suintensyvėjo ir visuomenės aktyvumas architektūros procesų srityje. Galima teigti, kad XXI a. iš

dalies dėl globalių procesų, iš dalies dėl modernių žiniasklaidos technologijų būti neabejingam svarbiais visuomenei klausimais tapo socialinės brandos ženklų. Visuomenės dalyvavimo architektūros procesuose svarba pasiekė valstybinį lygį. Tokio dalyvavimo reikšmė ir būtinybė oficialiai įtvirtinta Lietuvos architektūros politikos formavimo plane, kuriame teigiama, kad „architektūra turi tapti viešojo (visuomenės) intereso dalyku“, o „nuo jaunų dienų lavinama, su architektūros istorija, pasiekimais ir naujovėmis supažindinama visuomenė yra įpratusi pastebėti, vertinti savo aplinką ir dalyvauti jos formavimo procese, reikalauti architektūros kokybės“ („Lietuvos architektūros...“ 2014). Visuomenės dalyvavimo architektūros procesuose svarba įvardinta ir 2017 m. Architektūros įstatyme, kur nurodoma: „<...> turi būti <...> vykdomas visuomenės informavimas, konsultavimas ir užtikrinamas jos dalyvavimas statinių, urbanistinių kompleksų ir kraštovaizdžio projektavimo procesuose“ (Lietuvos architektūros įstatymas 2017).

Tačiau net ir XXI a. pr. formaliomis priemonėmis ne visada gebama patenkinti visų šalių interesus: neretai visuomenė nėra tinkamai ir laiku supažindinama su projektais, pasitaiko visuomenės intereso nepaisymo atvejų.

Atkūrus nepriklausomybę, 10-to deš. pr., kaip didėjančios politinės-ekonominės gerovės rodiklis suaktyvėjo statybų sektoriaus veikla. Į kultūrinį lauką sugrįžo demokratiniu principu grindžiami architektūriniai konkursai, kurių kontekste išryškėjo įvairios problemos, sukėlusios visuomenės susidomėjimą.

Nacionalinis stadionas (arch. A. Nasvytis su A. Guču, R. Krištopavičiumi, J. Rusteika, R. Stasėnu; statyba pradėta 1984 m. – nebaigta, atnaujinta 2006 m. – nebaigta, atnaujinta 2015 m. su projekto keitimais), Tautos namai ant Tauro kalno (2008 m.), Vilniaus Guggenheim-Hermitage muziejus (2010 m.), Modernaus meno centras (2011 m.), aukštuminiai pastatai dešiniajame Neries krante – tai tik dalis projektų, sukėlusių atgarsius visuomenėje ir skatinusių jos dalyvavimą architektūros procesuose.

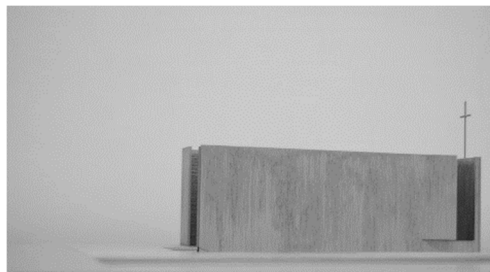
3.1 pav. Nacionalinio stadiono projekto modelis, Vilnius, arch. A. Nasvytis ir kt., 2008 m. (iš: *viltekta.lt* – UAB „Viltekta“)

Fig 3.1. National Stadium project design, digit. model, Vilnius, by arch. A. Nasvytis *et. al.*, y. 2008 (in: *viltekta.lt* – „Viltekta“ Ltd.)

Stadiono (3.1 pav.) projektavimo ir statybų procesas tęsiasi nuo 1984 m.: statybų eiga ir objekto likimas periodiškai buvo aptariamas žiniasklaidoje, projektas nuolat atsidurdavo valdžios institucijų interesų akiratyje. Idėja statyti Nacionalinį stadioną kilo dar 8-to deš. vid. 1984 m. paskelbtas uždaras Vilniaus miesto centrinio stadiono projekto konkursas, kurį laimėjo architekto A. Nasvyčio komanda su architektais R. Stasėnu, R. Krištapavičiumi, konstruktoriumi J. Rusteika (Mačiulis 2007: 222). Nuo 2005 m. interneto žiniasklaidoje bei spaudoje publikuota straipsnių šio objekto vystymo ir būtinumo statyti tema; diskutuota, kokios visuomenės suinteresuotos grupės gali inicijuoti arba stabdyti stadiono projekto vystymą. Tačiau nuo XX a. 9-to deš. statybos net neįpusėjo.

Nerezultatyvios projektų eigos priežastimi žiniasklaidoje įvardinti savanau-diškai veikiantys miesto valdžios atstovai ir įtakingi užsakovai, ignoruojantys statinių, skirtų kūno kultūrai ir sportui poreikį, komercinių struktūrų naudai keičiantys urbanistinius projektus ir pažeidžiantys miesto bendrojo plano sprendimus bei teisės aktus. Šio projekto vykdymo vilkinimas visuomenę privertė suabejoti valstybės politikos prioritetų skale. Stadiono projekto viešinimas ir diskusijos priminė apie kitus – primirštus ar anksčiau nepastebėtus – projektus: Klaipėdos baseiną, Palangos koncertų salę, Vilniaus sporto rūmus. Nacionalinio stadiono statybas lydінčios priešpriešos padalino visuomenę į dvi dalis: pasisakančius už ir prieš projekto vystymą. Objektas iki šiol įžiebia viešas diskusijas, kuriose stengiamasi įvardinti tam tikras suinteresuotas grupes ar asmenis; nuolat atnaujinamas valstybės politikos prioritetų klausimas.

Pažymėtina, kad visuomenės diskusijų kontekste statinio architektūros raiškos ir kokybės klausimai beveik nefigūruoja – daugelyje straipsnių keliama finansiniai, valdymo, funkcijų tenkinimo klausimai, beveik nenagrinėjant stadiono architektūros raiškos.

3.2 pav. Jono Pauliaus II bažnyčios konkurso projektas – I vieta, Vilnius, arch.

D. Trainauskas, D. Baliukevičius, A. Kairytė, A. Kepenytė, 2007 m.

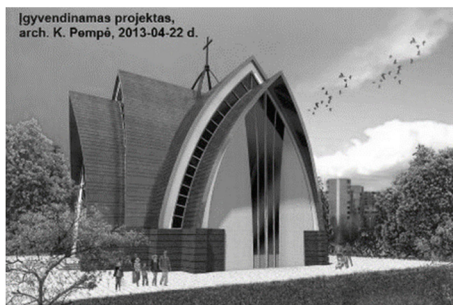
(iš: *4plus.com* – UAB „4 plus architektai“)

Fig 3.2. The Church of John Paul the 2^d competition project design – 1st prize, Vilnius, by arch. D. Trainauskas, D. Baliukevičius, A. Kairytė, A. Kepenytė, y. 2007

(in: *4plus.com* – „4 plus architektai“ Ltd.)

2007 m. Jono Pauliaus Antrojo – arba Pašilaičių – bažnyčios Vilniuje projekto konkursą laimėjo architekto Donaldo Trainausko projektuotojų komanda (D. Baliukevičius, A. Kairytė, A. Kepenytė) (3.2 pav.). Praėjus metams po konkurso laimėtojo paskelbimo, užsakovas žiniasklaidoje pranešė, kad planuojama įgyvendinti kito autoriaus projektą (3.3 pav.) – šio fakto paviešinimas tapovisumenės aktyvizmo priežastimi.. LAS ir LAR profesinės etikos jungtinės komisijos posėdyje 2013 m. birželio 5 d. sprendimu buvo nutarta, kad architektas K. Pempė turėjo teisę rengti ir užsakovui teikti architektūros pasiūlymus, tačiau, esant konkretioms aplinkybėms, jis pažeidė profesinės etikos nuostatas, įtvirtintas Europos architektūros paslaugų teikėjų etikos kodekso 4.11 punkte ir LAS patvirtintų Architekto profesijos etinių principų 6.1 punkte“ („LAR etikos komisijos...“ 2013).

Precedentas paskatino profesinę architektų bendruomenę ir savivaldą diskutuoti dėl visuomenei svarbių objektų projektavimo architektūrinių konkursų skelbimo būtinumo, aktyvaus architektų dalyvavimo asociacijų veikloje; precedentas motyvavo architektų bendruomenės narius nenusišalinti nuo bendrai priimamų visuomenei aktualių sprendimų ir tikslų įgyvendinimo. LAR jungtinė etikos komisija ir LAR profesinės etikos taryba pateikė rekomendaciją aiškiai atskirti architektūrinės idėjos konkursus nuo architektūrinių projektų konkursų, o projekto konkurso sąlygose rekomenduota įtvirtinti užsakovo prievolę su konkurso laimėtojais vykdyti derybas dėl projektavimo sutarties sudarymo („LAR etikos komisijos...“ 2013). Nepastatytos Pašilaičių bažnyčios projektas sukėlė visuomenės dalyvavimą projektavimo procesuose – tai lėmė architektų bendruomenės veiksmus dėl architektūrinių konkursų kokybės Lietuvoje gerinimo.

3.3 pav. Jono Pauliaus II bažnyčios projektas, arch. K. Pempė, 2013 m. (iš: *pilotas.lt*)

Fig. 3.3. John Paul the 2d Church design, by arch. K. Pempė, y. 2013 (in: *pilotas.lt*)

Projektas įdomus tipologiniu savitumu: XX a. pr., išsivadavus iš carinės okupacijos, bažnyčių statyba klestėjo ir tokie užsakymai buvo dažni. Toliau sekė parkartinė Rusijos okupacija, kai joks bažnyčių projektavimas nebuvo įmanomas.

1990 m. Nepriklausomoje Lietuvoje vėl atsirado sakralinių pastatų statybos poreikis – jų buvo projektuojama nemažai, o iki XXI a. pastatyta apie šimtą. M. Drėmaitė šį etapą iki 2000 m. vadina savotišku „kompensaciniu“ dešimtmečiu, kai norėta atsigriebti už visus sovietmečio suvaržymus (Drėmaitė „1990–2000:...”“). Tačiau galbūt dėl šio tipo architektūros polinkio į konservatyvumą daugelis bažnyčių buvo suprojektuotos pagal tradicinę sampratą. Išimtimis laikytini tik keli pavyzdžiai, iš kurių paminėtini: Marijos Kankinių Karalienės bažnyčia Elektrėnuose (arch. Henrikas Šilgalis, 1990–1996 m.), Palaimintojo Jurgio Matulaičio bažnyčia Viršuliškių gyvenamajame rajone, Vilniuje (arch. G. Baravykas, R. Krištapavičius, 1990–1996 m.). Tokia išimtimi galėjo tapti ir D. Trainausko pasiūlyta idėja. Architektai atsisakė įprasto sprendimo naudoti bokštą kaip dominantę arba projektuoti masyvius šlaitinius stogus, būdingus daugeliui sakralinių pastatų. Iš pastato vizualizacijos matyti, kad nepasitelkti jokie akivaizdūs istorinių stilių bruožai, o kaip tik istorinės architektūros kartotės yra dažnas reiškinys atliekant bažnyčių projektavimo darbus. Simboliu, nusakančiu pastato paskirtį, tapo lakoniškas kryžius, iškeltas virš pagrindinio įėjimo. Simboliškas ir šviesos efekto panaudojimas fasade: tamsiu paros metu šviesos srautas turėtų skliti iš pagrindinio pastato tūrio vidaus – tarsi pro atvertas duris (viena iš krikščioniškų metaforų). Modernus ir kartu lietuvių statybos tradicijai būdingas sprendimas buvo fasadams panaudoti medžio apdailą.

Alternatyvaus bažnyčios projekto fasadų fragmentas atskleidžia konservatyvesnę architekto poziciją: čia, nors ir stilizuotai, matomos sąsajos su gotikine architektūra (liepsnojančios arkos motyvas); lenktos lango linijos teikia dekoratyvumo efektą. Tokio architektūros sprendimo tinkamumas šiuolaikinių gyvenamųjų rajonų kontekste tarsi neatitinka modernios architektūros įtraukimo į kontekstą sampratos.

Pastato architektūros estetikos aspektas teisinių ginčų ir etikos klausimų fone tapo antraeilis. Tai vienas pirmųjų kartų iš Lietuvos architektūros patirties, kai paskatinta visuomenės iniciatyvos architektų bendruomenės savivalda atliko reikšmingą sąvokų išaiškinimą: dėl profesinės etikos sampratos; dėl Kodekse įtvirtintų sąžiningumo, dorumo principų; dėl konkursų ir jų rezultatų privalomumo įgyvendinti; dėl konkursą rengiančios organizacijos vadovo statuso; dėl architekto paskyrimo; dėl kito architekto informavimo formos („LAR etikos komisijos...”“ 2013).

2009 m. Vilniuje buvo planuojama priešais Katedros aikštę esančio viešbučio (dabar „Amberton“) fasadų ir interjero rekonstrukcija. Du architektai pateikė architektūrinės raiškos požiūriu labai skirtingus fasadų variantus: istoristiniais architektūros elementais grįstą sprendimą (3.4 pav.) ir projektą, kurio raiška kontrastuoja su supančia architektūrine aplinka, tačiau iš esmės nenukrypsta nuo jau stovėjusio pastato (3.5 pav.).

3.4 pav. Viešbučio rekonstrukcijos PP, Vilnius, arch. A. Žalys, 2009 m.
(iš: *architektusajunga.lt* – Lietuvos architektų sąjunga)

Fig. 3.4. Hotel reconstruction project proposals, Vilnius, by arch. A. Žalys, y. 2009 (in: *architektusajunga.lt* – Lithuanian Architects Association)

Architektūros estetikos aspektu konservatyvesnis projekto variantas architektūros raiška priartintas prie supančio urbanistinio Senamiesčio konteksto istorinių pastatų. Toks imitacinis naujos architektūros komponavimo istorinėje aplinkoje būdas nėra nauja praktika, tačiau ji paneigta Vienos memorandume („Vienna Memorandum“ 2005) išdėstyta nuostata, kad istorinių stilių imitacija traktuotina kaip „istorijos klastojimas“. Dauguma Vilniaus architektūros-urbanistikos ekspertų tarybos narių taip pat nepateisino istorinės architektūros elementų naudojimo šiuolaikiniame projekte ir palaikė naujos architektūros – kaip savo „laikmečio ženklo“ – propagavimą Senamiestyje.

3.5 pav. Viešbučio rekonstrukcijos PP, Vilnius, arch. K. Lupeikis, 2009 m.
(iš: *architektusajunga.lt* – Lietuvos architektų sąjunga)

Fig. 3.5. Hotel reconstruction project proposals, Vilnius, by arch. K. Lupeikis, y. 2009 (in: *architektusajunga.lt* – Lithuanian Architects Association)

Kęstučio Lupeikio pasiūlytas ir vėliau įgyvendintas projektas stilistiškai tik iš dalies derintas prie architektūrinio konteksto: išlaikyti aukščių lygiai su greta esančiu pastatu, tolygiai, ritmiškai išdėstytos langų angos (klasikinei architektūrai būdingas sprendimas), suprojektuotas šlaitinis stogas, stilizuoti fasadų apdailos

rustų motyvai. Tačiau šiuolaikiškumo suteikia nereguliariai išdėstyti prancūziška balkoną imituojantys stikliniai turėklai, saikingas dekoras, „iškastas“ fasado tūris pirmojo aukšto lygiu, formuojant laisvesnį pėsčiųjų srautų judėjimą ir akcentuojant pagrindinę pastato įeigą. Architektui tarpusavyje derinant stilizuotus klasikinės architektūros principus su šiuolaikinėmis architektūros raiškos priemonėmis pavyko sukurti kontekstualų objektą urbanistinėje Senamiesčio erdvėje.

Šių projektų svarstymo kontekste išryškintas konfliktas tarp paveldosaugos specialistų, šiuolaikinės architektūros ekspertų ir autorių požiūrių; atskleista projektavimo senamiesčiuose stilistinių kriterijų nustatymo problema. Urbanistikos ir architektūros ekspertų tarybos posėdyje pasakyta, kad dažnai konservatyvus architektūros paveldo specialistų požiūris į naujos architektūros Senamiestyje įkomponavimo principus tampa imperatyvu. Pabrėžta, jog architektūros ekspertų išvados ir siūlymai dažnai neturi formalios įtakos priimant sprendimus dėl Senamiesčio architektūros formavimo (VAUET... 2009).

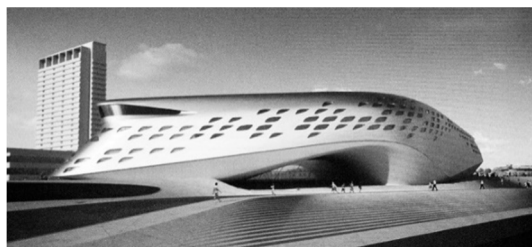
Viešbučio rekonstrukcijos atvejis iškėlė aktualią *seno* ir *naujo* dermės problemą, sukėlė profesinės architektų bendruomenės iniciatyvą ginant savo ir autoriaus kūrybinius interesus. Dėl bendruomenės įsitraukimo objekto rekonstrukcija įvyko be esminių nuokrypių nuo originalaus K. Lupeikio darbo. Pastatas tapo vienu iš vykusių šiuolaikiškos architektūros Senamiestyje taikymo pavyzdžių. Pasaulio architektūros kontekste tokiais laikomi Le Corbusier „Plan Voisin“ (1925 m. planuotas ir neįgyvendintas aukštybinis užstatymas Paryžiaus centre), 2003 m. Londono centre iškilęs Norman Foster „The Gherkin“ pastatas, kuris iki šiol kritikuojamas dėl urbanistinio antikontekstualumo.

XXI a. pr. vietiniame ir tarptautiniame architektūros, meno, politikos, socio-kultūriniame kontekste išsiskiria GEM Vilniuje projekto konkursas (2008 m.). GEM projekto architektūrinį konkursą kai kurie autoriai įvardija kaip iki tol svarbiausią Nepriklausomos Lietuvos architektūros konkursų raidai.

Įvairių politikos, meno ir kultūros atstovų požiūriu, objektas turėjo tapti tarptautiniu traukos tašku ir prekės ženklu, kelti miesto lankomumo rodiklius, kas lemtų ekonomikos kilimą, darbo vietų augimą, kultūrinio gyvenimo aktyvinimą. Projekto idėja paskatino profesinės architektų bendruomenės ir kitų visuomenės atstovų elitą įsitraukti į šį architektūros procesą.

GEM konkursas išsiskiria tuo, kad tai buvo bene vienintelis tokio masto tarptautinis konkursas Lietuvoje nuo XX a. vid. Pasiūlymus teikė pasaulyje žinomi architektai, tokie kaip Daniel Liebeskind, Maximiliano Fux, Zaha Hadid. Didžiutuotasi, jog tokie meistrai ne tik atvyko į Vilnių, varžėsi, bet ir prisidėjo prie miesto populiarinimo: įvykis buvo aptariamas užsienio architektūros leidiniuose, konkurso projektus dalyviai eksponavo savo įmonių interneto svetainėse. Geriausiai įvertintas Z. Hadid projektas (3.6 pav.) paskelbtas konkurso laimėtoju. Nors eksploatuota ne pirmą kartą, Z. Hadid pasiūlyta architektūros raiška vietiniame kon-

tekste daro netikėtą efektą. Amorfiškas, ekspresyvus, dinamiškas ir futuristinis architektūrinis kūnas, „kosminės architektūros“ elementai daro urbanistiniam fonui svetimo objekto įspūdį. Tokia nedermė su „genius loci“, kultūriškai bei istoriškai neįprastas, antikontekstualus projektas lemia pirminę atmetimo reakciją. Kita vertus, naujovės domina visuomenę, sudaro prielaidas išskirtinumui – tuo gali būti motyvuojamas dalies visuomenės susižavėjimas objektu.

3.6 pav. Guggenheimo-Hermitage muziejaus Vilniuje projektas – I vietos konkurso laimėtojas, arch. Z. Hadid, 2008 m.

(iš: *architektusajunga.lt* – Lietuvos architektų sąjunga)

Fig. 3.6. Vilnius Guggenheim-Hermitage museum competition project – 1st Prize Winner, by arch. Z. Hadid, y. 2008

(in: *architektusajunga.lt* – Lithuanian Architects Association)

Atsiribojimas nuo vietinių architektų pasiūlymų sukėlė neigiamą Lietuvos architektūros elito reakciją. Kaip aktyvizmo forma buvo pasirinktas atviras laiškas valdžios atstovams, kuriame iškeltas GEM poreikio klausimas⁹. Siūlyta atkreipti dėmesį į apleistus esamus nacionalinius architektūros ir meno objektus, kurie nerestauruojami arba netinkamai eksploatuojami nyksta. GEM statybos idėjai nepritarė ir kitų kultūros sričių atstovai¹⁰.

⁹ Architektai – J. Šebokas, V. Dičius, K. Pempė (tuometinis LAS pirmininkas), V. Brėdikis – žiniasklaidoje išplatino atvirą laišką, kuriame išreiškė nerimą dėl to, „kad ruošiantis unikalios objekto statybai, visai nebuvo viešos, atviros diskusijos visuomenėje, tarp kultūros žmonių, – kokiems tikslams, kokiems objektams ar kokioms sritims labiausiai šiaandien trūksta finansavimo, ką pirmiausiai turėtume pasistatyti, ar restauruoti vystant ir puoselėjant nacionalinę kultūrą“. (Brėdikis ir kt. 2007).

¹⁰ Valstybinės premijos laureatas skulptorius A. Ambraziūnas, dailininkas A. Stasiulevičius ir fotografas R. Dichavičius, Nacionalinės premijos laureatas tapytojas V. Antanavičius ir tapytojas A. Kmieliauskas, LDK Gedimino ordino Riterio kryžiaus kavalierius dailininkas B. Leonavičius, skulptorė D. Matulaitė – šie asmenys taip pat išplatino atvirą laišką su kreipimusi į aukščiausias Lietuvos valdžios institucijas. Rašte abejojama GEM atsiradimo Lietuvoje būtinumu, kalbama apie tai, kad esama ir kitų prioritetinių objektų, kuriems turėtų būti skiriamas finansavimas: bibliotekoms, švietimo ir ugdymo įstaigoms

Vilnius nebuvo vienintelis miestas, susidūręs su panašiomis problemomis šio prekės ženklo muziejaus steigimo klausimu. Vienas žinomiausių atvejų – Guggenheim muziejų tinklo padalinio projektavimas Ispanijoje, Bilbao (arch. F. O. Gehry, 1997 m.). Bilbao sėkmės atvejis lėmė termino *Bilbao efektas* atsiradimą. Ekonominį nuosmukį patyrusio industrinio miesto valdžia rizikavo įgyvendindama grandiozinį GEM projektą, bet investicijos pasiteisino – objektas tapo klestinčiu kultūrinės traukos branduoliu. Kitaip tariant, *Bilbao efektas* atliko miesto rinkodaros, sociologinio-strateginio ir urbanistinės politikos formanto vaidmenį (Plaza, Haarich 2015). Ekonominis efektyvumas – vienas iš pagrindinių kriterijų, apibūdinančių *Bilbao efektą*. Ekonominė nauda lėmė socialinės gerovės augimą, darbo vietų didėjimą. Šio prekės ženklo muziejaus atsiradimas iš esmės pakeitė ir atgaivino urbanistinę miesto struktūrą, kultūrinio gyvenimo kokybę. Pasiteisinęs Bilbao projektas buvo vienu iš pagrindinių argumentų muziejaus atsiradimui Vilniuje inicijuoti. Tai paskatino kalbėti apie pastato architektūros, kaip prekės ženklo, miesto rinkodaros ir urbanistinio formavimo įrankio, vaidmenį ir poreikį.

GEM konkurso organizavimo laikotarpiu išleisti Lietuvos architektūros politikos metmenys iš esmės apibendrina problemas, kurias išryškino šio projekto istorija: pabrėžta, kad „visuomenė, profesionalai, valdžios ir verslo atstovai nepakankamai išsamiai supažindinami su architektūros, planavimo srities inovacijomis, sukurtomis Lietuvoje ir užsienyje, todėl nepakanka inovacijų išmanymo, egzistuoja baimė tam, kas nauja“ („Lietuvos architektūros...“ 2014).

Muziejaus projektas – Lietuvoje unikalus atvejis, kai, praėjus tam tikram laikui po priimto sprendimo projektui neįgyvendinti, pasaulio žiniasklaidoje Lietuvos ir Vilniaus vardas vis dar minimas kaip nepasisekusio GEM plėtros plano vystymo pavyzdys (Plaza, Haarich 2010, Ponzini 2011, Aibeo 2016, Cunningham 2016).

Tai, kad visuomenės aktyvumas įsitraukiant į architektūros procesus atneša naudos, patvirtina kai kurios J. Jakaičio formuluojamos tezės (Jakaitis 2005: 201). Autoriaus manymu, visuomenės dalyvavimas lemia:

- didesnę projektų įgyvendinimo tikimybę su prognozuojama architektūros kokybe ir galimomis jų neįgyvendinimo pasekmėmis;
- augantį pasitikėjimą valdžios institucijomis;
- visuomenės paramą įgyvendinant projektus;
- operatyvesnę ir efektyvesnę informacijos kaitą;
- demokratiškesnę vertybių puoselėjimą.

Tačiau kai kurie autoriai, nagrinėję visuomenės vaidmenį architektūrinių konkursų kontekste, įžvelgia ir ne visada teigiamą socialinio aktyvizmo įtaką formuojant kokybišką architektūrą (Linartas 2011: 123–124), nors šis savaiminis reiškiny yra skatintinas. Kaip rodo istorinė patirtis, kai kuriais atvejais aktyvus visuomenės kišimasis tampa architektūros proceso stabdymo ar nutraukimo priežastimi.

Visuomenės ir neįgyvendintų projektų santykis gali reikštis ne tik visuomenei dalyvaujant architektūros procesuose, kai visuomenės grupės sąmoningai reaguoja į tam tikras projektų kontekste išryškėjančias problemas ir įsikišdamos siekia jas eskaluoti. Reikšmingas ir atvirkštinis ryšys – tai neįgyvendintų architektūrinių projektų, kaip visuomenės pasaulėžiūrą tikslingai formuojančių priemonių, fenomenas.

Antrajame skyriuje apčiuoptas architektūros, kaip politinio reprezentacinio įrankio įvaizdis, itin būdingas represiniams režimams – rusiškosios despotinės monarchijos ir sovietinio totalitarizmo periodams. Didelio mastelio puošnaus istoristinio stiliaus pastatais siekta įkūnyti valdžios didingumą ir galią ir taip pabrėžti eilinio asmens menkumą – politikos-propagandos priemonėmis formuotas architektūros įvaizdis ir kontroliuojama pastatų hierarchija turėjo daryti įtaką visuomenei.

Nepriklausomos Lietuvos architektūroje Pirmosios Respublikos periodu (1918–1940 m.) šis politikos, architektūros ir visuomenės santykis reiškėsi kaip tautinės savimonės formantas. Toks politinių intencijų ryšys formuoti visuomenės pasaulėžiūrą pasitelkus architektūrą fiksuojamas šiuose anksčiau analizuotuose neįgyvendintuose projektuose: Prisikėlimo bažnyčia (visi variantai), Kaunas, arch. K. Reisonas, 1928–1930 m.; Lietuvos Vyriausybės rūmų konkursinis projektas, Kaunas, arch. K. Perlsee, 1939 m.; Liaudies namų projektas, arch. V. Landsbergis-Žemkalnis, 1928 m. Tarpukario Lietuvos neįgyvendintų architektūrinių projektų palikimas liudija nacionalinio identiteto paieškas ir tautiškumo pajautos diegimą valstybiniu lygiu. Kaip pasakė R. Buivydas, tokias iniciatyvas taip pat galima traktuoti kaip tarpukario Lietuvos valdžios aktyvų naudojimąsi prigimtinę architektūros galia įtaigiai ir palankiai reprezentuoti save visuomenei (Buivydas 2005:71). Tarpukariu klestėjo architektūrinių konkursų kultūra – tai rodo, kad tuometinė Lietuvos valdžia gerai suvokė architektūros, kaip visuomenės poveikio ir įvaizdžio formavimo priemonės, svarbą.

Analizuoti XXI a. neįgyvendintos architektūrinių projektų pavyzdžiai byloja, kad tautinės savimonės ugdymas, nors neišbrauktas iš prioritetų sąrašo, nebėra pati svarbiausia aktualija visuomenės sąmonėjimo raidai. Kur kas populiariesnė – viešojo intereso tenkinimo problema, visuomenės įtraukimas į architektūroje (ir kitose srityse) vykstančius procesus, žmonių aktyvumas sprendžiant su tuo susijusius klausimus. XXI a. visuomenė vis dažniau susitelkia ir pasiekia savo tikslus. Tai turi įtakos formuojant architektūros politikos gaires, neformalus veikimas ima

lemti formalių svertų reguliavimą. Galima daryti prielaidą, kad tokių iniciatyvų daugės tol, kol teisiškai nebus sukurtas efektyvus visuomenės dalyvavimo architektūros procesuose modelis ir architektūrinių konkursų organizavimo praktika netaps veiksmingesnė.

3.2. Neįgyvendinti projektai – socialinių-ekonominių ir politinių struktūrų rodiklis

Tiek pastatytų, tiek nerealizuotų architektūrinių projektų tipologijos, meninės raiškos ir kokybės santykis su tam tikru laikotarpiu vyravusia socialine-ekonominė ir politinė santvarka gali būti išreikštas *užsakovo* dėmeniu. Kokybiškos reprezentacinės ar laikotarpio tendencijas atitinkančios („madingos“) architektūros užsakovas visais laikais buvo iš dominuojančių, turtingiausių, įtakingiausių socialinių sluoksnių. Užsakovas – tai tarpininkas tarp socialinės-ekonominės santvarkos, kurią lemia politinės struktūros, ir architektūros (taip pat ir neįgyvendintos architektūros) tipologijos bei raiškos. Tapati schema gali būti taikoma ir nerealizuotiems architektūriniams projektams, kurie tipologiniu atžvilgiu atspindėjo architektūros istorijoje vyravusias tendencijas. Reikšmingesniu laikomas socialinės-ekonominės santvarkos ir užsakovo santykis, o ne politinės santvarkos ir užsakovo (įtakingų socialinių sluoksnių), nes:

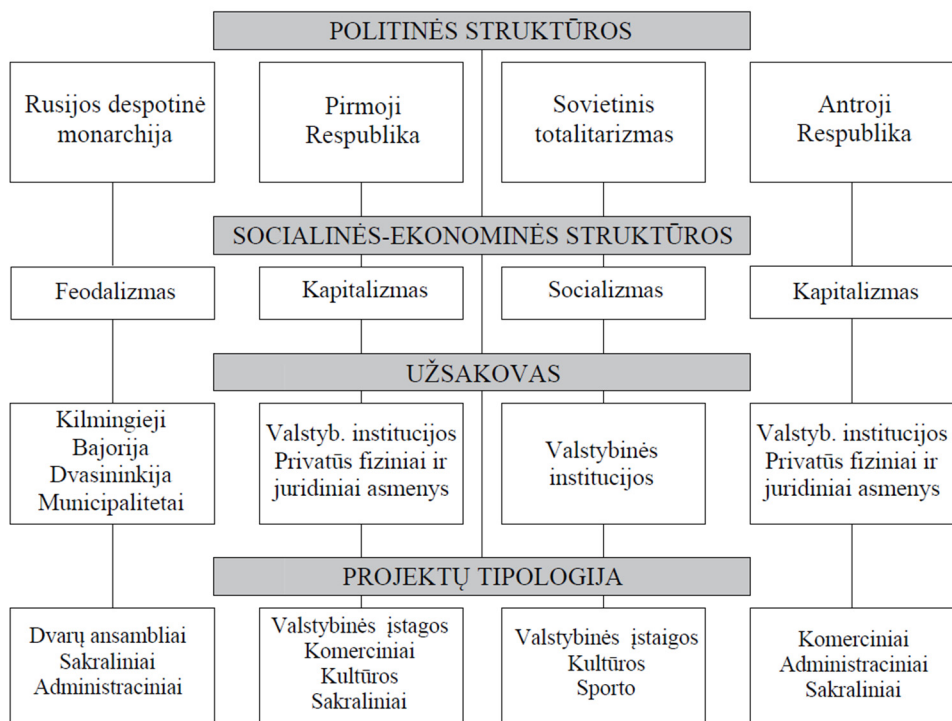
- finansinis-ekonominis veiksnys visais laikais buvo vienas iš svarbiausių architektūros įgyvendinimą lėmusių aspektų;
- socialinė-ekonominė santvarka lemia klasinę visuomenės sandarą, t. y. architektūros užsakovų įvairovę.

Feodalizmo laikotarpiu, kai vyravo luominė sistema, pagrindiniu užsakovu tampa kilmingieji, bajorija, dvasininkija, municipalitetai. Įtakingiausios, turtingiausios visuomenės grupės buvo jų socialinį luomą reprezentuojančios architektūros užsakovais. Vyraujanti pastatų tipologija būdinga ir išlikusių neįgyvendintų projektų fondui: dvarų ansambliai, sakraliniai, administraciniai pastatai (pvz. rotušės).

Kapitalizmą analizuojant etapais, klasinė hierarchija kinta – ekonominių pakilimų laikotarpiais didžiausi architektūros užsakymai pateikiami valstybinių institucijų ir privačių juridinių bei fizinių asmenų. Atitinkamai daugiausiai užsakoma valstybinių administracinių, komercinės paskirties pastatų projektų, iliustruojančių augantį miestiečių klasės ekonominį pajėgumą.

Kraštutinis socializmas Lietuvoje lėmė, kad vieninteliu architektūros užsakovu tapo valstybinės institucijos, kurios savo svarbą siekė įkūnyti reikšmingiausių visuomeninių ir valstybinių administracinių įstaigų pastatų projektais. Šiuo atveju neefektyvus ekonominis sovietinis režimas turėjo didelės įtakos, kad

projektai buvo neįgyvendinti, statybos nebaigtos ar statybų metu kito meniniai estetiniai sprendimai.

3.7 pav. Socialinių-ekonominių, politinių struktūrų, užsakovo ir architektūrinių projektų tipologijos ryšių schema

Fig. 3.7. The scheme of connections between social-economic, political structures, the client and architectural typology

Ryšiai tarp socialinių-ekonominių struktūrų, užsakovo ir neįgyvendintų projektų tipologijos vaizduojami 3.7 pav. Toks socialinių-ekonominių, politinių struktūrų, užsakovo ir architektūrinių projektų tipologijos sąveikos modelis idealus tuo atveju, kai projektai neįgyvendinami dėl karo, sklypo keitimo, „force majeure“, autoriaus ar užsakovo mirties, t. y. dėl aplinkybinių priežasčių. Tokiais atvejais neįgyvendintų projektų architektūros raiška atitinka užsakovo pasaulėžiūrą, kuri dažnai būna nulemta jo socialinės padėties ir jį formavusių kultūrinių aplinkybių.

Atlikus nerealizuotų projektų istorinės raidos tyrimą, be aplinkybinių priežasčių identifiikuotos ir kitos neįgyvendinimo priežastys, kurių įvairovė tam tikru laikotarpiu priklausė nuo sociokultūrinės, politinės ir ekonominės šalies situacijos,

užsakovo ir architekto pasaulėžiūrų ir vertybių skirtumų. Nagrinėjant neįgyvendinimo priežastis gali būti atskleistas inversinis nerealizuotų projektų ryšys su socialinėmis-ekonominėmis, politinėmis struktūromis – ši prielaida suponuoja detalesnį neįgyvendinimo priežasčių nagrinėjimą.

Finansinės, politinės-ekonominės aplinkybės visais laikais buvo vienos iš pagrindinių projektavimo proceso sustojimo, nutraukimo ar neplanuotos eigos priežasčių visomis socialinėmis-ekonominėmis santvarkomis (feodalizmas, socializmas ir kapitalizmas) ir visais politiniais laikotarpiais. Šių priežasčių atsiradimas tiesiogiai susijęs su užsakovo (fizinio ar juridinio asmens, valstybės) finansine būkle, šalies ekonominiu būviu, politinės-ekonominės santvarkos neveiksmumu. Net tokiu atveju, kai oficialios neįgyvendinimo priežastys buvo ideologinės, tikrieji motyvai galėjo būti finansiniai-ekonominiai. Tačiau pabrėžtina, kad jei iš pastatytų statinių architektūros kokybės galima spręsti apie finansinę užsakovo būklę, tai neįgyvendinti projektai šį rodiklį gali iškreipti, jo neatspindėti.

Politinės-ideologinės priežastys stipriausiai reiškėsi sovietinio totalitarinio režimo periodu, tačiau buvo aktualios visais istoriniais laikotarpiais, tik skirtingo masto. Okupacinių režimų metu politiniai sprendimai lėmė, kokios tipologijos pastatų statyba turi būti prioritetinga, o ideologija diktavo estetines architektūrines raiškos vertes. Be to, politinėmis-ideologinėmis priežastimis buvo maskuojamos finansinės šalies problemos.

Nepriklausomybės laikotarpiu politinės-ideologinės priežastys taip pat savaip koregavo projektų vertinimo ir su tuo susijusių nerealizavimo aplinkybių pobūdį. Kiekvienas valstybinis projektas buvo vertinamas remiantis tuo metu vyrausiomis oficialiai deklaruojamomis sociokultūrinėmis vertybėmis, jo organizavimas buvo motyvuojamas visuomeniniu poreikiu. Pavyzdžiui, tarpukario Lietuvoje valstybinės reikšmės projekto estetinė raiška turėjo atspindėti „tautinę dvasią“. Prisikėlimo bažnyčios projekto atveju sudėtinga konkrečiai identifikuoti, kodėl buvo neįgyvendinti pirmieji konkursus laimėję darbai: ar tai lėmė estetikos, ar labiau politinės-ideologinės priežastys.

Politinės-ideologinės priežastys, dažnai susijusios ir su estetiniu aspektu, projektų neįgyvendinimo arba keitimo motyvu tampa tais atvejais, kai užsakovas yra valstybinės institucijos. Tokia sąsaja būdinga visiems politiniams periodams, kai estetinė reprezentacinės architektūros raiška buvo tapatinama su oficialia valstybės ideologija ar propaganda. Estetikos ir politinės-ideologinės priežastys arba jų kombinacija lėmė, kad daugelis nagrinėtų projektų buvo nerealizuoti arba įgyvendinti su keitimais – tokie projektai Lietuvoje fiksuoti sovietinio režimo pradžios metais.

Politinės priežastys dažnai susijusios su biurokratinėmis projektų neįgyvendinimo aplinkybėmis, kylančiomis iš politinės sistemos suformuoto institucijų veiklos aparato sudėtingumo. Istorinė analizė neatskleidė šios priežasties įtakos

konkrečių projektų vykdymo nutraukimui (tokio pobūdžio aplinkybėms identifikuoti reikia papildomos nuodugnios išlikusių projektinių dokumentų analizės), bet logiška daryti prielaidą, kad tokios priežastys reikšės visais laikais, kai egzistavo statybas reguliuojanti teisinė sistema. Biurokratinio aparato neveiknumas yra dažnas ir šių dienų aktualijų objektas.

Estetinės nerealizuotos architektūros ir projektų keitimo priežastys reikšės visais laikotarpiais. Jos yra susijusios su užsakovo ir architekto estetinių vertybių nesutapimu ir taikytinos tais atvejais, kai projektai pasižymėjo netikėta, naujoviška architektūros raiška, stiliumi. Lietuvoje stilistiškai drąsių, naujų ir dėl to nepriimtinių pastatų projektų daugiau fiksuojama nuo XX a. pr. V. Petrulis sakė, „<...> kad naujieji modernizmo principai – panašiai kaip ir tautinio stiliaus atveju – savo radikaliausia forma rasdavosi neįgyvendintais projektais“, (Bertašiūtė ir kt. 2015: 89). Tarpukariu tebeklestėjo architektūrinė tautinės pajautos idėja, kuri iš dalies kirtosi su moderniųjų srovių tendencijomis, tad daliai visuomenės vis dar buvo sunku pripažinti „bedvases“ naujosios bangos architektūrines linijas.

Nustačius estetiškes neįgyvendintų projektų priežastis netiesiogiai galima spręsti apie socialinėje-ekonominėje, politinėje struktūroje vyravusias menines orientacijas, stilistines tendencijas, suvokti visuomenės konservatyvumo (arba imlumo naujovėms) būvį, valdžios ideologinius prioritetus.

Dėl technologinių priežasčių nepastatytų objektų buvo visais istoriniais laikotarpiais, o tokiomis aplinkybėmis nerealizuoti projektai leidžia identifikuoti tam tikro laiko technologinių galimybių ribas.

Neformalus visuomenės dalyvavimas, kaip viena iš projektavimo proceso stabdymo priežasčių, labiausiai reikšės kapitalizmo laikotarpiais – kaip nevaržomų visuomenės veiksmų, žodžio laisvės rezultatas. Visuomeninės priežastys yra tiesioginė aktyvios visuomenės įsitraukimo pasekmė, o visuomenės dalyvavimo reiškinys Lietuvoje ypač aktualus tapo XXI a. pr.

3.3. Nerealizuotų projektų neįgyvendinimo rizikos mažinimo, verčių ir jų pritaikymo klausimai

Nerealizavimo reiškinys yra nuolatinis architektūros istorijos dėmuo, nes jį lemiančios priežastys turi savybę kartotis. Neįgyvendinimo aplinkybės yra tiesiogiai susijusios su visais architektūros kūrimo procese dalyvaujančiais asmenimis (užsakovu, architektu, institucijomis, visuomene) ir yra priklausomos nuo socialinių-ekonominių ir politinių struktūrų būvio, todėl logiška daryti prielaidą, kad projektai bus neįgyvendinami tol, kol egzistuos bent keli iš minėtų dėmenų. Tačiau, norint padidinti kokybiškų architektūrinių projektų įgyvendinimo galimybes, būtų naudinga kai kurių priežasčių pasikartojimo tikimybę sumažinti iki minimumo jas iš anksto numatant ar tinkamai pasiruošiant.

Architektūra, jos sukūrimas ir statyba – didelių finansinių ir ekonominių išteklių reikalaujantis procesas. Finansinės, politinės-ekonominės priežastys, dominuojančios architektūros istorijoje, yra pagrindinis neįgyvendintų projektų rodiklis. Teoriškai, nuolat tobulinant ekonomikos mokslo bazę, augant visuomenės ekonominiam išprusimui ir galimybei numatyti ekonomines šalies tendencijas, tikimybė, kad architektūros kūrimo procesas sustos būtent dėl finansinio, ekonominio faktoriaus, turi tendenciją mažėti. Kita vertus, paskutinis staigus ir globalus XXI a. ekonominis nuosmukis parodė, jog net ir esant dabartiniam ekonomikos mokslo išsivystymo lygiui kai kurie procesai lieka iš anksto neprognozuojami. Galima daryti prielaidą, kad finansinės ir ekonominės aplinkybės bus aktualios tol, kol egzistuos bet kokia ekonominė struktūra, o taip buvo visą žmonijos istoriją. Žvelgiant lokaliau, didesnio materialinių nuostolių architektams padėtų išvengti profesionalus projektavimo sutarčių sudarymas ir jų laikymasis, finansinių atsiskaitymą išskaidant į kelis etapus: kuo daugiau resursų reikia skirti projektui sudaryti, tuo daugiau dalių sudaro atlyginimas už darbą.

Biurokratinės neefektyvaus architektūros proceso priežastys tiesiogiai susijusios su institucinio aparato neveiknumu. Tiesioginis būdas šių priežasčių išvengti yra architektūros procesus reguliuojančių įstaigų darbo efektyvumo užtikrinimas, kuris galimas tobulinant administracinę tvarką ir teisinę bazę, reglamentuojančią valstybės institucijų darbo metodus ir eigą, bei mažinant architektūros procese dalyvaujančių asmenų skaičių, kartu siekiant visų su projektu susijusių visuomenės grupių interesų patenkinimo. Tai svarbu, nes, kaip parodė tyrimas, neformalus visuomenės įsitraukimas į projektavimo eigą lemia visuomenines projektų stabdymo, keitimo arba nutraukimo priežastis.

Istorinė analizė atskleidė, kad visuomeninis veiksnys turi tendenciją dažnėti – tai yra aktyvėjančios pilietinės visuomenės formavimosi rezultatas. Neformalus visuomenės dalyvavimo aspektas tampa aktyvus tuomet, kai visi formalūs veiksniai yra neefektyvūs, todėl visuomeninio veiksnio mažinimą gali užtikrinti tik efektyvios teisinės bazės, garantuojančios formalią visuomenės dalyvavimo galimybę, sukūrimas.

Neįgyvendinti projektai darbe buvo išskirti ir kaip netinkamai organizuoto architektūrinių projektų konkurso padarinys, o visuomeninės aktyvumas itin siejasi su konkursų organizavimo ir vykdymo kokybe. Konkursų kokybės problemą detalai nagrinėjęs D. Linartas sako, jog efektyvus konkursų medžiagos viešinimas – vienas iš pagrindinių veiksnių, leidžiančių išvengti nepageidaujamos visuomenės reakcijos vėlesniuose projektavimo proceso etapuose: „<...> svarbu ne tik paskelbti konkurso rezultatus, bet ir plačiai nušviesti konkurso eigą bei vertinimų motyvus. <...> Per konkursinių darbų parodą visuomenė gali atidžiau pažvelgti į sudėtingus architektų uždavinius. Specialistams glaudžiau bendradarbiaujant su visuomene kyla statybos kultūra“ (Linartas 2009: 150). Vertinant paskutinių dešimtmečių Lietuvos patirtį, visuomenės įtraukimas į kūrybinių konkursų procesą

Lietuvoje kol kas yra nevisavertis ir paremtas tik informavimo principu, nors prasingiausios veiksmu aptarimo su visuomene galimybės būtų planavimo ir konkurso sąlygų rengimo etapuose.

Politinės-ideologinės aplinkybės, lemiančios architektūros įgyvendinimą, būdingos visiems analizuotiems istoriniams periodams Lietuvoje. Kaip atskleidžia teorinė tyrimo dalis ir daugelio autorių, nagrinėjusių sovietinio laikotarpio Lietuvos architektūros raidą, išvalgos (N. Lukšionytė, M. Drėmaitė, V. Petrulis, J. Minkevičius ir kt.), stipriausiai jos reiškėsi sovietinio totalitarinio režimo laikotarpiu, kai visos valstybės ekonomikos ir meno sritys buvo sukonzentruotos į valstybinių institucijų rankas. Tačiau ir demokratinio kapitalizmo laikotarpiu pasitaiko atvejų, kai dėl politinio susiskaldymo ar kintančių ideologinių prioritetų yra sustabdomas arba nutraukiamas visuomeninės svarbos projektų vystymas. Šiuo atveju sąmoninga ir aktyvi visuomenė gali pagelbėti ne kaip projektavimo procesą stabdantis, o kaip projektų įgyvendinimą skatinantis veiksnys. Visuomenė – vienas iš svarbiausių faktorių, demokratinėmis sąlygomis gebančių daryti įtaką politinėms-ideologinėms jėgoms.

Estetines neįgyvendintų projektų ar jų keitimo statybos metu priežastis lemia užsakovo ir architekto estetikos suvokimo nesuderinamumas, nepasitikėjimas architektu. Andrzej Zarzyckij, vienas iš daugelio tyrėjų, nagrinėjusių žinomų architektų nerealizuotų darbų skaitmeninio vizualizavimo galimybes ir naudą, teigia: nors visais laikais būsimą pastato formą buvo siekiama vaizduoti įvairiomis grafikinėmis ir erdvinėmis priemonėmis, nė viena jų nesuteikė galimybės tai padaryti taip realistiškai, kaip erdvinio dizaino programos (Zarzyckij 2006: 118). Perspektyvos piešiniai ir maketai negali visiškai atskleisti šviesos ir formos įtakos konstruojant emociškai paveikią ir kintančią pastato erdvę, o dabartinės skaitmeninės priemonės tai geba. Šiuo laikotarpiu, nuolat tobulėjant skaitmeninėms architektūros modeliavimo technologijoms ir galimybei ankstyviausiose projektavimo stadijose realistiškai pavaizduoti projektuojamą pastatą, estetinės aplinkybės darys vis mažiau įtakos tam, kad projektai taps neįgyvendinti.

Į estetinių priežasčių lauką patenka ir projektai, pasižymėję konkrečiam laikotarpiui nebūdinga architektūros raiška, stiliumi, novatoriškumu. Tokie darbai visada balansavo ant realizavimo ribos, nes žmogui būdinga nepasitikėti ir abejoti naujovėmis, atmesti nepatikrintus ir nepažintus sprendimus. „Naujo baimė“ – filosofijos, psichologijos tyrimų objektas. Šiuo atveju svarbus meninis visuomenės išprusimas, todėl būtinas visuomenės švietimas architektūros kokybės klausimais ankstyviausiose ugdymo stadijose.

Techninės galimybės statybų sektoriuje nuolat auga, tačiau menininko fantazija – neišmatuojama. Nors šiuolaikinės technologinės priemonės lemia tai, kad įgyvendinti architektų sumanymus vis dažniau tampa įmanoma, tikėtina, kad kai kurie projektai dėl technologinių priežasčių visada liks įgyvendinti ne taip, kaip įsivaizdavo jų kūrėjas. Siekiant pirminės architektūros idėjos tąsos viso projekto

įgyvendinimo metu, svarbus architekto pasirengimas pastatų konstrukcijų, statybos mokslo srityje, egzistuojančių technologijų išmanymas – šiuo atveju yra reikšminga atkreipti dėmesį į rengiamų architektūros studijų modulių turinį arba galimybę žinias gilinti individualiai, tačiau praktiškai tai įgyvendinti būtų sudėtinga. Todėl nuolatinis dialogas su kompetentingai parinktu pastato konstruktoriumi ir rangovu nuo ankstyviausių projektavimo stadijų yra optimalus sprendimas, leidžiantis išvengti technologinių neįgyvendinimo priežasčių. Technologinių nesėkmių minimizavimą lemia ir tobulinamos kompiuterinio projektavimo programos.

Į problemą galima pažvelgti ir teigiamu filosofiniu aspektu: menininko prigimtis vaizduoti technologinių galimybių neribojamus sumanymus ir skatina pačių technologijų tobulėjimą.

Pažymėtina, kad net ir teoriškai išvengus visų anksčiau minėtų neįgyvendintų projektų priežasčių, jų realizavimas negali būti užtikrintas (aplinkybinės priežastys, arba „force majeure“). Neįmanoma garantuoti, kad projektas tikrai bus įgyvendintas, todėl šiuo atveju svarbu efektyviai planuoti patį projektavimo procesą, kad nenumatytų aplinkybių atveju būtų patirta kuo mažiau nuostolių. Dėl tos pačios priežasties aktualu yra ne tik išskirti architektūrinių projektų *objektyviają* (utilitarinę, ekonominę) ir *subjektyviają* vertę (meninę, idėjinę, teorinę reikšmę), bet ir numatyti jų pritaikymo būdus.

Pabrėžtina, kad nerealizuotų projektų informaciniam potencialui išnaudoti ir *objektyviajai* vertei pritaikyti svarbi laiko sąlyga, nes kai kurie projekto sprendimai ilgainiui tampa neaktualūs: statybų srityje nuolat atsiranda naujų – efektyvesnių, pažangesnių – metodų, bet tai vyko visais laikais, tik netolygiais tempais. Numatyti, kiek ilgai išliks svarbus tam tikras projekto sprendimas yra sudėtinga, todėl vertingiausius iš jų racionalu panaudoti kuo greičiau.

Objektyviųjų savybių nuvertėjimo pavyzdys – A. Vivulskio Švč. Jėzaus Širdies bažnyčios projektas (statyba pradėta 1913 m.), kai pastato konstrukcijoms pirmą kartą Lietuvos statybos istorijoje panaudotas gelžbetonis. Nors projektas iki galo neįgyvendintas, likusi projekto ikonografija, menininko eskizai galėjo daryti įtaką kitiems kūrėjams kaip išskirtinės meninės kokybės objektas, naujų stilistinių idėjų taikymo šaltinis (panašios architektūros raiškos tuo metu Lietuvoje nefiksuota); techninė projekto medžiaga, konstrukcijų brėžiniai galėjo būti panaudoti kaip „know how“ tuo laikotarpiu projektavusiems architektams, jei tik ši informacija būtų buvusi pasiekiamą. Nors meninė A. Vivulskio idėja liko aktuali dar kelis dešimtmečius, technologinis projekto aspektas nuvertėjo per maždaug dešimtmetį, nes gelžbetonio taikymo technologija jau buvo įsisavinta¹¹.

¹¹ Nuo 1923 m. vasario 1 d. Lietuvos valstybiniame universitete, Tiltų katedroje, dirbęs doc. Pranciškus Markūnas jau dėstė gelžbetoninius tiltus ir gelžbetonį, vadovavo diplominiams projektams (iš Vilniaus Gedimino universitetas, <http://st.vgtu.lt/statybos-fakultetas/padaliniai/gelzbetoniniu-konstrukciju-ir-geotechnikos-katedra/apie-katedra/istorija/287862>)

Įdomu paminėt, jog, nerealizavę projekto, ne tik architektai, bet ir kitų meno sričių kūrėjai, sąmoningai arba nevalingai stengiasi neįgyvendintą idėją, *objektyviusias* jo vertes pritaikyti kitose situacijose: „Daug eskizų lieka neįgyvendinti. Po kurio laiko net pats nepajunti, kaip anksčiau sugalvotą sprendimą pritaikai kitoje vietoje, kur net labiau tinka“ (Ambrasas iš Ambraso architektų biuras, 2014).

Architekto siekis sumažinti nerealizuotam projektui skirtą moralinio įdirbio ir materialijų išteklių neatsipirkimą atsispindi K. Reisono Vytauto Didžiojo karo muziejaus projekte (1931–1933 m.). K. Endriukaitytė, analizavusi šio reikšmingo Lietuvai konkurso istoriją, rašo, „jog muziejaus konkursą laimėjusiame projekte, prie kurio K. Reisonas dirbo komandoje kartu su V. Dubeneckiu ir K. Kriščiukaičiu, atpažįstami kai kurie architektūros sprendiniai, kuriuos K. Reisonas buvo pateikęs neįgyvendintame projekte, kaip pavyzdžiui auditorijos ir rūbinės patalpų išdėstymas pastato dalyje iš Kalno g. pusės, stilistiniai panašumai matyti pastaty-tame Karo muziejaus bokšte ir projektiniame centrinio muziejaus fasado spren-dime“ (Endriukaitytė, „Vytauto ...“).

W. Jones panaudoja Richard Rogers Velso asamblėjos pastato projektą (Kar-difas, Velsas, 2006 m.) kaip pavyzdį. Ten panaudotos to paties architekto Romos kongresų centro idėjos, įkvėpusios jį dalyvauti ir laimėti Velso asamblėjos archi-tek-tūrinį konkursą.

Antrinis idėjų panaudojimas egzistuoja ir architektūrai artimos skulptūros is-torijoje: Stepo Šarapovo bareljefas Kauno komjaunuoliams ir pagrindininkams buvo realizuotas su esminiais pakeitimais, tačiau pirminės idėjos fragmentas vė-liau panaudotas „Oflag“ memoriale Pagėgiuose. Juozapo Kęstučio Patamsio skulptūra „Žinia“ – taip pat kurta turint kitą tikslą ir kitai vietai, nei oficialiai dek-laruota.

Atsižvelgiant į tai, kad XXI a. pirmaisiais deš. technologijos vystosi sparčiau nei bet kada istorijoje, *objektyviųjų* projekto savybių nuvertėjimas yra problema. Tokiu atveju, kai informacinio potencialo praktinis pritaikymas tampa nebeaktu-alus, visada išlieka *subjektyvioji* projekto teikiama vertė – jo išliekamoji, istorinė, menotyrinė, filosofinė reikšmė. Kitaip tariant, *subjektyvioji* vertė yra *nekintanti* nerealizuotų projektų duotybė, o *objektyvioji* – *kintanti*. Vertingosios meninės sa-vybės (*subjektyvioji vertė*) gali būti išskiriamos pasitelkiant anksčiau aprašytą ikonologinį tyrimo metodą.

Tyrimas atskleidė, kad architektūriniai projektai, nepaisant to, ar jie reali-zuoti, ar ne, yra reikšminga architektūros istorijos dalis, idėjų raiškos laukas, vi-suomenės aktyvumo skatintojai, pasaulėžiūros formuotojai, socialinių-ekonomi-nių ir politinių struktūrų rodikliai, architektūros meno kūriniai. Tai – *subjektyviosios* neįgyvendintų projektų vertės. Nors ekonomiškai jų naudos įver-tinti neįmanoma, ji atskleidžia sociokultūrinę, meninę nerealizuotos architektūros reikšmę, jų išliekamąją vertę.

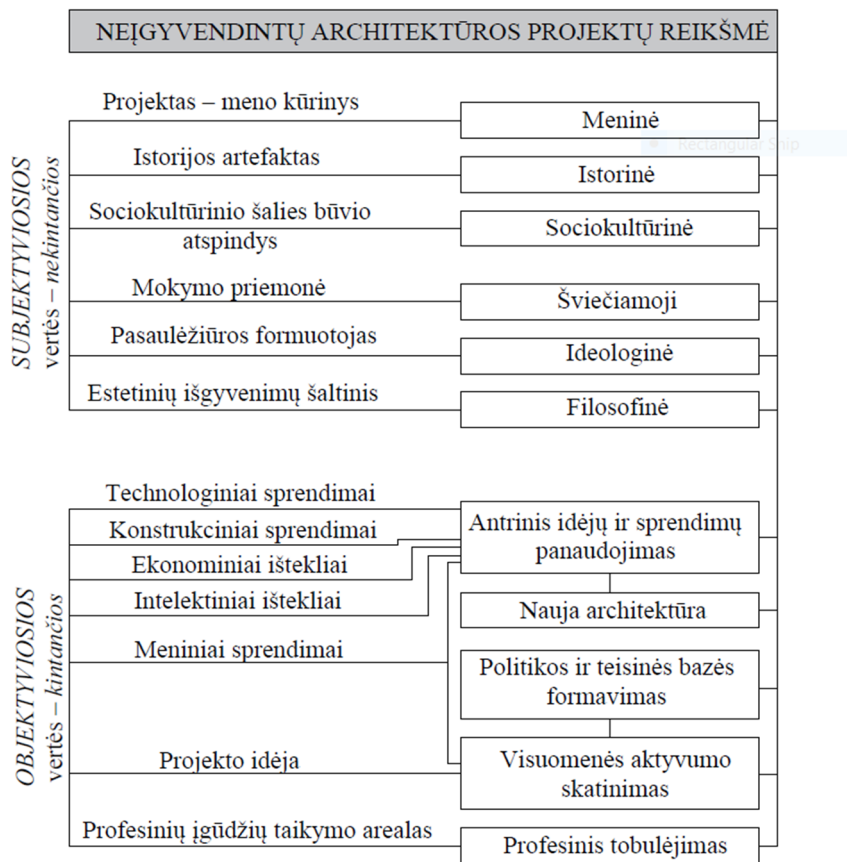
Kontekstuali meno kūrinio analizė, ikonologinis metodas padeda atskleisti nerealizuotų projektų meninę ir istorinę reikšmę, *nekintančias* jų vertes, tačiau šio metodo sumanytojas E. Panofsky, konstruodamas savo teoriją, dar negalėjo numatyti skaitmeninių technologijų faktoriaus. Šiuolaikinės kompiuterinės grafikos priemonių pritaikymo galimybės sudaro prielaidas naujoms neįgyvendintų projektų interpretacijoms menotyroje, juntant erdvinę pastato išorės ir vidaus sąrangą, patiriant buvimo objekte efektą, erdvėkaitą ir šviesotamsą. Erdvė ir charakteris – tai du pagrindiniai konceptai, nusakantys pastato savitumą: erdvę formuoja fiziniai architektūros parametrai, o pati erdvė formuoja pastato charakterį – „genius loci“ (Bailey, Gardiner 2010: 62). Tokia patirtis sudaro galimybę ne tik formaliai, įprastai matyti tam tikrą pastatą, bet ir analizuoti jį, pavyzdžiui, fenomenologiniu aspektu.

Norint pritaikyti bet kokias iš anksčiau paminėtų verčių, reikia prieigos prie tam tikros informacijos, t. y. grafinės ir tekstinės neįgyvendintų projektų medžiagos. Šiuolaikiniai metodai tai leidžia įgyvendinti naudojantis kompiuterinėmis technologijomis – kurti šių projektų *duomenų bazę* – katalogą (galimą virtualaus nerealizuotų projektų katalogo struktūrą yra detaliai aprašęs A. Aleksandrov) (Александров 2006). Kaupiant tyrimui aktualią medžiagą, panašių informacinių bazių, kuriose įvairiomis formomis prieinama su neįgyvendintais projektais susijusi informacija, atrandama daug, kelios jų – lietuviškos. Pateikti lietuviškų talpyklų duomenys nesusistemintai, fragmentiški, dažniausiai – be jokių analitinių įžvalgų, apima tik keletą tam tikro laikotarpio ar regiono pavyzdžių, kaip konkretaus architekto kūrybinės biografijos dalis ar egzistuojančio pastato projektavimo proceso dalis. Neišvengiamas ir kai kurių šaltinių informacinio nepatikimumo faktas, todėl vartotojas turi būti kritiškas ir gana išsilavinęs, idant galėtų drąsiai naudotis tuo, ką teikia laisvai internete pasiekiami šaltiniai.

Kaip teigia G. Collins, viena iš aktualiausių projektų duomenų kaupimo problemų yra ta, kad patys architektai yra nelinkę bendradarbiauti šiuo klausimu, nes archyvų peržiūrėjimas ir rūšiavimas ilgai užtrunka (Collins *in* Sky, Stone 1976: 9). Tokia nuostata teisinga tik iš dalies: atliekant tyrimą visi apklausti architektai (Justinas Šeibokas, Leonidas Merkinas, Leonidas P. Ziberkas, Jaunutis Makariūnas, Audrius Ambrasas, Gintas Kuginys, Tomas Grunskis, Vytenis Ūsas) noriai suteikė informaciją apie neįgyvendintus savo darbus, tačiau paprašius pateikti aktualią medžiagą, dalis jų vėliau jos nepateikė dėl laiko stokos, o dalis tai atliko operatyviai arba pateikė vėliau.

Pasaulinių ekonominių krizių ar politinių sukrėtimų kontekste, lėtėjant architektūros procesams, intensyviai ieškota naujų rakursų, kaip teigiamai galima pažvelgti į žlungančių architektūrinių projektų reiškinį. V. Jones nerealizuotus projektus laiko „kūrybinių bandymų lauku“ ir „sumanymų saugykla“, kurių vertingiausius galima panaudoti kitiems savo projektams (Jones 2009). Kai kurie autoriai patį projektavimo procesą siūlo traktuoti kaip priemonę, ekonominio

nuosmukio laikotarpiais leidžiančią išvengti kūrybinio sąstingio (Love 2010). Idėjų paieškos, jų perteikimas architektūrinio projektavimo priemonėmis, net ir kai nėra konkretaus užsakovo, sklypo ar finansinio atsipirkimo, yra būdas neparasti profesinių įgūdžių, tobulinti projektavimo techniką, meninius sugebėjimus, lavinti vaizduotę: galimybė pritaikyti profesinius įgūdžius projekto rengimo procese traktuotina kaip viena iš *objektyviųjų* neįgyvendintų projektų verčių.

3.8 pav. Neįgyvendintų architektūrinių projektų reikšmė: *subjektyviosios* ir *objektyviosios* vertės

Fig. 3.8. The significance of unimplemented architectural projects: *subjective* and *objective* values

Projektų verčių visuma formuoja jų *reikšmę* (3.8 pav.). Identifikuojant *subjektyviasias* ir *objektyviasias* neįgyvendintų projektų vertes, galima įvertinti

šių projektų svarbą skirtingose architektūros – meno, mokslo, amato – ir jai giminingose srityse bei sociokultūriniu aspektu.

3.4. Trečiojo skyriaus išvados

1. Analizuojant architektūrinių konkursų projektų pavyzdžius, istoriškai pastebimas ryšio stiprėjimas tarp visuomenės ir architektūros procesų. Nagrinėti atvejai parodė, kad visuomenės dalyvavimas architektūros procesuose ne tik išryškina vidines architektų bendruomenės problemas, skatina ieškoti priemonių, kaip apsaugoti projektų autorių interesus, bet ir verčia suabejoti galiojančių teisės normų efektyvumu bei skatina formuoti naujas architektūros politikos gaires. Be to, ne visada teigiamos visuomenės aktyvumo pasekmės verčia ieškoti būdų, kaip užtikrinti formalaus visuomenės dalyvavimo architektūros procesuose galimybę.

2. Tarpukario architektūros pavyzdžiai atskleidė, kad architektūrinis projektas gali tapti politine priemone tautinės, kultūrinės savimonės jausmui visuomenėje žadinti, įtaigiai ir palankiai pristatyti save visuomenei. Sovietinio laikotarpio neįgyvendinti projektai – ryškiausias pavyzdys, kada architektūra yra ideologinis, reprezentacinis įrankis.

3. Architektūrinio projekto užsakovas traktuotinas kaip socialinės-ekonominės santvarkos, kurią formuoja politinės struktūros, šalyje vyraujančios architektūros tipologijos ir jos meninės raiškos tarpininkas. Neįgyvendintų projektų priežastys atveria atvirkštines nerealizuotų architektų darbų, kaip socialinių-ekonominių, politinių struktūrų rodiklio, savybes:

- esamų pastatų architektūros savybės leidžia spręsti apie finansinę užsakovo arba ekonominę šalies padėtį, o dėl finansinių priežasčių nerealizuota architektūra atspindi projekto ir užsakovo finansinių galimybių konfliktą;
- daugeliu atvejų esama architektūra atspindi architekto ir užsakovo estetiinių skonų, ideologinių pažiūrų atitikimą ar jų kompromisą, o neįgyvendinti projektai gali išryškinti užsakovo ir architekto pasaulėžiūrų skirtumus;
- realizuoti projektai yra tam tikros visuomenės grupės interesų patenkinimo rezultatas – neįgyvendinti darbai gali būti visuomenės intereso nepaisymo rezultatas;
- realūs pastatai – tam tikros epochos technologinių galimybių rodiklis, o kai kurie tos pačios epochos neįgyvendinti projektai yra jos technologinių ribų indikatorius.

4. Sumažinus nerealizuotų projektų priežasčių atsiradimo tikimybę arba jas iš anksto prognozuojant galima minimizuoti kokybiškų architektūrinių projektų neįgyvendinimo riziką. Dabartinėmis politinėmis-ekonominėmis ir sociokultūrinėmis aplinkybėmis to galima pasiekti:

- profesionaliai sudarant projektavimo sutartis, sutartyse numatant į kelias dalis išskaidytą finansinį atsiskaitymą su projekto autoriumi (dalių skaičius priklauso nuo išteklių, skiriamų projektui sudaryti);
- užtikrinant architektūros procesus reguliuojančių įstaigų darbo efektyvumą tobulinant teisinę bazę, reglamentuojančią atsakingų institucijų darbo metodus ir eigą; mažinant architektūros procese dalyvaujančių asmenų skaičių;
- pasitelkiant naujausias kompiuterinio projektavimo ir vizualizavimo priemones;
- nuolat konsultuojantis su kompetentingai parinktu pastato konstruktoriumi ir rangovu pradedant nuo ankstyviausių projektavimo etapų;
- tobulinant teisinę bazę, užtikrinančią formalias visuomenės dalyvavimo architektūros procesuose galimybes ir kompetencijos ribas;
- viešinant svarbių valstybinių projektų informaciją: pradedant anksčiausiomis, baigiant vėliausiomis projekto stadijomis;
- ugdant sąmoningą, pilietišką, kultūriškai, politiškai ir ekonomiškai išprususią, aktyvią visuomenę.

5. Išskirtinos šios *objektyviosios* ir *subjektyviosios* neįgyvendintų projektų vertės:

- *subjektyviosios*: projektas – kaip meno kūrinys, istorijos artefaktas, sociokultūrinio šalies būvio atspindys, mokymo priemonė, visuomenės pasaulėžiūros formuotojas, estetinių išgyvenimų šaltinis. Šios savybės yra *ne-kintančios* – joms būdinga išliekamoji vertė.
- *objektyviosios* vertės: projekto kūrybai skirti ekonominiai ir intelektualiniai ištekliai, meniniai-idėjiniai sprendimai, konstrukciniai ir technologiniai sprendiniai, idėjinis pagrindas. *Objektyviajai* vertei pritaikyti svarbus laiko faktorius, nes jis ilgainiui tampa neaktualus.

Architektūrinio projekto vertės lemia jo reikšmę: *subjektyviosios* – meninę, ideologinę, sociokultūrinę, istorinę, šviečiamąją, filosofinę; *objektyviosios* svarbios visuomenės aktyvumui skatinti, architektūros politikos ir teisei bazei formuoti, antrinems idėjoms ir sprendimams panaudoti, profesiskai tobulėti.

6. Siekis pakartotinai realizuoti kūrybinį potencialą patvirtina, kad daugelis autorių nenori prarasti galimybės įgyvendinti savo idėją. Jos virtimas architektūriniu projektu reikalauja didelių intelektualinių, emocinių, ekonominių išteklių ir laiko sąnaudų. Antrinis idėjų ir sprendimų įgyvendinimas kituose projektuose yra vienas iš aspektų, lemiančių *objektyviųjų* neįgyvendintų projektų verčių atsipirkimą ir cirkuliaciją.

Bendrosios išvados

1. Neįgyvendintų projektų reikšmė XVIII a. pab.–XXI a. pr. Lietuvos architektūroje atskleidžia šių projektų santykius su socialinėmis-ekonominėmis ir politinėmis struktūromis, jų išliekamąją meninę vertę ir ekonominę naudą. Visais laikais neįgyvendinti projektai architektūros raiškos formų įvairovę ir kokybę, meninę kalbą, technologiniais sprendiniais nenusileido realizuotiems architektūros objektams, o kai kurie darbai pranoko tam tikro laikotarpio tendencijas ir tai galėjo lemti, kad konkretūs projektai buvo neįgyvendinti. Išaiškinus priežastis, kodėl projektai nebuvo realizuoti, gauta informacija tampa savitu istoriniu socio-kultūrinio ir ekonominio šalies būvio vertinimo rodikliu. Nerealizuota architektūra – tai tam tikro laikotarpio kūrėjų idėjų sklaidos ir žinių taikymo forma, istorinis ir kultūrinis paveldas, visuomenės aktyvumo skatinimo ir pasaulėžiūros formavimo priemonė. Kita vertus – tai bevertis darbas, ekonominis ir moralinis nuostolis. Neįgyvendinti projektai, kaip meninių, techninių idėjų ir sprendimų visuma, gali būti pritaikyti mokslo teorijoje ir praktikoje.

2. Suformulavus neįgyvendintos architektūros temai aktualius terminus, sudarytas architektūrinių projektų ir sumanymų tipologinis modelis, kuriame, remiantis projekto sukūrimo tikslo kriterijumi (projektas skirtas įgyvendinti ar ne), išskiriamos dvi pagrindinės projektų grupės: *realizuotini* ir *nerealizuotini (konceptiniai)* darbai. *Neįgyvendinti projektai*, kaip realizuoti bei iš dalies įgyvendinti darbai, priskirtini *realizuotinių projektų* grupei.

Analizuojant pastatų sukūrimo eigą, ryškėja, kad neįgyvendinti projektai atspindi tam tikrą architektūros proceso etapą. Architektūros kūrimo eigos schema atskleidžia neįgyvendintų projektų visuomeninį (socialinį) aspektą: šie projektai yra skirtingų suinteresuotų socialinių vienetų (užsakovo, architekto, institucijų, rangovo) tarpusavio sąveikos rezultatas.

Šios įžvalgos paaiškina, kodėl daugelis savybių būdingos ir neįgyvendintiems projektams, ir materialiai architektūros formai. Tai sudaro prielaidas neįgyvendintus projektus tyrinėti kaip integralią ir savitą architektūros istorijos dalį.

3. Neįgyvendintų projektų raida XVIII a. pab.–XXI a. pr. Lietuvoje atspindi šio laikotarpio kultūrinius, meninius, estetinius orientyrus, valstybės ir architektūros politikos kryptį, šalies ekonomikos būvį, socialinių-ekonominių struktūrų raidos ypatybes: architektūros užsakovų klasinės sanklodos kaitą, finansinę padėtį, socialinės santvarkos suponuojamą poreikį tam tikrai architektūros tipologijai. Neįgyvendintų projektų įvairovė – stilistinė, tipologinė, kokybinė – architektūros istorijoje su kai kuriomis išimtimis atitiko realizuotų pastatų architektūros tendencijas Lietuvoje.

4. Neįgyvendintų projektų visuomeninė svarba atsiskleidžia dvejopai. Istoriniai pavyzdžiai rodo, kad architektūrinis projektas gali tapti tiek priemone, tiek priežastimi:

- menine priemone, skirta tautinės, kultūrinės savimonės jausmui visuomenėje žadinti ir ugdyti, estetinėms ir ideologinėms vertybėms diegti;
- priežastimi, kurios kontekste išryškėja teisinio ir politinio aparato spragos ir visuomenei aktualios problemos, skatinančios visuomenę dalyvauti architektūros procesuose.

Visuomenės dalyvavimas architektūros procesuose vertintinas prieštaringai: viena vertus, jis lemia valdžios ir kitų dominuojančių grupių jautrumą visuomenės nuomonei – projektai svarstomi, analizuojami iš naujo, vykdomos viešos diskusijos, išjudinami politiniai, teisiniai svertai; kita vertus, kai dėl viešojo intereso tenka keisti sprendinius, nukenčia projekto stabilumas, atidedamas arba nutraukiamas jo įgyvendinimas – patiriami moraliniai ir ekonominiai nuostoliai. Pabrėžtina, kad daugeliu nagrinėtų atvejų projektai buvo neįgyvendinti dėl finansinių arba etinių priežasčių, tačiau ne todėl, kad pastato projektas būtų architektūriškai nekokybiškas – tai skatina tobulinti teisinę bazę, nustatančią formalias visuomenės dalyvavimo architektūros procesuose galimybes.

5. XIX a. pr.–XXI a. pr. pastebimos šios pagrindinės projektų neįgyvendinimo priežastys: finansinės-ekonominės, politinės-ideologinės, biurokratinės, estetinės, visuomeninės, technologinės ir aplinkybinės (praktškai neprognozuojamos). Priežastys dažnai yra tarpusavyje susijusios, o skirtingais laikotarpiais vienos vyraavo dažniau nei kitos: represinių režimų kontekste sustiprėja politinis-ideologinis veiksnys; šalies nepriklausomybės periodu palankesnės aplinkybės iš-

kilti visuomeninėms priežastims; ekonominio nestabilumo metais aktualesnis finansinis-ekonominis aspektas. Neįgyvendintų architektūrinių projektų priežastys egzistavo visais laikais – tai lemia, kad nerealizuoti darbai yra nuolatinis architektūros istorijos reiškiny.

Neįgyvendinimo priežastys – esminis rodiklis, leidžiantis atskleisti nerealizuotų projektų ir sociokultūrinių tendencijų neatitiktį. Šių priežasčių žinojimas sudaro prielaidas vertinti nerealizuotą architektūrą ir kaip tiesioginį, ir kaip atvirkštinį socialinių-ekonominių, ir kaip politinių struktūrų identifikatorių. Neįgyvendinti projektai – savitas esamos architektūros ir šalies istorijos atspindys, išryškinantis architekto ir užsakovo estetinių, ideologinių vertybių skirtumus; atskleidžiantis užsakovo tikslų ir jo finansinės gerovės būvio nesuderinamumą; brėžiantis tam tikro laikotarpio technologinių galimybių ribas; galintis tapti visuomenės intereso nepaisymo rezultatu.

6. Sumažinus nerealizuotų projektų priežasčių atsiradimo tikimybę arba jas iš anksto prognozuojant, galima minimizuoti kokybiškų neįgyvendintų architektūrinių projektų riziką. Toks rezultatas gali būti pasiektas:

- laikantis teisiškai įformintų ir profesionaliai suformuluotų susitarimų;
- tobulinant teisinę bazę, reglamentuojančią *formalias* visuomenės dalyvavimo architektūros procesuose galimybes ir institucijų darbo principus;
- mažinant biurokratiją, architektūros procese dalyvaujančių asmenų skaičių;
- pasitelkiant efektyviausius architektūrinio projektavimo metodus;
- tinkamai parenkant architektūros procese dalyvaujančius profesionalus, atsakingus už projekto sudarymą, jo kokybę ir vykdymą, bei užtikrinant nuolatinę šių asmenų tarpusavio komunikaciją;
- ugdant sąmoningą, pilietišką, kultūriškai, politiškai ir ekonomiškai išprususią, aktyvią visuomenę.

7. Tais atvejais, kai projekto realizuoti nebeįmanoma, tikslinga nagrinėti *subjektyviasias* (*nekintančias*) ir *objektyviasias* (*kintančias*) architektūrinio projekto vertes ir jų panaudojimo galimybes.

Objektyviosios ir *subjektyviosios* vertės lemia neįgyvendintų projektų reikšmę ir aktualumą. *Subjektyviosias* vertes apibrėžia šios tyrimo metu atskleistos projektų savybės: projektas gali būti traktuojamas kaip meno kūrinys, istorijos artefaktas, sociokultūrinio šalies būvio atspindys, mokymo priemonė, visuomenės pasaulėžiūros formuotojas, estetinių išgyvenimų šaltinis. *Objektyviosios* projektų vertės – tai architektūrai kurti skirti ekonominiai ir intelektualiniai ištekliai, konkretūs meniniai-idėjiniai sprendimai, konstrukciniai ir technologiniai sprendiniai, jo atsiradimo idėjinis pagrindas.

Nuo architektūrinio projekto vertės pobūdžio priklauso jo reikšmė skirtingose srityse: *subjektyviosios* vertės turi išliekamąją meninę, ideologinę, sociokultūrinę,

istorinę, filosofinę, šviečiamąją reikšmę; *objektyviosios* vertės reikšmingos visuomenės aktyvumui skatinti, architektūros politikos ir teisinei bazei formuoti, antrinėms idėjoms ir sprendimams panaudoti kuriant naują architektūrą.

Subjektyviosios vertės turi menką arba netiesioginę ekonominę, tačiau ryškų teorinį potencialą ir yra *nekintančios*, t. y. aktualios visais laikais ir gali būti panaudotos kaip duomenys visapusiškiems menotyros, istorijos, architektūros sociologijos, filosofijos tyrimų rezultatams pasiekti. *Objektyviosios* vertės yra *kintančios* – jų panaudos ir įtakos galimybės priklauso nuo to, kiek jos atitinka bendras laikotarpio tendencijas. *Objektyviosios* projektų savybės yra reikšmingos, nes susijusios su šiandienine architektūros praktika: jos gali daryti netiesioginę įtaką socialiniams, politiniams ir teisiniams procesams, skatinti profesinį tobulėjimą bei šiuolaikinės architektūros kokybę ir taip prisidėti prie ekonominės gerovės.

Literatūra ir šaltiniai

1922. Namai invalidams, *Lietuvos žinios*, iš *Architektūros ir urbanistikos tyrimų centras* [interaktyvus] [žiūrėta 2017 m. birželio 3 d.]. Prieiga per internetą: http://www.autc.lt/handlers/PaveldasFileHandler.ashx?tp=sc&t=false&i=5983&f=lz_19220419_p3_-_namai_invalidams.png

1939. Valstybės rūmų statybos projektas, *Lietuvos aidas*, iš *Architektūros ir urbanistikos tyrimų centras* [interaktyvus] [žiūrėta 2016 m. kovo 31 d.]. Prieiga per internetą: <http://tarpukaris.autc.lt/lt/paieska/bibliografija/6781/valstybes-rumu-statybos-projektas>

2005. Vienna Memorandum, in *Unesco.lt* [interaktyvus] [žiūrėta 2017 m. liepos 8 d.]. Prieiga per internetą: http://unesco.lt/uploads/file/failai_VEIKLA/kultura/RA_Vienna_memorandum.pdf

2009-02-05 VAUET posėdžio išvados, iš *Lietuvos architektų sąjunga* [interaktyvus] [žiūrėta 2017 01 04]. Prieiga per internetą: <http://www.architektusajunga.lt/naujienos/2009-02-05-vauet-posedzio-ismados?p=4>

Aibeo, P. 2016. Democracy needs to know how sausage is made: NO Guggenheim Museum in Helsinki, in *Helsinki Times* [interaktyvus] [žiūrėta 2017 m. balandžio 11 d.]. Prieiga per internetą: <http://www.helsinkitimes.fi/columns/columns/viewpoint/14337-democracy-needs-to-know-how-the-sausage-is-done-no-guggenheim-museum-in-helsinki.html>

Aleksandravičius, E.; Kulakauskas, A. 1996. Carų valdžioje: Lietuva XIX amžiuje, iš *šaltiniai.info* [interaktyvus] [žiūrėta 2017 m. lapkričio 5 d.]. Prieiga per internetą: <http://www.xn--altiniai->

4wb.info/files/literatura/LF00/Egidijus_Aleksandravi%C4%8Dius,_Antanas_Kulakauskas._Kult%C5%ABr%C5%B3_kry%C5%BEkel%C4%97s.LF0300B.pdf

Ambraso architektų biuras. 2014. *Darbai: 1998–2014*. Vilnius: Lapas. 230 p.

Ambraziūnas, A., et al. 2007. Atviras laiškas dėl Guggenheimo filialo muziejaus Vilniuje, iš *Litertūra ir menas* [interaktyvus] [žiūrėta 2016 m. birželio 3 d.]. Prieiga per internetą: http://eia.libis.lt:8080/archyvas/viesas/20111120223033/http://www.culture.lt/lmenas/?le_id_id=3167&kas=straipsnis&st_id=11828

Arnstein, R. Sh. 1969. A Ladder of Citizen Participation, in *lithgow-schmidt.dk* [interaktyvus], *JAIP* 35 (4): 216–224 [žiūrėta 2017 gruodžio 2 d.]. Prieiga per internetą: <https://lithgow-schmidt.dk/sherry-arnstein/ladder-of-citizen-participation.html>

Babinskas, N. Luomų padėtis XIX a. Baudžiavos panaikinimas, iš *šaltiniai.info* [interaktyvus] [žiūrėta 2017 m. lapkričio 18 d.]. Prieiga per internetą: <http://www.xn--altiniai-4wb.info/index/details/155>

Bailey, Ch.; Gardiner, H. 2010. *Revisualizing Visual Culture*. Routledge, 206 p.

Baranauskienė, B.; Petrulis, V. Adelės ir Pauliaus Galaunių namo projektas, iš *Architektūros ir urbanistikos tyrimų centras* [interaktyvus] [žiūrėta 2016 m. balandžio 1 d.]. Prieiga per internetą: <http://www.autc.lt/lt/architekturos-objektai/1355>

Baužienė, M. 1994. Pramonės ir prekybos bankas. Šiauliai, *Archiforma* (1):81–83.

Baužienė, M. 1998. *Lietuvos moderno pastatai*. Vilnius: Savastis.

Baužienė, M. 1999. Vytauto Didžiojo universiteto rūmai. Kaunas, *Archiforma* (2):85–86.

Baužienė, M. 2000. Universiteto akių ir ausų klinika. Kaunas, *Archiforma* (3):107–109.

Baužienė, M. 2001. Cirko pastato projektas. Vilnius, *Archiforma* (3):81–83.

Baužienė, M. 2007a. Architektas Karolis Reisonas: didžiausio Lietuvos nepriklausomybės dešimtmečio paminklo autorius, iš *Žemaičių žemė* [interaktyvus] [žiūrėta 2011 lapkričio 18 d.]. Prieiga per internetą:

http://www.samogit.lt/Zemaiciu_zeme_2007_4/ZZ_2007_46–50.pdf

Baužienė, M. 2007b. Statybų tvarka nepriklausomos Lietuvos metais, iš *Žemaičių žemė* [interaktyvus] [žiūrėta 2017 m. lapkričio 20 d.]. Prieiga per internetą:

http://samogitia.mch.mii.lt/Zurnalas/2007_03/ZZ_2007_3_6_7.pdf

Baužienė, M. 2010. Architekto Nikolajaus Čiagino kūrybinis palikimas. Brėžiniai, rekonstrukcijos, pastatai, *Kultūros paminklai* (15): 54–68.

Belting, H. 2005. Picture, Medium, Body: A New Approach to Iconology, in *Critical Inquiry* [interaktyvus] [žiūrėta 2018 m. sausio 29 d.]. Prieiga per internetą: <http://layoftheland.net/archive/art3959c/readings/out.pdf>

Bendrinės lietuvių kalbos žodynas [interaktyvus] [žiūrėta 2017 m. vasario 28 d.]. Prieiga per internetą: <http://bkz.lki.lt/>

Bertašiūtė, R.; Petrulis, V.; Rudokas, K.; Pakštalis, A.; Karvelytė-Balbirienė, V. 2015. *Lietuvos tarpukario architektūrinis palikimas: materialumo ir nematerialumo dermė*. Kaunas: KTU leidykla „Technologija“. 224 p.

Brėdikis, V., et al. 2007. Atviras laiškas dėl Vilniuje planuojamo statyti Guggenheimo muziejaus, iš *Lietuvos architektų sąjunga* [interaktyvus] [žiūrėta 2016 m. spalio 9 d.].

Prieiga per internetą: <http://www.architektusajunga.lt/nuomones/atviras-laiskas-del-vil-niuje-planuojamo-statyti-guggenheimo-muziejaus>

Budreika, E. 1954. Architektas Laurynas Stuoka-Gucevičius. Mokslinės literatūros leidykla. 165 p.

Buivydas, R. 2005. Lietuviškieji XX a. reprezentacinės architektūros variantai, *Kultūros barai* 05(10): 71–77.

Bumblaukas, A. 2006. Lietuvos istorijos periodizacijos modeliais socialinės istorijos požiūriu, *Lietuvos istorijos studijos*, iš Lituanistika duomenų bazė [interaktyvus], (17): 9–26, [žiūrėta 2017 rugsėjo 10 d.]. Prieiga per internetą: <http://etalpykla.lituanistikadb.lt/fedora/objects/LT-LDB-0001:J.04~2006~1367153135822/datastreams/DS.002.0.01.AR-TIC/content>

Chupin, J.; Cucuzzella, C.; Helal, B. 2015. *Architecture Competitions and the Production of Culture, Quality and Knowledge*. 404 p.

Clarke, D.; Clarke, M. 2010. *The Concise Oxford Dictionary of Art Terms* [interaktyvus] [žiūrėta 2013 gegužės 25 d.]. Prieiga per internetą (ribota): http://www.oxfordartonline.com/subscriber/article/opr/t4/e885?q=ideal&search=quick&pos=1&_start=1#firsthit

Coates, S.; Stetter, A. 2000. *Impossible Worlds*. London: Birkhauser, Publishers for Architecture. 161 p.

Coleman, N. 2005. *Utopias and Architecture*. London: Taylor & Francis Group, 352 p.

Contandriopoulos, Ch. 2013. Architecture and Utopia in the 21st Century, in *Taylor & Francis Online* [interaktyvus], *Journal of Architectural Education* 68(1):3 [žiūrėta 2015 gruodžio 7 d.]. Prieiga per internetą:

http://www.tandfonline.com/doi/full/10.1080/10464883.2013.771021#.VARLMfl_sRo

Cook, P. 2016. *Architecture Workbook: Design through Motive*. Oxford: Wiley 256 p.

Cunningham, E. 2016. An Aid to Regeneration, The Influence Of The Guggenheim Museum Foundation, in *The Culture Trip* [interaktyvus] [žiūrėta 2017 m. balandžio 11 d.]. Prieiga per internetą:

<https://theculturetrip.com/europe/spain/articles/an-aid-to-regeneration-the-influence-of-the-guggenheim-museum-foundation/>

Curl, J. S. 2006a. A Dictionary of Architecture and Landscape Architecture (2 ed.), in *Oxford Reference* [interaktyvus] [žiūrėta 2013 m. balandžio 10 d.]. Prieiga per internetą (ribota):

<http://www.oxfordreference.com/view/10.1093/acref/9780198606789.001.0001/acref-9780198606789-e-2669?rskey=hE6O3j&result=2>

Curl, J. S. 2006b. Visionary Architecture, in *Oxford Reference* [interaktyvus] [žiūrėta 2013 m. balandžio 10 d.]. Prieiga per internetą (ribota):

<http://www.oxfordreference.com/view/10.1093/oi/authority.20110803120041209?rskey=ulvrB8&result=2>

Drėma, V. 2013. *Dingęs Vilnius*. Vilnius: Versus Aureus. 416 p.

Drėmaitė, M. Architektūros sovietizavimas ir socrealizmo principų diegimas, iš *MO muziejus* [interaktyvus] [žiūrėta 2017 lapkričio 21 d.]. Prieiga per internetą:

<http://www.mmcentras.lt/kulturos-istorija/kulturos-istorija/architektura/19441954-stalininis-laikotarpis-architekturoje/architekturos-sovietizavimas-ir-socrealizmo-principu-diegimas/7649>

Drėmaitė, M. Miestų hierarchija ir socialistinė urbanistika, iš *MO muziejus* [interaktyvus] [žiūrėta 2017 m. balandžio 18 d.]. Prieiga per internetą: <http://www.mmcentras.lt/kulturos-istorija/kulturos-istorija/architektura/19441954-stalininis-laikotarpis-architekturoje/miestu-hierarchija-ir-urbanistika/7654>

Drėmaitė, M. Modernizmo startas, iš *MO muziejus* [interaktyvus] [žiūrėta 2017 m. liepos 12 d.]. Prieiga per internetą: <http://www.mmcentras.lt/kulturos-istorija/kulturos-istorija/architektura/19551959-modernizmo-startas/1959-ieji-modernizmo-startas/78192>

Drėmaitė, M. Pastatų hierarchija sovietinėje Lietuvoje, iš *MO muziejus* [interaktyvus] [žiūrėta 2017 m. liepos 12 d.]. Prieiga per internetą: <http://www.mmcentras.lt/kulturos-istorija/kulturos-istorija/architektura/19441954-stalininis-laikotarpis-architekturoje/pastatu-hierarchija-sovietineje-lietuvoje/7658>

Drėmaitė, M. Postmodernizmo link, iš *MO muziejus* [interaktyvus] [žiūrėta 2017 m. liepos 12 d.]. Prieiga per internetą: <http://www.mmcentras.lt/kulturos-istorija/kulturos-istorija/architektura/19791989-postmodernizmo-link-paskutinysis-sovietinis-desimtmetis/postmodernizmo-link/78732>

Drėmaitė, M.; Petrulis, V.; Tutlytė, J. 2012. *Architektūra sovietinėje Lietuvoje*. Vilnius: VDA leidykla, 411 p.

Endriukaitytė, K. 2009. Gyvas miestas, arba tarpukario Kauno salonų kultūra, iš *Lituanistika duomenų bazė* [interaktyvus] [žiūrėta 2017 m. lapkričio 20 d.]. Prieiga per internetą:

<http://etalpykla.lituanistikadb.lt/fedora/objects/LT-LDB-0001:J.04~2009~1367169472127/datastreams/DS.002.0.01.ARTIC/content>

Endriukaitytė, K. Vytauto Didžiojo vardo muziejaus konkursinis projektas, iš *Architektūros ir urbanistikos tyrimų centras* [interaktyvus] [žiūrėta 2016 m. kovo 25 d.]. Prieiga per internetą:

<http://www.autc.lt/lt/architekturos-objektai/1555?su=2&type=1&rt=3>

Eremonaitė, A. 2001. Profilaktoriumas Bijotėje. Šiaulių rajonas, *Archiforma* (3): 83–86.

Frampton, K. 2007. *Modern Architecture. A Critical History*. Thames & Hudson. 424 p.

Gregotavičienė. Dailė stalinizmo laikotarpiu, iš *MO muziejus* [interaktyvus] [žiūrėta 2017 m. spalio 5 d.]. Prieiga per internetą: <http://www.mmcentras.lt/kulturos-istorija/kulturos-istorija/daile/daile-stalinizmo-laikotarpiu/daile-stalinizmo-laikotarpiu/6029>

Gregotavičienė, E. Kas yra naujasis menas?, iš *MO muziejus* [interaktyvus] [žiūrėta 2017 m. spalio 5 d.]. <http://www.mmcentras.lt/kulturos-istorija/kulturos-istorija/daile/xx-apabaigos-naujasis-menas/kas-yra-naujasis-menas/6981>

Grunskis, T. 1997. Alaus baras Vilniuje, *Archiforma* (4): 104–106.

Grunskis, T. 2011a. Kai kurie eksperimentinės architektūros tipologinės raidos ypatumai, *Urbanistika ir architektūra* 35(2): 5–7.

Grunskis, T. 2011b. Kūrybinio eksperimento sampratos architektūroje, *Urbanistika ir architektūra* 35(1): 24–25.

- Grunskis, T.; Reklaitė, J. 2012. *Laisvės architektūra*. Baltos lankos. 383 p.
- Gudelytė, I. 2012. Neįgyvendinti architektūriniai projektai Lietuvoje: istorinė raida, *Mokslas – Lietuvos ateitis* 4 (2): 188–196.
- Gudelytė-Račienė, I. 2013. *Architekto Justino Šeiboko kūryba*. Vilnius: Ex Arte. 216 p.
- Ibelings, H. 2011. *European Architecture Since 1890*. Amsterdam: SUN architecture. 236 p.
- Ibėnienė, I. 2001. Energetikų sveikatingumo, kultūros ir sporto kompleksas Žvejų gatvėje. Vilnius, *Archiforma* (2): 81–83.
- Jakaitis, J. 2005. Miesto architektūros savitumas kaip architektūros ir visuomenės sąveikos rezultatas, iš *Urbanistika ir architektūra*, iš *Vilniaus Gedimino technikos universitetas* [interaktyvus], 29 (4): 191–202 [žiūrėta 2017 m. gegužis 10 d.]. Prieiga per internetą: http://dspace.vgtu.lt/bitstream/1/381/1/191-202-jakaitis_Urbanistika.pdf
- Jakaitis, J. 2008. Interaction of Architecture and Society: Public Procurement as Tool to Improve Local Economy and Architecture, iš *Urbanistika ir architektūra* [interaktyvus], 32(1): 17–27 [žiūrėta 2017 m. rugsėjo 15 d.]. Prieiga per internetą: <http://dx.doi.org/10.3846/13921630.2008.32.17-27>
- Jakaitis, J. 2013. *Miesto erdvinio formavimo dalyvių diskursas šiuolaikinės demokratijos sąlygomis*. Vilnius: Technika. 220 p.
- Jevons, W. S. 1871. *The Theory of Political Economy*. London: Macmillan and Co. 343 p.
- Johnson, S. 2017. El Lissitzky's Other Wolkenbügel: Reconstructing an Abandoned Architectural Project in *Taylor & Francis Online* [interaktyvus] [žiūrėta 2018 m. sausio 21 d.]. Prieiga per internetą (ribota): <https://doi.org/10.1080/00043079.2017.1292881>
- Jones, W. 2009. *Unbuilt Masterworks of the 21st Century*. Thames & Hudson. 400 p.
- Jurginis, J.; Merkys, V.; Tautavičius, A. 1968. *Vilniaus miesto istorija: nuo seniausių laikų iki Spalio revoliucijos*. Vilnius: Mintis. 395 p.
- Kančienė J. 1992. Šiaulių architektūra nepriklausomybės metais, *Varpai* 168–169.
- Kančienė, J. 1999. Prisikėlimo bažnyčia. Kaunas, *Archiforma* (3): 84–86.
- Kančienė, J.; Minkevičius, J. 1993. *Architektas Vytautas Landsbergis-Žemkalnis*. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla. 90 p.
- Karpova, V. Buvusi Vilniaus Šv. Širdies bažnyčia, iš *VU Gidas* [interaktyvus] [žiūrėta 2011 m. gruodžio 9 d.]. Prieiga per internetą: <http://gidas.wordpress.com/2009/10/09/vilniaus-svc-jezaus-sirdies-parapijos-dievo-apvaizdos-baznycia/>
- Kaufmann, Th. D. 2010. Periodization and its discontents, in: *Journal of Art Historiography* [interaktyvus] [žiūrėta 2017 m. lapkričio 17 d.]. Prieiga per internetą: https://arthistoriography.files.wordpress.com/2011/02/media_152489_en.pdf
- Kubilius, V. 1993. Romantizmo tradicija lietuvių literatūroje, Vilnius: Amžius, iš *šaltiniai.lt* [interaktyvus] [žiūrėta 2017 m. spalio 19 d.] Prieiga per internetą: http://www.xn--altiniai-4wb.info/files/literatura/LG00/Vytautas_Kubilius._Romanizmo_tradicija_lietuvi%C5%B3_literat%C5%ABroje.LG0001C.pdf
- Kulikauskas, P. 1997. Pagrindinės miesto aikštės projektas. Mažeikiai, *Archiforma* (1): 107–110.

Landsbergis-Žemkalnis, V. 1928. Liaudies namų uždaviniai ir jų projektavimas, *Technika*, iš *epaveldas.lt* [interaktyvus] [žiūrėta 2016 m. lapkričio 11 d.]. Prieiga per internetą: <http://www.epaveldas.lt/object/recordDescription/LNB/C1C1B0000831470>

LAR etikos komisijos ir LAR profesinės etikos tarybos sprendimas 2013□05□31, iš *Architektų rūmai* [interaktyvus] [žiūrėta 2016 m. birželio 21 d.]. Prieiga per internetą: [http://www.architekturumai.lt/me-dia/Naujienos/Naujienos%202013/LAS%20ir%20LAR%20jung-tines%20etikos%20komisijos%20sprendimas_galutinis%20\(2013-06-05\).pdf](http://www.architekturumai.lt/me-dia/Naujienos/Naujienos%202013/LAS%20ir%20LAR%20jung-tines%20etikos%20komisijos%20sprendimas_galutinis%20(2013-06-05).pdf)

Liaudies namai (Šv. Gertrūdės ir Mapu g. kampas), iš *Kauno apskrities viešojo biblioteka* [interaktyvus] [žiūrėta 2017 m. sausio 23 d.]. Prieiga per internetą: <https://www.kvb.lt/lt/krastieciams/gallery/349-liaudies-namai-sv-gertrudos-ir-a-mapu-g-kampas>

Lietuvių kalbos naujažodžių duomenynas [interaktyvus] [žiūrėta 2017 m. kovo 27 d.]. Prieiga per internetą: <http://naujazodziai.lki.lt/Index.asp?zodis=vizionierius,%20-%C4%97>

Lietuvos architektūros įstatymas 2017 m. birželio 8 d. Nr. XIII-425 Vilnius, iš *Teisės akty registras* [interaktyvus] [žiūrėta 2017 spalio 4 d.]. Prieiga per internetą: <https://www.e-tar.lt/portal/lt/legalAct/ea80d52054f211e7846ef01bfff9b64>

Lietuvos architektūros politikos 2014–2020 metmenys „Inovatyvi architektūra – darniai aplinkai kurti“. 2014. Parengta Lietuvos architektų sąjungos pagal 2013 m. liepos 5 d. „Ekspertinių paslaugų pirkimo sutartį| su LR Aplinkos ministerija Nr. VPS-2013-64-KKSP.

Linartas, D. 2009 a. Nepanaudotos neįgyvendintų projektų galimybės, *Mokslas – Lietuvos ateitis* 1(2):53–56.

Linartas, D. 2009 b. Sovietinio laikotarpio architektūros konkursų apžvalga, *Urbanistika ir architektūra* 33(1):39–47.

Linartas, D. 2011. Kūrybinių konkursų reikšmė Lietuvos architektūros mene: daktaro disertacija. Vilniaus Gedimino technikos universitetas. Vilnius: Technika 217 p.

Love, T. 2010. Paper Architecture, Emerging Urbanism. Realigning progressive practice with academic inquiry, in *Places Journal* [interaktyvus] [žiūrėta 2013 m. rugsėjo 12 d.]. Prieiga per internetą: <https://placesjournal.org/article/paper-architecture-emerging-urbanism/>

Lukšionytė-Tolvaišienė, N. et. al. 1994. *Lietuvos architektūros istorija. T. 2. Nuo XVII a. pradžios iki XIX a. vidurio*. Vilnius: Lietuvos enciklopedijų leidykla. 592 p.

Lukšionytė-Tolvaišienė, N. 2000a. *Istorizmas ir modernas Vilniaus architektūroje*. Vilnius: VDA leidykla. 179 p.

Lukšionytė-Tolvaišienė, N., et al. 2000b. *Lietuvos architektūros istorija. T. 3. Nuo XIX a. II-ojo dešimtmečio iki 1918 m.* Vilnius: Savastis. 509 p.

Lukšionytė-Tolvaišienė. 2001a. Antano Vivulskio kūrybos kelrodžiai, iš *Naujasis židinys* [interaktyvus], *Aidai* (1-2):44 [žiūrėta 2016 m. sausio 23 d.]. Prieiga per internetą: http://www.nzidinys.lt/364764/leidiniai/naujasis_zidinys-aidai/2001-nr-1-2

Lukšionytė-Tolvaišienė, N. 2001b. *Gubernijos laikotarpis Kauno architektūroje (1843–1915)*. Kaunas: VDU leidykla. 178 p.

Lukšionytė-Tolvaišienė, N. 2002. *Antanas Vivulskis: tradicijų ir modernumo dermė*. Vilnius: VDA leidykla. 99 p.

Lukšionytė-Tolvaišienė, N. 2004. "Meno šventovės" vaizdinys XX a. pradžios Vilniaus pastatuose, XX amžiaus pradžios Vilnius: modernėjančios kultūros židinys, iš *Lituanistika duomenų bazė* [interaktyvus], *Dailės istorijos studijos* [žiūrėta 2017 m. rugpjūčio 5 d.]. Prieiga per internetą: <http://etalpykla.lituanistikadb.lt/fedora/objects/LT-LDB-0001:J.04~2004~1367167491087/datastreams/DS.002.0.01.ARTIC/content> [žiūrėta 2017 10 20]

Mačiulis, A. 1996. Naujasis manierizmas, *Archiforma* (2): 20–24.

Mačiulis, A. 2007. *Architektai Algimantas ir Vytautas Nasvyčiai*. Vilnius: VDA leidykla. 310 p.

Mačiulis, A. 2008. *Permainingi metai: architekto užrašai*. Vilnius: VDA leidykla. 169 p.

Mačiulis, A. 2011. *Vytautas Edmundas Čekanauskas*. Vilnius: VDA leidykla. 208 p.

Mačiulis, A. (jaunesnysis) 2013. Šiuolaikinės Lietuvos architektūros meninės raiškos tendencijos: daktaro disertacija, Vilniaus Gedimino technikos universitetas. Vilnius: Technika, 196 p.

Mankus, M. 2014. Postmodernizmo idėjų raiška XX a. 8-ojo ir 9-ojo dešimtmečių Lietuvos architektūros darbų konkursuose ir neįgyvendintuose projektuose, iš *Vilniaus Gedimino technikos universitetas* [interaktyvus] *Mokslas – Lietuvos ateitis* 6(3): 225–233 [žiūrėta 2016 liepos 3 d.]. Prieiga per internetą: <http://www.lvb.lt/VGTU:LAB-TALL:ELABAPDB4078706>

Menger, C. 1883. *Investigations into the Method of the Social Sciences with Special Reference to Economics*. New York University Press.

Miknevičiūtė, M. 2000. Kino lektoriumo rūmai. Vilnius, *Archiforma* (4): 81–83.

Mikučianis, V. 1997. Atsiminimai apie pokarinio Vilniaus konkursus, *Archiforma* (3): 74–82.

Mikučianis, V. 2001. *Norėjau dirbti Lietuvoje*. Vilnius: VDA leidykla. 174 p.

Minkevičius, J. Sovietinio laikotarpio Lietuvos architektūra, iš *Kultūros paveldo departamentas* [interaktyvus] [žiūrėta 2017 m. kovo 4 d.]. Prieiga per internetą: http://www.kpd.lt/uploads/EN/Heritage%20in%20Lithuania/Heritage%20in%20Lithuania/31_LITHUANIAN_ARCHITECTURE_OF_SOVIET_TIMES.pdf

Minkevičius, J; Vaityš, L. 2003. *Leonardas Vaityš: architektūra*. Vilnius: Artseria. 142 p.

Mitchell, W. J. T. 1986. *Iconology: Image, Text, Ideology*. Chicago: University of Chicago Press. 226 p.

Nekrošius, L. 2008. Struktūralizmo idėjos šiuolaikinėje Lietuvos architektūroje: daktaro disertacija. Vilniaus Gedimino technikos universitetas. Vilnius: Technika. 198 p.

Norkus, Z. 1995. Aleksijaus Mainongo „asmeninės vertės“ teorija tarp aksiologinių diskursų, iš *Problemos, VU Filosofijos fakultetas* [interaktyvus] [žiūrėta 2018 vasario 4d.]. Prieiga per internetą: <http://www.zurnalai.vu.lt/problemos/article/view/7020/4402>

Novickas, A. 2014. Kritinė erdvinė kūryba tiriant sovietinio laikotarpio Lietuvos architektūrą, *Acta Academiae artium Vilnensis. Dailė* 73: 91–108.

Ostwald, M. J.; Tucker, Ch.; Chapman, M. 2007. *Residue – Architecture as a Condition of Loss* [Architektūra – kaip praradimo sąlyga]. Melbourne: RMIT University Press. 279 p.

Oxford dictionaries [interaktyvus] [žiūrėta 2017 rugsėjo 12 d.]. Prieiga per internetą: <https://en.oxforddictionaries.com/definition/activism>

Petrulis, V. 2008. Erdvinės lietuvių tautinio stiliaus politikos projekcijos 1918–1939 m., iš *Vytautas Magnus University* [interaktyvus] [žiūrėta 2017 m. balandžio 24 d.]. Prieiga per internetą: https://eltalpykla.vdu.lt/bitstream/handle/1/33168/ISSN1822-4547_2008_N_4.PG_35-48.pdf?sequence=1&isAllowed=y

Petrulis, V. 2013. Konkursai tarpukario Lietuvoje (1918–1940): bendrosios tendencijos, iš *Taylor & Francis Online* [interaktyvus], *Urbanistika ir architektūra* 37(2):117 [žiūrėta 2015 m. kovo 7 d.]. Prieiga per internetą (ribota): <http://dx.doi.org/10.3846/20297955.2013.807569>

Petrulis, V. Ateitininkų sąjungos rūmai Kaune, iš *Architektūros ir urbanistikos tyrimų centras* [interaktyvus] [žiūrėta 2016 m. lapkričio 9 d.]. Prieiga per internetą: <http://tarpukaris.autc.lt/lt/paieska/objektas/428/ateitininku-sajungos-rumai-kaune>

Petrulis, V. Fizioterapijos gydyklų kompleksas Druskininkuose, iš *Architektūros ir urbanistikos tyrimų centras* [interaktyvus] [žiūrėta 2017 m. sausio 23 d.]. Prieiga per internetą: <http://www.autc.lt/lt/architekturos-objektai/723?ss=%C5%A1ilinskas&type=1&rt=3>

Petrulis, V. Karo invalidų bendrabutis, iš *Architektūros ir urbanistikos tyrimų centras* [interaktyvus] [žiūrėta 2017 m. sausio 19 d.]. Prieiga per internetą: http://www.autc.lt/lt/architekturos-objektai/144#_ftnref1

Petrulis, V. Kauno srities centrinio stadiono projektas, iš *Architektūros ir urbanistikos tyrimų centras* [interaktyvus] [žiūrėta 2017 m. liepos 12 d.]. Prieiga per internetą: <http://www.autc.lt/lt/architekturos-objektai/162?rt=3&oe=5>

Petrulis, V. Konkursinis projektas Lietuvos Vyriausybės rūmams, iš *Architektūros ir urbanistikos tyrimų centras* [interaktyvus] [žiūrėta 2016 m. rugsėjo 31 d.]. Prieiga per internetą: <http://tarpukaris.autc.lt/lt/paieska/objektas/1532/konkursinis-projektas-lietuvos-vyriausybes-rumams>

Petrulis, V. Motinos ir vaiko muziejaus Kaune rūmų projektas, iš *Architektūros ir urbanistikos tyrimų centras* [interaktyvus] [žiūrėta 2016 m. balandžio 1 d.]. Prieiga per internetą: <http://www.autc.lt/lt/architekturos-objektai/1325>

Picon, A. 2013. Learning from Utopia, in *Taylor & Francis Online* [interaktyvus], *Journal of Architectural Education* 67(1): 18–19 [interaktyvus]. Prieiga per internetą (ribota): http://www.tandfonline.com/doi/full/10.1080/10464883.2013.767120#.U_xzZPl_sRo

Plaza, B.; Haarich, N. S. 2010. A Guggenheim-Hermitage Museum as an Economic Engine? Some Preliminary Ingredients for its Effectiveness, *Transformations in Business & Economics* 9(2): 128–138.

- Plaza, B.; Haarich, N. S. 2015. The Guggenheim Museum Bilbao: Between Regional Embeddedness and Global Networking, in *Taylor & Francis Online* [interaktyvus], *European Planning Studies* 23(8): 1456–1475 [žiūrėta 2017 m. balandžio 10 d.]. Prieiga per internetą: <http://dx.doi.org/10.1080/09654313.2013.817543>
- Ponten, J. 1925. *Architektur die nicht gebaut wurde*. Stuttgart. 209 p.
- Ponzini, D. 2011. The Guggenheim Effect and the Roles of Star Architecture in Contemporary Cities, in *the Finnish Society of Urban Planning* [interaktyvus], *Finnish Journal of Urban Studies* 49(4):60–75 [žiūrėta 2016 m. vasario 4 d.]. Prieiga per internetą: <http://www.yss.fi/en/791/>
- Puodžiukienė, D. 2009. Istoriniai šaltiniai XVI a. - XX a. pradžios medinės dvarų sodybų architektūros tyrinėjimuose, *Acta Academiae artium Vilnensis. Dailė* 55: 77–101.
- Ricardo, D. 1817. *On the Principles of Political Economy and Taxation (1 ed.)*. London.
- Ruseckaitė, I.; Markejevaitė, L. 2014. Asmeninis Elenos Nijolės Bučiūtės modernizmas, iš *Archfondas* [interaktyvus] [žiūrėta 2018 m. sausio 3 d.]. Prieiga per internetą: <http://www.archfondas.lt/leidiniu/alf-02/indre-ruseckaite-lada-markejevaite-asmeninis-elenos-nijoles-buciutes-modernizmas>
- Sadler, S. 2005. *Architecture Without Architecture*. London: MIT Press. 242 p.
- Salucci, A. Designing unbuilt architecture. Projects by Mario Ridolfi between two wars, in *Web of Science* [interaktyvus] [žiūrėta 2018 m. kovo 5 d.]. Prieiga per internetą (ribota): http://apps.webofknowledge.com/full_record.do?product=WOS&search_mode=GeneralSearch&qid=4&SID=5Db4BPXl6lerwS5ehKe&page=1&doc=5
- Samalavičius, A. 1997. *XX amžiaus vizionieriai*. Vilnius: Tyto Alba. 162 p.
- Samalavičius, A. 2008. Urbanistinė plėtra ir racionalumo retorika: C. A. Doxiadis'o koncepcijų likimas, *Urbanistika ir architektūra* 32(1): 28–33.
- Samalavičius, S. 2006. *Vilniaus rotušė*. Vilnius: UAB Logotipas. 103 p.
- Sevilla, L.; Santatecla, J.; Salvador, N. 2016. Mies en Bruselas 1934. Síntesis de una arquitectura expositiva no construida, in *VLC arquitectura* [interaktyvus], 3(1): 29–53 [žiūrėta 2018 kovo 20 d.]. Prieiga per internetą: <http://dx.doi.org/10.4995/vlc.2016/4142>
- Singh, I. R. 2013. Utopia. An Interview with Reinhold Martin, in *Taylor & Francis Online* [interaktyvus] [žiūrėta 2014 m. balandžio 28 d.]. Prieiga per internetą: http://www.tandfonline.com/doi/full/10.1080/10464883.2013.767127#.U_Raffl_sRp
- Sky, A.; Stone, M. 1976. *Unbuilt America: Forgotten Architecture in the United States from Thomas Jefferson to the Space Age*. New York: McGraw-Hill Book Company. 308 p.
- Smith, A. 1789. *An Inquiry into the Nature and Causes of the Wealth of Nations*. London. 743 p.
- Sprecher, A.; Leblanc, F. 2013. Dissipative architecture. The informed nature of Atopia, in *Taylor & Francis Online* [interaktyvus], *Journal of Architectural Education: Architecture and Utopia* 67(1): 27–30 [žiūrėta 2015 m. birželio 12 d.]. Prieiga per internetą: <http://dx.doi.org/10.1080/10464883.2013.769839>
- Streikus, A. 2007. Sovietų režimo pastangos pakeisti Lietuvos gyventojų identitetą, *Genocidas ir rezistencija* 1(21):7–30.

- Šatavičiūtė, L. 2003. Tautinės keistenybės tarpukario Lietuvoje, in: *Lituanistikos duomenų bazė* [interaktyvus], Menotyra (2)31: 55–60 [žiūrėta 2017 m. gruodžio 5 d.]. Prieiga per internetą: <http://etalpykla.lituanistikadb.lt/fedora/objects/LT-LDB-0001:J.04~2003~1367159329207/datastreams/DS.002.0.01.ARTIC/content>
- Vainienė, R. 2005. *Ekonomikos terminų žodynas: apie 1400 terminų*. Vilnius: Tyto alba. 326 p.
- Vaitkevičiūtė, V. 2001. *Tarptautinių žodžių žodynas*. Vilnius: Žodynas. 1168 p.
- Vaitys, L. 1998. Mokytojų tobulinimosi institutas. Vilnius, *Archiforma* (4): 10–12.
- Vaitys, L. 2005. *Gintautas Telksnys. Architektas*. Vilnius: Artseria. 149 p.
- Vaitys, L. 2007. *Saulius Šarkinas. Architektas*. Vilnius: Artseria. 112 p.
- Vaitys, L. 2013. *Eklektika*. Vilnius: Ex Arte. 432 p.
- Vėbra, V. 1968. Lietuvių nacionalinio judėjimo periodizavimo klausimu, iš *Problemos, VU Filosofijos fakultetas* [interaktyvus] (2): 86–97 [žiūrėta 2017 m. balandžio 23 d.]. Prieiga per internetą: <http://www.zurnalai.vu.lt/problemos/article/view/5728/3731>
- Vyšniauskas, M. 2014. Trys architektūriniai tikėjimo milžinai, iš *kamane.lt* [interaktyvus] [žiūrėta 2017 m. liepos 8 d.]. Prieiga per internetą: <http://www.kamane.lt/Kamanes-tekstai/Architektura/Trys-architekturiniai-tikejimo-milzinai>
- Walras, L. 1874. *Éléments d'économie politique pure*. Lozana: L. Corbaz & cie. 208 p.
- Woelfflin, H. 2000. *Pamatinės meno istorijos sąvokos*. 272 p.
- Аввакумов, Ю. 2010. Что такое бумажная архитектура, iš *Сноб* [interaktyvus] [žiūrėta 2012 m. sausio 11 d.]. Prieiga per internetą: <http://www.snob.ru/selected/entry/18867>
- Александров А. И.; Холодова, Л. П. 2005. Архитектурный проект как артефакт [Архитектūros projektas kaip artefaktas], in *Архитектон: известия вузов* [interaktyvus] [žiūrėta 2012 m. kovo 15 d.]. Prieiga per internetą: http://archvuz.ru/2005_2/1
- Александров, А. И. 2006. Нереализованные архитектурные проекты: проблема неиспользуемого потенциала, in *Архитектон: известия вузов* [interaktyvus] № 15 Сентябрь [žiūrėta 2012 m. kovo 22 d.]. Prieiga per internetą: http://archvuz.ru/2006_3/5
- Рябушин, А. 1973. *Художественное проектирование за рубежом: футурология жилища за рубежом. 60–70 г.* Москва: Всесоюзный научно-исследовательский институт технической эстетики. 238 с.

Autorės mokslinių publikacijų disertacijos tema sąrašas

Recenzuojamuose mokslo žurnaluose:

Gudelytė, I. 2012. Neįgyvendinti architektūriniai projektai Lietuvoje: istorinė raida, *Mokslas – Lietuvos ateitis* 4(2):188–196

Gudelytė-Račienė, I. 2015. Kai kurie neįgyvendintos architektūros terminologijos ir tipologijos bruožai, *Santalka: Filologija, Edukologija* 23(2): 138–147

DOI: <http://dx.doi.org/10.3846/cpe.2015.279>

Gudelytė-Račienė, I. 2017. Neįgyvendintų projektų vaidmuo visuomenės sąmonėjimo kontekste, *Mokslas – Lietuvos ateitis* 9(1):118–126

DOI: <https://doi.org/10.3846/mla.2017.993>

Gudelytė-Račienė, I. 2018. The Role of Unrealized Architectural Projects in the Development of the Conscious Society: Lithuanian Case, *Baltische Studien zur Erziehungs- und Sozialwissenschaft* (32): 649–663 DOI: <http://dx.doi.org/10.3726/b12089>

Monografijos

Gudelytė-Račienė, I. 2013. *Architekto Justino Šeiboko kūryba*. Vilnius: Ex Arte, 214 p.

Summary in English

Introduction

Problem Formulation

Sources analysing the historical development and issues of Lithuanian architecture do not generally include unimplemented projects as an object of research in their field of study, or give little significance to such projects. Until now, no consistent studies have been conducted that would be aimed at revealing the existence of the phenomenon of unimplemented architecture in the history of Lithuanian architecture and that would substantiate the uniqueness, enduring artistic value and sociocultural significance of this phenomenon. Along with the history of completed projects, usually referred to as the “history of architecture”, there is also the historical development of unbuilt projects as complete architectural creations, however, at the moment this fact has not been actualised. Even though various authors often formulate similar issues and insights, they either lack a more detailed analysis and theoretical basis, or the given explanations are incomplete. This suggests that there is a lack of theoretical papers substantiating relevant arguments.

Relevance of the Thesis

The topic of this research is directly related to the current developments in architecture because the phenomenon of unrealised projects is and has been continuous and relevant throughout entire history of architecture.

Defining the coherence between architecture and sociocultural, political-ideological processes and the historical context are becoming more and more relevant in Lithuania. Nevertheless, projects that have never been implemented are rarely included as an object of research in the field of Architectural Theory, Architectural Sociology or History of Arts. However, the role of unimplemented projects is important in highlighting the hitherto unrevealed relation between architecture and sociocultural, artistic, political and economic phenomena.

Research Object

The object of this research is unbuilt architectural projects.

The boundaries of the research include the architecture and its historical development in the two largest Lithuanian cities, Vilnius and Kaunas, during the period between the late 18th c. and the early 21st c.

Aim of the Thesis

The purpose of the thesis is to reveal the significance of non-implemented projects through their artistic, sociocultural, historical and applied value.

Tasks of the Thesis

In order to fulfil this objective, the following tasks were set:

1. To analyse the variety of theoretical approaches and their application possibilities concerning the phenomenon of non-implementation in architecture, to define the concepts important to this research.
2. Uncovering the genesis of unimplemented projects through constructing a typological model and through examining the structure of the architectural process.
3. Reviewing the development of unimplemented projects and the corresponding historical context between the end of the 18th c. and the end of the 20th c. in Lithuania;
4. Examining the societal significance of unimplemented projects.
5. Uncovering the relationship between unbuilt projects and social-economic and political structures.
6. Analysing the reasons behind the non-implementation.
7. Defining the guidelines on how to reduce the risk of non-implementation in high-quality architecture, identifying objective and subjective values of unbuilt projects and providing theoretical and practical possibilities for their application.

Research Methodology

The main research methods are traditionally used in the science of art criticism and were chosen in consideration of the research objective, which has determined the theoretical nature of the research, i.e.: meta-analysis, grouping and typology, structural analysis, historical-chronological method, iconological analysis, comparative method, interview.

Scientific Novelty of the Thesis

The thesis achieved the following outcomes that are new for art criticism: an integrated analysis was conducted on the previously scarcely-studied subject of unimplemented projects in Lithuanian architecture; previously unexamined terms relevant to this subject were formulated; the main types of unimplemented projects were defined; the phenomenon of unbuilt architecture was revealed as resulting from an interrupted architectural process; the reasons behind the non-implementation of projects were explained, making it possible to view unimplemented architecture as a both direct and inverse identifier of the state of historical structures; it was proven that unimplemented projects bear some influence when relevant public issues are being raised and that they may be used as a political-ideological tool; the non-implementation of projects was shown to be a constant phenomenon in the history of architecture that reflects the sociocultural, political and economic tendencies; as an entity of artistic and technical ideas and solutions, unbuilt projects can provide theoretical and practical benefits.

To provide structure to the research, the theory of subjective and objective values has been employed, previously unused in Lithuanian architectureology.

Practical Value of the Research

The outcomes of this research may encourage architectural theorists to widen the range of research objects studied and to involve cases of unimplemented projects as an integral part in the development of architecture when researching issues relevant to the history of architecture. The subject is relevant when seeking to understand the design process more clearly, to increase its efficiency and decrease costs, and to encourage the public to actively take part in it. The relationship between unimplemented projects and societal processes was revealed, which is relevant to the field of architectural sociology. The highlighting of terms and concepts within the thesis provides the prerequisites for dedicating more attention to art criticism terminology in general. Data from the historical analysis of unimplemented projects can in some cases help attribute such projects to their authors. Understanding the values inherent in unimplemented projects and regarding the guidelines for their practical and theoretical application can help increase the economic efficiency of the architectural process, optimise labour costs, encourage public participation and self-improvement of architecture professionals, improve the quality of contemporary architecture and thus contribute to creating economic prosperity.

Defended Statements

1. Unimplemented architecture can be regarded in two ways: as a type of realisable (“buildable”) projects or as part of the architectural process – this explains why many features are characteristic to both unrealised projects as well as architecture in its material form and allows us to consider unbuilt projects as an integral part of the history of architecture.
2. The evolution of unimplemented projects is a perpetual phenomenon, a certain reflection of the history of architecture, related to the sociocultural context of the corresponding time period, while the reasons why these projects were not

- implemented are a substantial indicator, allowing to reveal the mismatch between unrealised projects and sociocultural trends.
3. Unimplemented architecture could also be a factor that encourages public participation and a tool for shaping the public mindset – this is how the societal importance of such projects reveals itself.
 4. Optimally decreasing the likelihood of reasons arising for projects to be left unrealised would minimise the risk of high-quality architecture being left unbuilt; in cases when realisation is no longer viable, it would be appropriate to assess the values of such architectural projects and their possible applications.

Approval of the Research Findings

Five scientific publications on the subject of the dissertation have been published: four articles have been published in peer-reviewed scientific journals and a monograph. Two presentations on the subject have been made in the national scientific conferences and a seminar abroad.

Structure of the Thesis

The thesis comprises an introduction, three chapters, general conclusions, a list of sources, a list of publications on the subject of the thesis by the author, a list of illustrations, supplements (schematics and pictures used in the research, supplied in digital format).

The volume of the paper is 158 pages, 66 pictures have been used in the text. 148 sources have been used when writing this thesis.

1. Genesis and Types of Non-Implemented Architecture

The goal of this chapter is to review studies related to the subject of the thesis and reveal the theoretical approaches used as a basis when formulating the hypotheses of the thesis; create a typological model of architectural projects that would highlight the component of non-implemented projects (hereinafter in this chapter referred to as NP's) and determine the genesis of NP's in the context of the architectural process. The chapter distinguishes the main possible types of architectural projects, brings forth some previously little-discussed terminology issues and currently used terms, highlights and justifies substantial differences between certain terms, as well as reviewing the historical development and changes to the way they are understood.

The subject of unimplemented projects has been analysed by foreign authors in various aspects but the issues and insights they formulate lack a more detailed analysis and theoretical basis, or the provided explanations are still incomplete. This suggests that there is a deficiency of theoretical papers substantiating relevant theses.

Limited information on non-implemented architectural projects until the 19th c. partly determined the definition of chronological boundaries of the study. The chronological structure of the analysis is based on periods of social-political systems in Lithuania during the 18th–21st c.

The idea of the *objective* and *subjective* value theories proved relevant when talking about the significance of NPs. Even though these theories are directly related to the science

of economics, they are built on a philosophical foundation, which allows using them in the context of analysis of unrealised architecture. Value theory is most often regarded as being the object of economics and philosophy, however, architecture is also the interplay and result of art, science and economic resources: such ambivalence encouraged using the principles of this theory in the context of NP analysis. The assumption is made that NPs can have both *subjective* and *objective* value: The artistic qualities and sociocultural significance of NPs are to be regarded as *subjective* values, while resources and the quantitative characteristics of NPs that may bring payback and economic benefits to the society impart an *objective* value to them. The totality of values determines the significance of non-realised projects.

The analysis of the sources revealed the multi-layered nature of the term *unimplemented architectural project*. It is a project, drafted according to a specific design task, meant to be implemented in a specific place (land lot), but, due to certain reasons and circumstances:

- did not begin to be built (were unimplemented);
- was implemented with substantial changes (partially implemented);
- began to be built but construction was not finished (partially implemented, i. e. unrealized).

The concept of unbuilt project also includes unrealised architectural design competition entries and the architecture that, although materialised later, is regarded here in its design stage, i.e. when it was still unimplemented.

Any previously published principles of the typology of non-realised architectural projects lack consistency, detail and completeness. In the most general terms, it is proposed that all architectural projects should be classified according to their design intention, i.e. based on the purpose criterion – whether the project is meant to be implemented or not. Accordingly, it is proposed that these two types of projects should be referred to as *realisable projects* (types: *implemented, non-implemented, partially implemented*) and *non-realisable projects* (types: *visionary, utopian, experimental, paper architecture*). Types of *non-implemented projects*, attributable to the realisable group of architectural projects: *architectural competition entries* and *ordinary architectural projects*.

The essential features that describe the terms *utopian* and *visionary* project were distinguished. After reviewing the interpretations of various researchers trying to explain these phenomena and how their perception develops, it is evident that these architectural terms are constantly changing. A conclusion can be drawn that the terms *visionary, utopian, futurist, paper, experimental architecture* are mutually complementary.

The genesis of non-realised architectural projects, as it is unravelled in the typological model (Fig. S1.1), proves that their origins relate to built works – all of them belong to the group of *realisable* (intended to be implemented) projects. The genesis of non-implemented projects emerges through examining the structure of the architectural process.

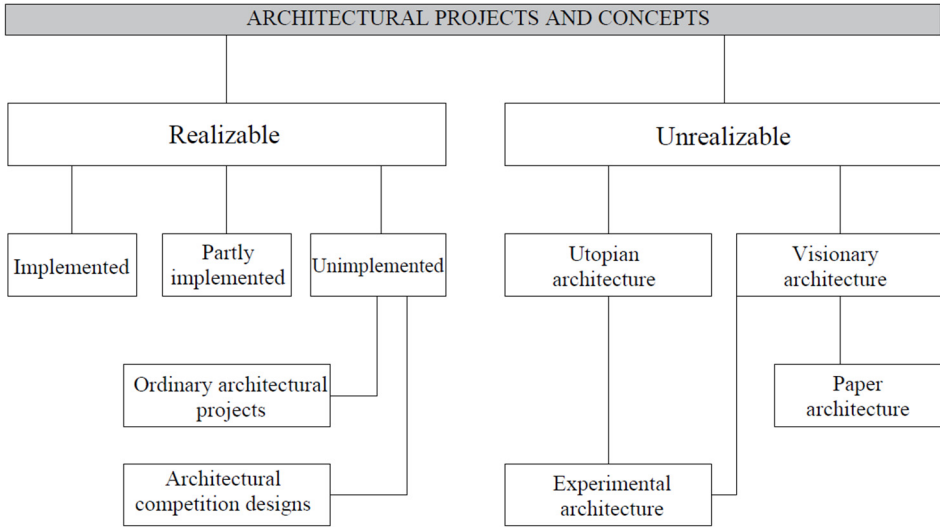

Fig. S1.1. The typological scheme of architectural projects and concepts

After creating and examining a composite diagram of the architectural process, depicting it as a chain of consecutive inter-related actions of its participants and the corresponding results (Fig. S1.2), the component of non-realised (concept) projects was identified within it, marking it at different stages of architectural creation:

- after the creation of an idea;
- after the drafting of the project;
- after the project is approved and a construction permit is issued.

The analysis of the architectural process reveals connections between separate social units, in this case, institutions, architects, clients, contractors, the public. The role of the contractor is more significant in the context of unfinished buildings, but generally, further on in the research this component is not featured, since it is historically less significant than the rest of the participants in the architectural process.

The emergence of these connections results from the demand for a building and the processes of creative work and project realisation. Ideally, every person participating in the process has the same goal (to implement the project) but their interests are often different, therefore the fate and out-come of an architectural project depends not only on the mastery and moral attitudes of its creator but also on the client's financial capabilities and aesthetic values; the efficiency of the legal framework; the contractor's level of professionalism and moral values, and the public interest.

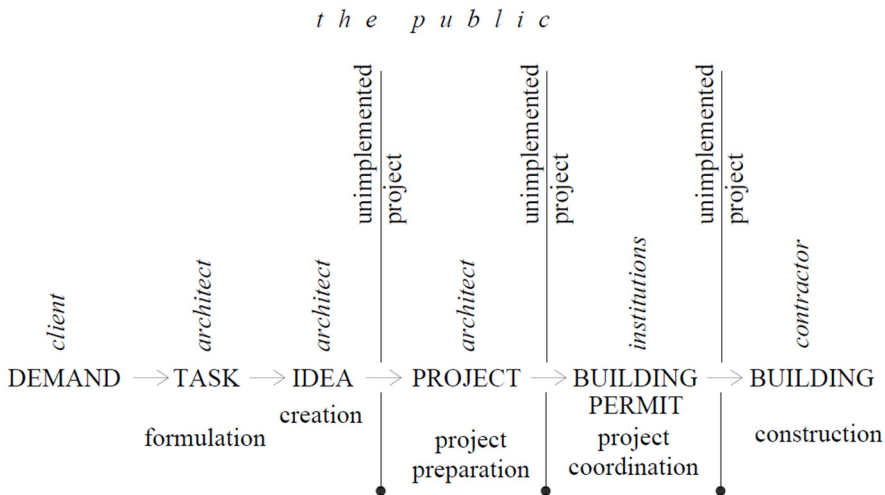

Fig. S1.2. Architectural process as a sequential scheme of interacting results, actions and interested parties

After conducting a structural analysis on the typology of architectural projects and the projects themselves, an assumption can be made that NP's are AP's and a part of the history of architecture that develops parallel to the development of the history of architecture, and which has not taken a physical form due to certain reasons. These reasons accentuate the difference between real architecture and unimplemented projects. In concluding the data of the sources, the following reasons behind the non-realisation of projects can be distinguished:

- financial, political-economic reasons: related to the client's financial status, the economic state of the country, the passivity of the political-economic structure;
- aesthetic reasons: related to how the client and the architect perceive aesthetic values;
- political-ideological reasons: may manifest on both a personal (client) and state level;
- bureaucratic reasons: related to the inefficiency of the institutions;
- societal reasons: related to cases when the public intervenes in the design process;
- technological: related to insufficient technological resources and capabilities;
- circumstantial: related to other – unforeseen – circumstances (*force majeure*, war, death of the architect or the client, decision to change the lot *etc.*).

2. Historical Development of Unimplemented Projects in Lithuania between the late 18th c. and the early 20th c.

In the second chapter, non-implemented projects are revealed not only as the realisable type of ordinary architectural projects but also as one of the artefacts marking the stages of the contemporary architectural design-implementation process, the genesis of which results from the interplay between the client, the architect, the institutions and the public. To reveal this connection, the thesis continues to present an analysis of non-implemented

projects in Lithuania and their historical context between the late 18th c. and the late 20th c. Based on principles of iconological and historical-chronological methods, the development of non-implemented projects is revealed through the political, economic and socio-cultural context of the country's history. The influence of the historical background on the changes in ethics, the class transformation of the clients and the evolution of the building typology in demand is examined. The way these sociocultural processes reflect in the projects of non-realised buildings (in terms of artistic quality, expression and typology) is reviewed. Against the background of context analysis, the range of reasons behind the non-implementation of projects becomes clear.

The variety of architecture in non-implemented projects – in terms of style, typology and quality – between the late 18th c. and the late 20th c., with some exceptions, matched the general architectural tendencies in realised buildings in Lithuania.

During the Russian monarchy period (1795–1918), the most significant unrealised projects were created in Vilnius. They feature the architectural styles that were predominant at that time, with classicist, romanticist, historicist and art nouveau traits. During this period, the majority of the projects were drafted by architects from Russia, who transferred their understanding of architecture into the local urban context. From the social-economic point of view, this period saw the turn from feudalism to capitalism, which caused changes in the social class structure (the forming of the bourgeoisie), which resulted in changing architectural typology demands. From a cultural point of view, romantic national revivalist groups started to arise, whose ideas later had an effect on the unimplemented architectural projects in the early 20 c. The main *clients* were the nobility, the landowners, the church, state institutions, municipalities and other private entities.

The works of the architects based in the administrative centre of the country, Kaunas, during the period of the First Republic (1918–1940) reflect the contemporary architectural trends in Western and Eastern Europe: a move from a classical understanding of style towards modernist solutions. Unimplemented projects show a strong influence of the romantic nationalist revival – an attempt to convey national values through a “national style” in architecture. The capitalist system meant that, in social-economic terms, cities had a growing importance, and featured the highest concentration of the most representative examples of architecture. The main clients were state institutions, private entities and the church.

The Soviet totalitarian regime had a socialist social-economic system, which means that the sole client, in this case, was the state, and architects became representatives of state institutions. Three stages can be distinguished in this period that had unique developmental traits influencing the architecture and expression of unbuilt projects:

- The Stalinist era (1940–1953) practically began in Lithuania in 1944. The non-realised works of Lithuanian architects from the 1940s show continuing manifestations of the “national style” and modernism. An overview of later non-implemented projects reflects the trends of expression characteristic to socialist realism architecture, established by professionals sent in from Russia. The most expressive architecture is found in non-realised projects for the most significant buildings in terms of political representation.

- N. Krushchev era (1953–1964) featured a critique of socialist realism and instead pushed functionalist propaganda, reflective of the political, economic and social orientation of the country. The unbuilt projects of Lithuanian architects and those of other socialist countries illustrate the move from socialist realism styles with ample decorum towards the more restrained historicist and modernist trends. Due to the social-economic background, creative freedom was limited by financial and technological capabilities.
- L. Brezhnev era (1964–1985) and later (up to 1990). This period was when a generation of Lithuanian-educated architects was active and began to dominate in architecture. In non-realised works, one can notice a strive to follow global trends, which were expressed through various forms of modernist and postmodern architecture. The political regime limited the dissemination of Western architectural ideas. Financial and technological capabilities remained the main limiting factor in terms of creative freedom.

During the 1990s (formation of the Second Republic), the move from socialism to a capitalist system triggered reforms in the Lithuanian architectural establishment, which changed the relationship between the architect and the client and influenced changes in the typology of architecture in demand. The dissemination of information from the West intensified, the variety of materials and construction methods became wider. Economic instability caused the development of architecture to slow down and many projects were left unbuilt. An overview of unimplemented projects shows that in the 1990s Lithuania had specialists able to create high-quality architecture and uniquely interpret the Western modernist and post-modern architectural trends in Lithuania. At this point, the client was either the private sector or the state.

Research has shown that between the late 18th c. and the late 20th c. projects were not being implemented due to all of the previously mentioned reasons. It should be noted that not all of them are indicated in the sources but some of the reasons behind the non-implementation can be predicted by relating them to the circumstances in which the project came about, as well as the current political events or the sociocultural context.

3. The Role of Unbuilt Projects in the Sociocultural Context, the Art and Theory of Architecture

Based on an overview of the historical development of unimplemented projects in Lithuania, this chapter reveals the significance of unimplemented projects through an analysis of the relationships between architecture and the sociocultural context, and between architecture and the public. Two sections are dedicated to distinguishing the sociocultural value of the projects, examining the relevant interactions between architecture and the public in more detail. The range of reasons behind the non-realisation of projects and their significance formulated in the first chapter of the thesis is analysed more comprehensively, revealing the role of unimplemented projects as an inverted indicator of social-economic and political structures. After clarifying the *subjective* and *objective* values of non-realised architecture, the possibilities for theoretical and practical applications of the potential of unimplemented projects are analysed. Concluding the insights of the research and based

on suggestions by other authors, guidelines are formulated on how the risk of non-realisation of high-quality architecture could be reduced.

Historically, a strengthening connection between societal and architectural processes is evident, mostly manifesting against the background of architectural design competitions. The cases examined revealed the following consequences of informal public participation:

- issues with faulty communication within the society of architects are highlighted;
- the effectiveness of the current legal provisions is brought into question;
- a search has begun for means to protect the interests of project authors;
- the issue of the necessity to appease the public interest is raised, as well as the issue of the possibilities for *formal* participation of the public in architectural processes;
- discussions are started regarding the role and demand for architecture as a trademark and a tool for city marketing and urban shaping;
- indirect influence in shaping new guidelines of architectural policy.

Examples of interwar architecture examples have revealed that an architectural project can become a political tool for evoking a national and cultural self-consciousness within the public and for representing oneself to the public in a compelling and favourable way. Non-implemented projects from the Soviet era most distinctly embody the role of architecture as an ideological, representative tool.

The client commissioning the architectural project should be regarded as an intermediary between the *social-economic* system, shaped by *political* structures, and the country's predominant architectural typology and its artistic expression. The reasons behind the non-implementation of projects reveal the inverted qualities of non-realised architectural creations as an indicator of social-economic political structures:

- the architectural characteristics of existing buildings allow judging the client's financial or the state's economic status, while architecture that was not realised due to financial reasons reflects the conflict between the project and the client's financial capabilities;
- in many cases, existing architecture reflects the matching of, or a compromise between, the aesthetic taste of the architect and the client, while non-implemented projects can accentuate the differences in the world-view of the client and the architect;
- realised projects are the result of satisfying the interests of a certain public group – non-implemented designs can be the result of ignored public interest;
- actual buildings are an indicator of the technological capabilities of a certain era, while some unimplemented projects of the same era are an indicator of its technological limits.

Reducing the likelihood of reasons arising for the non-implementation of projects, or predicting them in advance can allow minimising the risk of high-quality architectural projects being unimplemented. Under the current political-economic and sociocultural circumstances it can be achieved by:

- professionally drafting design contracts, stipulating in them that the financial settlement with the author shall be divided into multiple parts (the number of such parts depends on the resources dedicated to the creation of the project);
- ensuring the effectiveness of the authorities regulating the architectural processes by improving the legal framework that regulates the work methods and processes of the

responsible institutions; decreasing the number of people involved in the architectural process;

- employing the latest computer-aided design and visualisation tools;
- constantly consulting an engineer and a contractor, competently selected for the building, from the very first stages of design to the end of construction;
- improving the legal framework that ensures the formal possibilities for the public to take part in the architectural processes, as well as the limits of competence;
- publicising the information on significant state projects: from the earliest to the latest stages of design;
- fostering a conscious, culturally, politically, economically and civically educated, active society.

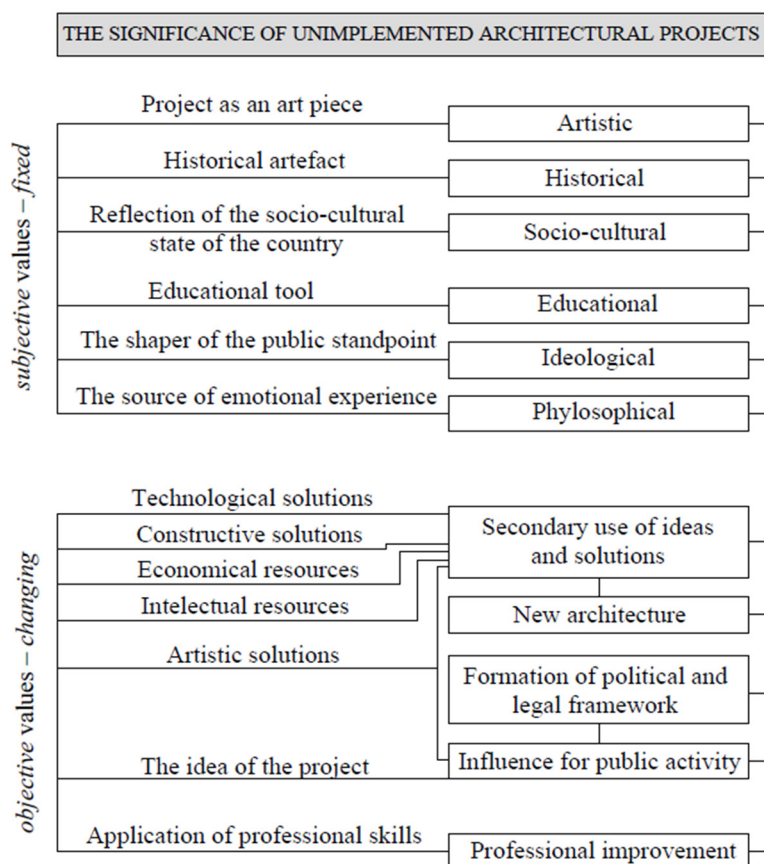

Fig. S3.1. The significance of unimplimented architectural projects:
subjective and objective values

The following *objective* and *subjective* values of non-implemented projects can be distinguished:

- *subjective* values: project as a piece of art, historical artefact, reflection of the sociocultural state of the country, teaching material, influencer of the public opinion, source of aesthetic experiences. These qualities are fixed – they have characteristic lasting value.
- *objective* values: economic and intellectual resources, artistic-idea solutions, structural and technological solutions dedicated to the creative side of the project, ideological basis. Time factor is important when applying objective values, because over time they become irrelevant.

The values of an architectural project indicate its significance (Fig. S3.1): *subjective* values correspond with artistic, ideological, sociocultural, historical, educational, philosophical significance; *objective* values are important in terms of encouraging public participation and activity, shaping architectural policy and legal bases, finding secondary application for ideas and solutions, professional improvement.

The aim to re-use ideas proves that for many authors the risk of losing the opportunity to materialise their idea, which had taken enormous intellectual, emotional and economic resources as well as time to develop into a project, is a very serious issue. *Secondary application* of ideas and solutions in other projects is one of the aspects ensuring that the *objective* values pay off and remain in circulation.

General Conclusions

1. The significance of unimplemented projects in Lithuanian architecture between late 18th c. and early 21st c. is revealed through the relationship of these projects with social-economic and political structures as well as their lasting artistic value and economic benefit. At all times, unimplemented projects are no lesser than the realised projects in terms of variety and quality of architectural expression, artistic language and technological solutions and some works even surpass the tendencies of their time, which may have been the cause behind the non-implementation of certain projects. After finding out the reasons why projects have not been implemented, they can become a unique historical indicator for evaluating the sociocultural and economic state of the country. Non-realised architecture is a form of idea dissemination and knowledge application for creators of the time, as well as a type of historic and cultural heritage, a promoter of public participation and mindset influencer. On the other hand, it is work that did not pay off, an economic and moral loss. As a totality of artistic and technological ideas and solutions, unimplemented projects can be used in science theory and practice.

2. After formulating the terms relevant to the subject of unimplemented architecture, a typological model of architectural projects and ideas was created, in which, based on the criterion of the intent of the project (i.e. if it was meant to be implemented or not), two main groups of projects are distinguished: *realisable* (“*buildable*”) and *non-realisable* (*concept*) works. *Unimplemented projects*, as well as works that were later realised or partially implemented, belong to the same group of *realisable projects*.

When analysing the process of the creation of architecture, unimplemented projects stood out as a part of the architectural process, an outcome of a certain stage within it. The architectural creation process graph reveals the public (social) aspect of unimplemented

projects: these projects are a result of the interaction between separate interested social units (*client, architect, authorities, contractor/developer*).

These insights explain why a lot of the same qualities are characteristic to both unimplemented projects and architecture in its material form. This constitutes a prerequisite for studying unimplemented projects as an integral and unique part of architectural history.

3. The significance of unimplemented projects in Lithuanian architecture of late 18th c. – early 21st c. reflects the cultural, artistic and aesthetic directions of the relevant period, as well as the political orientation of the country and its architecture, the economic state of the country, the development features of social-economic structures: changes in the class structure of architecture customers, and the demand for a certain typology of architecture presupposed by the social system. The variety of non-implemented projects – in terms of style, typology and quality – throughout the history of architecture, with some exceptions, matched the general architectural tendencies in realised buildings in Lithuania.

4. The societal importance of unbuilt projects reveals itself in two ways. Historical examples indicate that an architectural project can be both a tool and a reason:

- an artistic tool for awakening and fostering the national and cultural consciousness of the society and imparting aesthetic and ideological values;
- a reason, in the context of which, shortcomings in the legal and political apparatus emerge, as well as issues relevant to the society, encouraging it to participate in architectural processes.

Informal public participation in architectural processes is seen with some controversy: on one hand, it causes the sensitivity of the government and other dominating groups towards public opinion – projects begin to be reconsidered, re-analysed, public discussions take place, political and legal mechanisms are put into motion; on the other hand, when solutions must be changed due to public interest, the stability of the project suffers, its implementation is postponed or suspended, causing moral and economic losses. It should be noted that in the majority of cases, analysed projects failed to be implemented due to financial or moral reasons rather than because of the project being of low architectural quality – this suggests that we should improve the legal framework that stipulates the formal possibilities for the public to take part in architectural processes.

5. Between the early 19th c. and early 21st c., the following main reasons behind the non-implementation of projects can be noted: *financial-economic, political-ideological, bureaucratic, aesthetic, societal, technological* and *circumstantial* (practically unpredictable). The reasons are often interrelated, and during different time periods, some are more prominent than others: in the context of repressive regimes, the political-ideological factor becomes stronger; during periods when the state is independent, the circumstances are more favourable for societal reasons; during years of economic instability, the financial-economic aspect is more relevant. The reasons why architecture does not become built have always existed – this means that the non-realisation of projects is a perpetual phenomenon throughout the history of architecture.

The reasons behind the non-implementation is a substantial indicator that allows revealing the mismatch between non-realised projects and sociocultural tendencies. Knowing these reasons creates the prerequisites for evaluating non-realised architecture as a both direct and inverted indicator of social-economic and political structures. Non-implemented projects are a distinctive reflection of existing architecture and the country's

history that accentuates the differences between the architect's and the client's aesthetic and ideological values; reveals the incompatibility between the client's ambitions and their financial facilities; draws the limits of technological capabilities of that time and can result from ignoring the public interest.

6. Optimally reducing the likelihood of reasons arising for the non-implementation of projects, or predicting them in advance can allow minimising the risk of high-quality architectural projects being unimplemented. Such results can be achieved by:

- adhering to legally documented and professionally formulated agreements;
- improving the legal framework that regulates the formal possibilities for the public to take part in the architectural processes, as well as the work principles of the authorities.
- reducing bureaucracy;
- employing the most effective methods when designing architecture;
- appropriately selecting the professionals participating in the architectural process, responsible for drafting the project and for its quality and execution, and by ensuring constant communication;
- fostering a conscious, culturally, politically, economically and civically educated, active society.

7. In cases when the realisation of a project is impossible, it is worthwhile to examine the *subjective (fixed)* and *objective (changing)* values of the architectural project and their applications.

Objective and *subjective* values determine the significance and relevance of the non-implemented projects. Subjective values are defined by project qualities identified in this research: the project can be regarded as a piece of art, a historical artefact, a reflection of the sociocultural state of the country, a teaching material, an influencer of the public mindset, a source of aesthetic experiences. *Objective* values of the project are the economic and intellectual resources, particular artistic ideas, structural and technological solutions aimed towards creating the architecture, as well as the ideological basis enabling the appearance of the project.

The nature of the value of an architectural project is what its significance depends on in various areas: *subjective* values have a lasting artistic, ideological, sociocultural, historical, philosophical and educational significance; *objective* values are important in terms of encouraging public participation, shaping architectural policy and legal framework, finding secondary applications for ideas and solutions when creating new architecture.

Subjective values have a low or indirect economic but a strong theoretic potential and are *fixed*, i.e. relevant at all times and can be applicable as data for achieving comprehensive results in art criticism, history, architectural sociology and philosophical research. *Objective* values are *changing* – their application and influential capabilities depend on how well they match the general trends of that period. *Objective* qualities of projects are significant in how they are related to the contemporary architectural practice: they can have an indirect influence on social, political and legal processes, encourage professional improvement and an aim for higher quality in contemporary architecture, thus contributing to building economic prosperity.

Priedai*

A priedas. Autorės sąžiningumo deklaracija

B priedas. Autorės mokslinių publikacijų disertacijos
tema kopijos

* Priedai pateikiami pridėtoje kompaktinėje plokštelėje.

Indrė GUDELYTĖ-RAČIENĖ
NEĮGYVENDINTŲ PROJEKTŲ REIKŠMĖ
LIETUVOS ARCHITEKTŪROJE

Daktaro disertacija

Humanitariniai mokslai,
Menotyra (03H)

THE SIGNIFICANCE OF UNIMPLEMENTED PROJECTS
IN LITHUANIAN ARCHITECTURE

Doctoral Dissertation

Humanities,
History and Theory of Arts (03H)

2018 04 20. 14,5 sp. l. Tiražas 20 egz.
Vilniaus Gedimino technikos universiteto
leidykla „Technika“,
Saulėtekio al. 11, 10223-Vilnius,
<http://leidykla.vgtu.lt>
Spausdino UAB „BMK leidykla“
J. Jasinskio g. 16, 01112 Vilnius